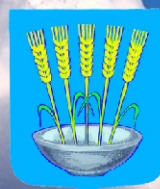

NICOLAUS

JESIEŃ `2014
NR 20
WYDANIE
SPECJALNE

PANORAMA REGIONU DZIEJE ZIEMI ŻARNOWSKIEJ

PRZEWODNIK

HISTORYCZNO - TURYSTYCZNY

GMINY ŻARNÓW

Drodzy Czytelnicy! Szanowni Państwo!

Oddaję w Państwa ręce kolejny numer ilustrowanego czasopisma regionalnego „NICOLAUS”. Bieżący, jubileuszowy 20 numer pisma, ma wyjątkowy charakter, jest bowiem inny od kilku poprzednich. Ma charakter **przewodnika turystycznego Gminy Żarnów**. Zawiera wybrane informacje z bardzo bogatej i fascynującej **historii Żarnowa do XVIII wieku** oraz miejscowości Ziemi Żarnowskiej, ale także o walorach turystyczno - krajoznawczych regionu. Jest to pierwsza z kilku edycji przewodnika. W naszym piśmie świadomie pominięto problematykę gospodarczą, dominującą w poprzednich numerach, eksponując treści regionalne i historyczne. Wydanie niniejszej publikacji jest efektem jednego z **konkursów**, organizowanych przez Lokalną Grupę Działania „U źródeł”, Świętokrzyskie Biuro Rozwoju Regionalnego w Kielcach i Urząd Marszałkowski w Łodzi, a **środk** na ten cel zostały pozyskane przez Gminę Żarnów z budżetu **Unii Europejskiej**.

Zawarte w piśmie teksty są wynikiem wieloletnich badań, poszukiwań źródeł historycznych i kwerend archiwalnych. Część treści pochodzi z książki **„Żarnów - wczoraj i dziś. Walory ekologiczno - krajoznawcze regionu”** oraz prac uczniów żarnowskich szkół. Rozpowszechnianie wiedzy o Ziemi Żarnowskiej służy podkreśleniu lokalnej **tożsamości**, przywiązania do tradycji i dbałości o pamięć przodków, którzy przed wiekami tworzyli u nas zręby osadnictwa. Życzę Wam miłej lektury. Niech budzi ona w Was - Drodzy Czytelnicy - **poczucie dumy** z przynależności do naszej „małej Ojczyzny”.

Z wyrazami szacunku i sympatii dla wszystkich mieszkańców Gminy Żarnów i turystów

WÓJT GMINY ŻARNÓW
dr Krzysztof Nawrocki

Gmina Żarnów naszą „małą Ojczyznę”

Ziemia Żarnowska - leżąca w dorzeczu **rzek Czarnej i Waglanki** - posiada wiele piękna i uroku. Tutaj szumią nadal resztki wspaniałej niegdyś Puszczy Pilickiej (która przed wiekami w okolicach kasztelańskiego Żarnowa, łączyła się z Puszcza Świętokrzyską), a na polach rosną jeszcze rozłożyste topole i wierzy, przypominające krajobraz ubiegłych wieków. Charakterystyczne dla tutejszego krajobrazu są - uroczyska dla turystów - **ustronia leśne i nadrzeczne**, a także liczne pagórki i wzgórza (w tym najwyższe - Sielecka Góra i Diabla Góra), z których rozpościerają się przepiękne widoki na okolice. Świadczy o wielowiekowym wydobywaniu rozmaitych **kopalin** (rudzie żelaza, drobnoziarniste piaskowce jurajskie, gliny i ility ceramiczne, piaski i żwiry) w regionie, jest nadal widoczne w okolicznym, pofałdowanym **krajobrazie**. Liczne kamieniołomy, hałdy powyrobiskowe, jary i wąwozy, nadają pięknej Ziemi Żarnowskiej specyficznego kolorytu i atrakcyjności. Są tutaj także liczne miejsca upamiętnione walką i męczeństwem narodu, gdzie znajdują się pomniki lub pamiątkowe tablice, których treść ma przypominać obecnym i przyszłym pokoleniom o martyrologii miejscowej, patriotycznej ludności. Przebiegają tędy też szlaki walk partyzanckich, zwłaszcza osławionego bohaterstwem **25 pułku piechoty Armii Krajowej**, od 2010 roku będącego patronem Gimnazjum w Żarnowie.

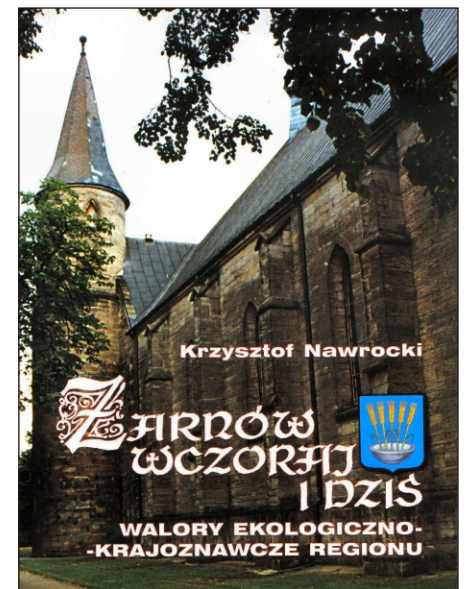
W regionie znajdują się **zabytki architektoniczne** o dużych wartościach artystycznych i architektonicznych. Notuje się tu duże zagęszczenie zabytkowej zabudowy o znaczeniu ponadregionalnym. Historykom, regionalistom i konserwatorom zabytków, doskonale są znane: XII-wieczny układ urbanistyczny w Żarnowie, XIV-wieczny - w miejscowości Skórkowice oraz układy osadniczo - przestrzenne wsi Antoniów, Chelsty, Grębenice, Marcinków, Miedzna Murowana, Paszkowice, Pilichowice, Sielec, Soczówki, Straszowa Wola, Trojanowice i Zdyszewice. Najbardziej znanymi obiektami historycznymi są: rewitalizowany współcześnie **dawny gród kasztelański i grodzisko wczesnośredniowieczne w Żarnowie** (zwane lokalnie Górą Szwedzką lub Górą Mierzińską), monumentalny i budzący zachwyt turystów **kościół św. Mikołaja w Żarnowie** (z doskonale zachowaną częścią romańską i gotycką), **kościół św. Łukasza w Skórkowicach**, XIX-wieczne **cemtarze** w Żarnowie i Skórkowicach oraz resztki wiekowych **parków podworskich** i młynów wodnych. Wielką sławą cieszą się również zlokalizowane na dawnej Ziemi Żarnowskiej zabytkowe zakłady przemysłowe **w Maleńcu i Machorach** (teraz znajdujące się w gminie Ruda Maleniecka w powiecie koneckim), których intensywne funkcjonowanie w XIX i XX wieku, przyczyniło się do rozwoju ekonomiczno-gospodarczego tej ziemi.

W żarnach 1000-letniej historii...

Historia magistra vitae (łac.) - historia nauczycielki życia. Tymi słowami od wieków w szkołach podkreślano rangę tej dyscypliny naukowej. **Józef Piłsudski** przed laty powiedział „*Kto nie szanuje i nie ceni swojej przeszłości, ten nie jest godzien szacunku, teraźniejszości, ani prawa do przyszłości*”. Sam **Jan Paweł II** był wielkim znawcą historii Polski, a w jednej ze swoich homilii stwierdził „*Naród, który nie zna swojej przeszłości, umiera i nie buduje przyszłości*”. Cieszy fakt, iż w miejscowych szkołach od lat pielęgnuje się **historyczne tradycje** Żarnowa i okolic, zachęcając uczniów do poznawania burzliwych dziejów regionu (w Gimnazjum im. 25 pułku piechoty Armii Krajowej w Żarnowie znajduje się **Izba Regionalna im. gen. Kazimierza „Bończy” Żałęskiego**). Ziemia Żarnowska może pochwalić się bardzo bogatą przeszłością, sięgającą początków Państwa Polskiego. Przed wiekami bywali tu polscy królowie i książęta, organizowano ważne zjazdy możnowładców i odbywały się historyczne bitwy, znane w historii Polski. Jedną z nich była **bitwa ze Szwedami pod Żarnowem**, do której doszło w dniu **16 września 1655 roku**, w czasie szwedzkiego „potopu” (o której na stronie 16).

Z Żarnowem związanych jest szereg wybitnych **postaci historycznych**, o których - na łamach niniejszego wydawnictwa. Warto podkreślić, iż w Żarnowie znajduje się grób legendarnego dowódcy partyzanckiego 25 pp AK - **gen. bryg. Kazimierza „Bończy” Żałęskiego** (1919-2009).

Walory krajoznawczo - turystyczne Gminy Żarnów

Na potrzeby turystów publikujemy **mapę Gminy Żarnów**, na której w atrakcyjny graficznie (choć częściowo uproszczony) sposób, zostały zaznaczone tereny zabudowane wszystkich miejscowości. Uwzględniono drogi krajowe, wojewódzkie, powiatowe i gminne, Centralną Magistralę Kolejową, obszary leśne, najważniejsze rzeki gminy, zalew w Miedznej Murowanej i duże stawy w Siedlowie, dwa **rezerваты przyrody „Diabla Góra” i „Jodły Sieleckie”**, a także wszystkie obiekty publiczne, znajdujące się na terytorium Gminy Żarnów. Spośród nich, na mapie zaznaczone zostały wszystkie kościoły rzymsko - katolickie Ziemi Żarnowskiej: św. Mikołaja w **Żarnowie**, św. Łukasza Ewangelisty w **Skórkowicach**, Miłosierdzia Bożego w **Chelstach** i Podwyższenia Krzyża Świętego w **Zdyszewicach**.

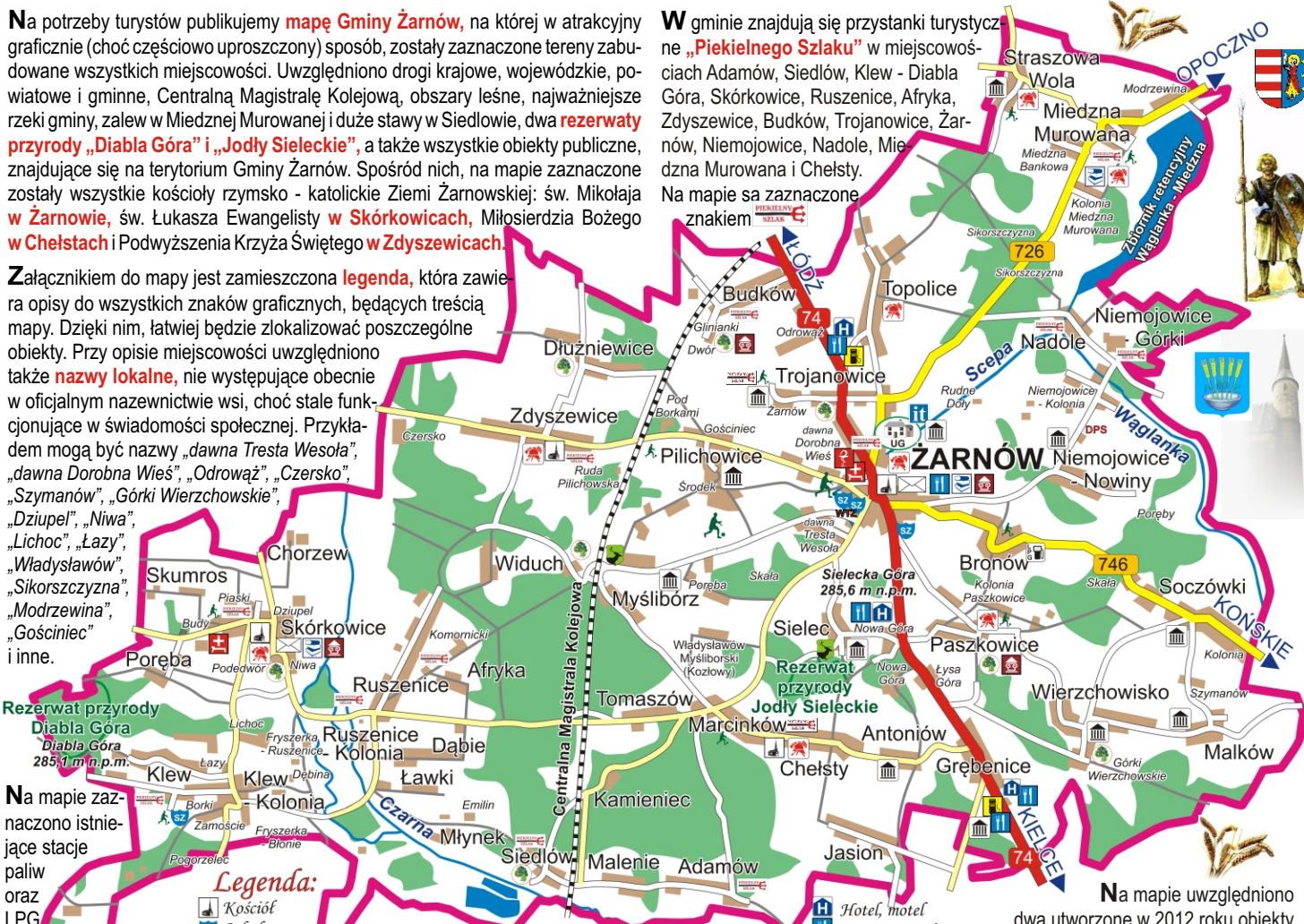
Załącznikiem do mapy jest zamieszczona **legenda**, która zawiera opisy do wszystkich znaków graficznych, będących treścią mapy. Dzięki nim, łatwiej będzie zlokalizować poszczególne obiekty. Przy opisie miejscowości uwzględniono także **nazwy lokalne**, nie występujące obecnie w oficjalnym nazewnictwie wsi, choć stale funkcjonujące w świadomości społecznej. Przykładem mogą być nazwy „dawna Tresta Wesoła”, „dawna Dorobna Wieś”, „Odrawąż”, „Czersko”, „Szymanów”, „Górki Wierzchowskie”, „Dziupel”, „Niwia”, „Lichoc”, „Łazy”, „Władysławów”, „Sikorszczyzna”, „Modrzewina”, „Gościnniec” i inne.

Na mapie zaznaczono istniejące stacje paliw oraz LPG

Legenda:

- Kościół
- Szkoła
- Dom Kultury, biblioteka
- Urząd Gminy w Żarnowie
- Dom ludowy, świetlica
- Rezerwat przyrody
- Obiekt zabytkowy
- Ośrodek zdrowia
- Apteka
- Stacja benzynowa
- Autogaz
- Obiekt sportowy

W gminie znajdują się przystanki turystyczne „**Piekielnego Szlaku**” w miejscowościach Adamów, Siedłów, Klew - Diabla Góra, Skórkowice, Ruszenice, Afryka, Zdyszewice, Budków, Trojanowice, Żarnów, Niemojowice, Nadole, Miedzna Murowana i Chelsty. Na mapie są zaznaczone

Na mapie uwzględniono dwa utworzone w 2012 roku obiekty publiczne - **Dom Pomocy Społecznej w Niemojowicach (DPS)** oraz **Warsztaty Terapii Zajęciowej w Żarnowie (WTZ)**.

Należy podkreślić, iż niektóre miejscowości, znajdujące się na pograniczu gminy Żarnów należą do innych **parafii rzymsko - katolickich**. Do parafii Nawiedzenia NMP w **Żelazowicach** (gmina Białaczów) należą Miedzna Murowana i Straszowa Wola, do parafii św. Anny w **Bedlnie** (gmina Końskie) - Soczówki, Wierzchowisko i Malków, a do parafii Niepokalanego Serca NMP w **Machorach** (gmina Ruda Maleniecka) - Malenie, Adamów i Jasion. Wszystkie parafie należą do **Diecezji Radomskiej**.

Położenie geograficzne Gminy Żarnów

Gmina Żarnów położona jest w południowej części powiatu opoczyńskiego w województwie łódzkim, na pograniczu z powiatem koneckim i województwem świętokrzyskim. Zajmuje powierzchnię **14070 ha**. Charakteryzuje się dobrą infrastrukturą komunalną i dogodnymi połączeniami komunikacyjnymi z Piotrkowem Trybunalskim, Łodzią, Kielcami, Opoczmem i Końskimi, poprzez drogę krajową nr 74 (Kielce - Żarnów - Sulejów) oraz drogi wojewódzkiej nr 726 (Żarnów - Opoczno - Inowódz - Rawa Mazowiecka) i nr 746 (Żarnów - Końskie). Przez gminę Żarnów przebiega **Centralna Magistrala Kolejowa (CMK)**, łącząca Śląsk ze stolicą Polski - Warszawą i portami Trójmiasta. Gmina Żarnów graniczy od zachodu z gminą **Aleksandrów**, od północy z gminą **Paradyż**, od wschodu z gminami **Białaczów** i **Końskie**, a od południa z gminami **Ruda Maleniecka**, **Falków** i **Przedbórz**. Położenie żarnowskiej gminy wyznaczają współrzędne geograficzne: **51°19' N** - kraniec północny (rejon wsi Straszowa Wola - Dorobna Wola - Radwan); **51°11' N** - kraniec południowy (rejon wsi Klew - Reczków - Józefów Stary - Brzezie); **20°16' E** - kraniec wschodni (rejon wsi Malków - Grabków - Bedlino); **19°59' E** - kraniec zachodni (rejon wsi Klew - Reczków - Józefów Stary - Brzezie). Pod względem fizyczno - geograficznym, według tzw. regionalizacji prof. Kondrackiego, obszar gminy Żarnów wchodzi w skład prowincji: **Wyżyna Polskie**, podprowincji: **Wyżyna Małopolska**, makroregionu: **Wyżyna Przedborska** oraz mezoregionu: **Wzgórza Opoczyńskie**.

Gmina sąsiaduje z czterema gminami województwa łódzkiego i trzema gminami, należącymi do województwa świętokrzyskiego. Łączna długość jej granic wynosi **92 km**. Graniczy ona z gminami: **Białaczów** - na odcinku 15,5 km, **Paradyż** - 19,5 km, **Aleksandrów** - 17 km i **Przedbórz** - 0,5 km (woj. łódzkie). Granice z gminami: **Falków** (14,5 km), **Ruda Maleniecka** (14 km) oraz **Końskie** (11 km) wyznaczają granicę województwa świętokrzyskiego.

Ukształtowanie powierzchni Gminy Żarnów

Gmina Żarnów jest położona w południowej części **Wzgórz Opoczyńskich**, stanowiących łagodne przejście z **Wyżyny Kielecko - Sandomierskiej** ku równinom **Mazowsza**. Wzgórz Opoczyńskie to występujące na powierzchni utwory jurajskie, tworzące dwie płaskie antykliny, rozdzielone synkliną, którą wypełniają skały wieku kredowego. Gmina Żarnów leży na jednej z tych antyklin, charakteryzującej się obszarem o nierównej konfiguracji. Ten krajobraz nieregularnie porozrzucanych pagórków pochodzenia morenowego, składa się z bardzo wielu **dolin i wzgórz**. W północnej oraz w części centralnej Ziemi Żarnowskiej - przeważają **doliny**, natomiast we wschodniej i zachodniej części gminy - łagodne **wzgórza**.

Największe wzniesienia w gminie stanowią Sielecka Góra i Diabla Góra, które są najwyższymi punktami Wzgórz Opoczyńskich. **Sielecka Góra** jest nieco wyższa, bowiem jej wysokość bezwzględna wynosi **285,6 m n.p.m.**, natomiast wysokość **Diabiej Góry** sięga **285,1 m n.p.m.** Zbocza Diabiej Góry od strony wschodniej, a Sieleckiej Góry od strony zachodniej, charakteryzują się dość znacznymi **wysokościami względnymi** (mierzonymi od szczytu do podnóża wzniesień), sięgającymi nawet 50-80 metrów. Mimo, iż **szczyty** tych wzniesień są obecnie zalesione, to jednak są atrakcyjnymi punktami widokowymi dla turystów, a dawniej ułatwiały orientację w terenie wszystkim okolicznym mieszkańcom.

Rezerwat przyrody „Diabla Góra”

Diabla Góra jest miejscem szczególnym dla mieszkańców okolicznych wsi. Wznosi się wśród acydofilnych lasów dębowych i borów sosnowych, na **pograniczu opoczyńsko - koneckim**. Bujnie rozwijająca się tam flora na miejscowych kwaśnych glebach, znalazła optymalne warunki rozwoju. Na szczycie góry i na jej stokach, zalegają szczytne **bryły żółtego i różowego piaskowca**, które dały początek fantastycznej opowieści ludowej o próbie budowania tutaj piekła przez diabły. Z tym miejscem wiąże się również przysłowie: **„Gdy od Diabiej Góry idą chmury, to dzień dżdżysty i ponury”**. W obrębie wzniesienia, zwłaszcza w północnych jego partiach (w okolicach wsi Wolica), znajdują się **kamieniołomy**, znane już w XV wieku i określane nazwą **„Góra Skórkowska”**. W XIX wieku wokół Diabiej Góry toczyły się **walki powstańcze**. W latach I wojny światowej (1914 - 1915) przebiegała tam linia **frontu** pomiędzy wojskami rosyjskimi i austriacko - niemieckimi. W okresie II wojny światowej toczyły się tam krwawe walki partyzantów 25 pp AK z hitlerowcami, a słynna **bitwa pod Diablą Górą** odbyła się w dniu 16 sierpnia 1944 roku. Od 1988 roku Diabla Góra jest **rezerwatem leśno - krajobrazowym (159 ha)**, w którym ochronie podlega **„wzgórze piaskowcowe z borem mieszanym”**. O Diabiej Górze - również na stronie 27.

Rezerwat przyrody „Jodły Sieleckie”

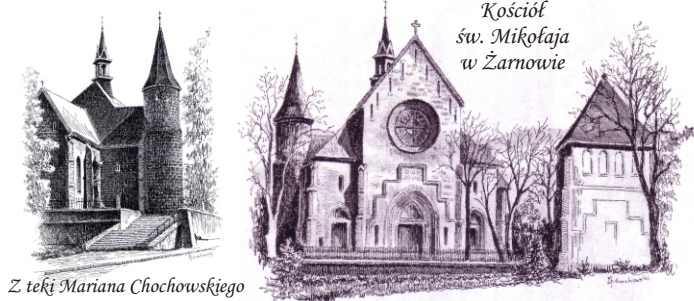
W pobliżu masywu Sieleckiej Góry, wśród lasów iglastych, znajduje się inny, choć również bardzo interesujący **rezerwat przyrody „Jodły Sieleckie”**. Posiadający ponad **33 ha** rezerwat leśny, powstał po to, by chronić rzadkie w regionie stanowiska jodły na granicy jej zasięgu, zachowywać i przywracać naturalny charakter tym fragmentom zbiorowisk roślin, które mają zaburzoną strukturę oraz chronić stanowiska roślin, uznanych za rzadkie. Inną, ważną funkcją rezerwatu jest zachowanie tzw. **dukli** - świadectw wydobywania tu ubogich, syderytowych **rud żelaza** metodą odkrywkową, a także obserwacja regeneracji **ekosystemu leśnego** na obszarze zmienionym przez prymitywne górnictwo kopalin. Wiadomo, iż od zarania dziejów wokół Żarnowa wydobywano **bogactwa mineralne**: drobnoziarniste piaskowce jurajskie, rudy żelaza, gliny i iły ceramiczne, piaski i żwiry.

W związku z rozwojem górnictwa, tutejszy **krajobraz**, nawet na terenach równinnych, został znacznie zmieniony, przez co obecnie jest bardzo urozmaicony. Liczne odkrywki, kamieniołomy, wyrobiska i hałdy są pozostaściami po dawnych kopalniach, znajdujących się w okolicach **Żarnowa, Sielca, Nowej i Łysej Góry, Paszkowic, Chełst, Treści Wesolej, Myślborza, Ruszenic, Pilichowic, Klewa i Skórkowic**. Zamieszkujący te terytoria ludzie, wydobywający wymienione skarby przez wieki - to potomkowie dawnych **gwarków**, poszukujących surowców, zaliczanych do najlepszych na ziemiach polskich. XIX - wieczny geograf W. Polittowski w swojej **„Jeografii Królestwa Polskiego”**, nazwał okoliczną ziemię - **„porcelanową”** i stwierdził, że eksploatowane w okolicach Żarnowa **gliny i iły** należą do najlepszych i najbardziej wartościowych w kraju.

Złóża piaskowców na Ziemi Żarnowskiej

Okolice Żarnowa znane są w kraju z występowania **piaskowców drobnoziarnistych o lepszczu krzemionkowym**. Pochodzące z dolnej jury piaskowce, zalegające stosunkowo płytko pod powierzchnią ziemi, początkowo są bardzo łatwe w obróbce, ze względu na swą miękkość. Dopiero po pewnym czasie nabierają odpowiedniej twardości.

Pokłady piaskowców są naszym rodzimym skarbem, występują prawie na całym obszarze gminy i są eksploatowane z licznych odkrywek. Wyroby z żarnowskiego piaskowca, takie jak **żarna, taczalniki, oselki, kamienie młyńskie, płyty, epitafia, pomniki, posagi** i rozmaite **elementy architektoniczne**, były znane już w czasach historycznych i są nadal bardzo trwałe. Najważniejszym tego przykładem jest nasz monumentalny **kościół św. Mikołaja w Żarnowie**, cały zbudowany z regularnie obrabionych bloków piaskowca, którego najstarsza część romańska (wraz ze znakomicie zachowaną obronną wieżą) ma prawdopodobnie **ponad 900 lat** i nadal jest w doskonałym stanie. Obecnie ten surowiec wykorzystywany jest do celów budowlanych i drogowych, a także do produkcji płytek elewacyjnych. Pokłady jurajskich piaskowców wydobywane są z licznych odkrywek, usytuowanych w obrębie miejscowości **Sielec, Treśća Wesoleja** (obecnie część Żarnowa), **Myślbórz, Pilichowice, Ruszenice, Dąbie, Klew** i w rejonie **Diabiej Góry**. Żarnowski piaskowiec jest bardzo wysoko oceniany w kraju.

Kościół
św. Mikołaja
w Żarnowie

W dorzeczu rzeki Czarnej

Gmina Żarnów położona jest na obszarze należącym do zlewni dwóch prawobrzeżnych dopływów Pilicy: **Czarnej i Drzewiczki**. Zlewnia Drzewiczki reprezentowana jest przez rzekę **Wąglankę**, jej główny lewobrzeżny dopływ. Przez teren gminy, Czarna i Wąglanka płyną po **piaskowcach jurajskich**, przykrytych **gliną** zwałową i **piaskami** akumulacji lodowcowej. Rzeka **Czarna** (zwana także Czarną Konecką, Czarną Maleniecką lub Taraską), płynie przez Płaskowyż Suchedniowski i Wzgórza Opoczyńskie na terytoriach województw świętokrzyskiego i łódzkiego. Jej długość wynosi **85 km**, natomiast powierzchnia dorzecza - **978,4 km²**. Swe źródła ma usytuowane na wysokości **ok. 350 m n.p.m.**, między Wólką Zychową a Chlewiskami, na pñ. -wsch. od Nieklania. Uchodzi do Pilicy, w odległości 5 km na południe od Sulejowa, na wysokości **173 m n.p.m.** Średni spadek rzeki wynosi 1,3 %, średni przepływ w pobliżu ujścia - 5,63 m³ na sekundę, natomiast rozpiętość wahań stanów wody w dolnym biegu wynosi aż 3,1 m. Czarna na odcinku **ok. 13 km** przepływa przez gminę Żarnów, w której na długości **2 km** (Siedłów - Malenie) jest rzeką graniczną z gminą Fałków. Na teren gminy wpływa na wysokości **ok. 200 m n.p.m.** i meandrując płynie na długości 6 km w kierunku zachodnim, czyniąc niezwykle atrakcyjnymi okolice wsi **Adamów, Malenie, Siedłów, Młynek i Ławki**. W pobliżu rozległej terasy, zwanej **Fryszerka - Błonie**, porośniętej łąkami i poprzecinanej dziesiątkami rowów, rzeka zmienia swój kierunek na północny. Płyne w tym kierunku obok wsi **Ruszenice, Klew, Skórkowice i Chorzew**. Czarna ma charakter rzeki tworzącej liczne **meandry, płycizny, wyspy**, rozlewającej się szeroko wśród łąk (Skórkowice - Czersko), a gdzie indziej podcinającej wysokie i porośnięte lasem brzegi (Siedłów). Dolina Czarnej wypełniona jest bujną **roślinnością** szuwarową, torfowiskową, łąkową, zaroślową i leśną, stanowiącą niezastąpione **refugium** (ostoja, miejsce schronienia) dla bogatej **fauny**, zwłaszcza ptaków. Na odcinku od Siedłowa do Skórkowic, rzeka tworzy liczne **starorzecza i mokradła**. Koryto rzeki osiąga szerokość od 10 do 55 metrów. Na obszarze gminy Żarnów, rzece towarzyszą znaczne **kompleksy leśne**, składające się przeważnie z drzewostanu sosnowego. Czarna należy do najlepiej zachowanych, czystych rzek regionu.

Ma charakter rzeki **podgórskiej**. Była jedną z „najpracowitszych” rzek **Zagłębia Staropolskiego**, bo dostarczała energii wielu zakładom przemysłowym, m.in. w Nieklaniu, Staporkowie, Sielpi Wielkiej, Rudzie Malenieckiej, Maleńcu, Machorach i Kolońcu. Rzeka zasila liczne **stawy**, z których najbardziej znany – w Maleńcu (o powierzchni 16 ha) – istniał już w czasach historycznych. Jest on jednak stosunkowo niewielki w porównaniu z innymi, okolicznymi **zbiornikami wodnymi**. Powierzchnie stawów w rejonie Rudy Malenieckiej i Cieklińska (stawy „Czapla”, stawy doświadczałne) oraz w okolicach wsi Koliszowy (stawy „Praga”) przekraczają powierzchnię 100 ha, stawy w Kolońcu mają obszar 50 ha, a w okolicach wsi Siedłów – 30 ha. Na obszarze gminy Żarnów w rejonie terasy zalewowej **Fryszerka - Błonie**, do Czarnej wpływa rzeka **Barbarka**, będąca jej największym lewobrzeżnym dopływem. Długość Barbarki wynosi **20 km**, natomiast powierzchnia jej dorzecza sięga **111 km²**. Okolice wsi Malenie – Kolońiec, łączy odnoga głównego koryta rzeki, nosząca zagadkową nazwę „**Kanał Ulgi**”. Prawobrzeżne dopływy – strumienie, mające swe źródła na terenie gminy Żarnów (rejon Sielca i Chelst), nie posiadają oficjalnej nazwy. Biegowi rzeki Czarnej towarzyszy gęsta **sieć cieków** (młaki, strugi, rowy).

Zalew w Miedznej Murowanej

O Wąglance i zalewie w Miedznej Murowanej

Drzewiczka jest rzeką o długości 81,3 km i dorzeczu równym 1082,9 km², wypływającą z wysokości 248 m n.p.m. na tzw. Garbie Gielniowskim, koło wsi Kacprów. Rzeka uchodzi do Pilicy w Nowym Mieście nad Pilicą, na wysokości 130 m n.p.m. Największym lewobrzeżnym dopływem tej rzeki jest **Wąglanka**, tocząca swe wody z piaskowców triasowych koło wsi Nowe Brody (obok Końskich), na wysokości 240 m n.p.m. Uchodzi do Drzewiczki w Opocznie, na wysokości 177 m n.p.m. Powierzchnia jej dorzecza wynosi **289,7 km²**, a długość rzeki - **50,4 km**. Prawie na całej długości, Wąglanka tworzy liczne **meandry** i przepływa w kierunku północnym, poprzez zabagnione obszary, pocięte siecią rowów melioracyjnych. Środkowa część biegu rzeki, o długości **12 km**, płynie przez terytorium gminy Żarnów. Na obszar gminy wpływa na wysokości **205 m n.p.m.** i prowadzi swe wody obok wsi **Soczówki, Niemojowice, Nadole i Miedzna Murowana**. Z wyjątkiem rejonu wsi Niemojowice – Nadole, rzeka Wąglanka stanowi granicę gminy Żarnów z gminami Końskie i Białaczów. W okolicach Modrzewiny (część Miedznej Murowanej), na wysokości **ok. 190 m n.p.m.** rzeka opuszcza gminę Żarnów. W latach 1974-1979 w obrębie wsi **Miedzna Murowana – Ossa**, kosztem ówczesnych 42 mln złotych wybudowano **zalew**, będący wtedy drugim (po Zalewie Sulejowskim) zbiornikiem zaporowym w województwie piotrkowskim. Od 2014 roku zalew jest gruntownie modernizowany.

Budowało go Rejonowe Przedsiębiorstwo Melioracyjne w Końskich. Zalew posiada **zapórę czołową**, mającą długość **520 m** i **boczną** o długości **920 m**. Woda magazynowana w zbiorniku, przeznaczona jest przede wszystkim dla potrzeb **nawadniania** użytków zielonych w dolinach rzek Wąglanki i Drzewiczki. Cała powierzchnia zalewu, noszącego oficjalną, urzędową nazwę „**Wąglanka - Miedzna**”, należy do terytorium gminy Żarnów. Pojemność zalewu przy rzędnej piętrzenia wody **195,75 m n.p.m.**, wynosi **3,8 mln³** wody. Jednak jego maksymalna objętość może być większa i teoretycznie może osiągnąć **4,16 mln m³** wody. Powierzchnia lustra wody waha się **od 175 do 185 ha**, a największe piętrzenie może wynosić **6,85 m**. Wody zbiornika winny odpowiadać II klasie czystości. Niestety, nie zawsze tak jest, co odbywa się ze szkodą dla licznych gatunków ryb, zamieszkujących wody zalewu, którymi są m.in. **troć jeziorowa, leszcz, płoć, krap, ukleja, karp, lin, szczupak i okoń**. Powstanie zalewu przyczyniło się do pojawienia wielu gatunków ptaków, niespotykanych wcześniej w naszych stronach. Są to **mewy śmieszki, rybitwy, kaczkę nurkującą** i inne. Na obrzeżach zbiornika rozwija się rekreacja. Nad brzegami znajdują się: stacja harcerska, budynek wczasowy, wodomistrzówka i przepompownia. Nad zalewem obserwuje się też zjawiska niekorzystne - silną **erozję** brzegów, spowodowaną falowaniem wody płytkiego zbiornika wodnego.

Warunki klimatyczne Ziemi Żarnowskiej

Wzgórza Opoczyńskie znajdują się w **łódzkiej dzielnicy klimatycznej**. Dominuje u nas wpływ wilgotnych mas **powietrza polarno - morskiego** oraz **polarno - kontynentalnego**. Przeważają **wiatry zachodnie i południowo - zachodnie**, ale zaznaczają się też wiejące ze wschodu i północnego wschodu. Ilość opadów atmosferycznych wynosi średnio **600 mm rocznie**. Dni mroźnych jest tu od 30 do 50 w roku, a dni z przymrozkami - od 100 do 118.

Pokrywa śnieżna zalega średnio od 50 do 60 dni. **Okres wegetacyjny** w rejonie trwa średnio 235 dni. Najczęściej rozpoczyna się **5 kwietnia**, a trwa do **4 listopada**. Jego wartość progową wyznacza izoterma +5°C. Średnia temperatura roczna osiąga tu **7,5°C**. Najchłodniejszym miesiącem jest **luty**, ze średnią temperaturą powietrza **-3°C**, natomiast średnie temperatury najcieplejszego miesiąca - **lipca**, zawierają się w granicach **od 17° do 18°C**.

Warunki glebowe i użytkowania gruntów

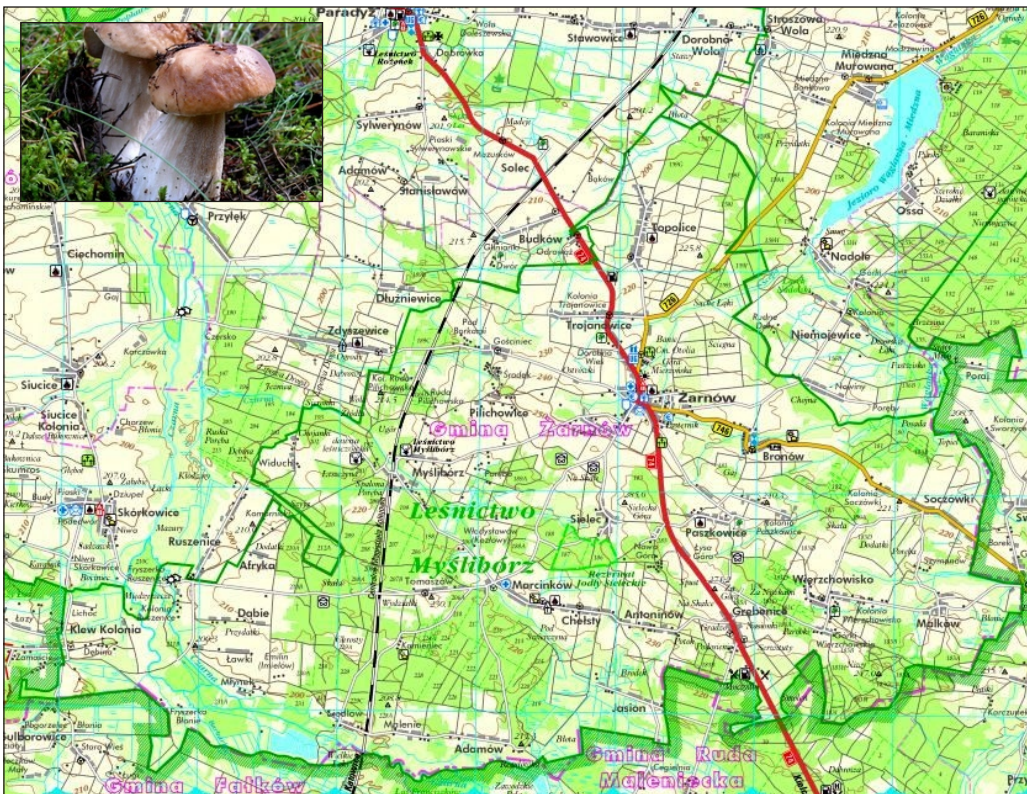
Gleby gminy Żarnów są na ogół mało urodzajne, tak jak w całym Opoczyńskim. Na większości terenów zalegają **piaski polodowcowe** o podłożu przepuszczalnym. Występują tu również tzw. **szczyrki** (piaski z domieszką glinek) oraz **bielice**, nadające się głównie pod uprawę żyta, jęczmienia, owsa i ziemniaków. Pozostałe to **gleby torfowe, bagienne, mułowo - bagienne i rędziny**. Zdecydowana większość gruntów w gminie przypada na bardzo słabe gleby zaliczane do **V i VI klasy bonitacyjnej** (62%), natomiast pozostałe grunty, kwalifikujące się do wyższych klas bonitacyjnych (35,6% - gleby klasy IV; 2,4% - klasy III) wymagają jednak uregulowania stosunków wodnych. Miejscowe gleby od dawna słynęły ze swej **nieurodzajności**, co w przeszłości niejednokrotnie znajdowało swe odbicie w twórczości ludowej. Krąży tu nawet znana opowieść, że szatan kusząc Chrystusa bogactwem różnych krain świata, zasłonił nieurodzajną Ziemię Opoczyńską, gdyż bardzo wstydził się tutejszego ubóstwa.

Powszechnie znane w Żarnowie jest również **przysłowie**: „Opoczyńskie kraje - korzec siejesz, kopę zbierasz, kopa korzec daje”. Ponadto przed wiekami uważano, że tutejsze nieurodzajne ziemie dają takie plony, że „ziarno za ziarno, słoma za robotę, a plewy darmo”. Bardzo wymownie scharakteryzował ubogą Ziemię Opoczyńską **Stanisław Staszic** (1755-1826), jeden z najwybitniejszych przedstawicieli polskiego Oświecenia, zajmujący się m.in. planowaniem rozwoju gospodarczego kraju. Podróżując po tych terenach w 1803 roku, stwierdził: „(...) kraj piaszczysty ciągle i smutny, (...) sapowaty, okryty piaskiem i kamieniami”. Na Ziemi Żarnowskiej znajduje się dużo **lasów**, a tereny przyleśne (najczęściej nieurodzajne) są sukcesywnie zalesiane. Według Głównego Urzędu Statystycznego, w 2012 roku **lesistość gminy** wynosiła 24,7%. Powierzchnia lasów ogółem wynosiła **3477,5 ha**, z czego obszar lasów publicznych stanowił 2128,5 ha (w tym 62,9 ha lasów, będących własnością Gminy Żarnów).

Szata roślinna i świat zwierząt w regionie

Żarnowskie lasy - podlegające **Nadleśnictwu Opoczno z siedzibą w Sito-wej** - występują głównie w środkowej i południowej części gminy oraz w rejonach wsi Klew, Sielec, Pilichowice, Dłużniewice, Nadole, Niemojowice, Wierzchowisko i Jasion. Na terenie gminy działa **8 kół łowieckich** (o czym w poprzednim numerze naszego pisma). Istniejące lasy są pozostałościami dawnej **Puszczy Pilickiej**, we wczesnym średniowieczu łączącej się z prastarą i owianą licznymi legendami **Puszczą Świętokrzyską**. Przez obszary puszczańskie, w kierunku Pilicy, ongiś toczyło swe wody bardzo wiele rzeczek, przedzierających się miejscami przez bagna, wąwozy i rozlewiska. W puszczy przeważały **dęby i sosny**. Żyły w niej m.in. **niedźwiedzie, tury, łosie, jelenie i bobry**. Jej mieszkańcy zajmowali się **bartnictwem i łowiectwem**. Do stopniowego wyniszczenia puszczy, przyczyniło się przede wszystkim **osadnictwo żarowe**, a później - **hutnictwo żelaza**, oparte na węglu drzewnym. Na terytoriach Wzgórz Opoczyńskich, leżących na obszarze Krainy Świętokrzyskiej, **80%** wszystkich lasów to **drzewostan sosnowy**. Ponadto występują tutaj **dęby, graby, osiki, jesiony, brzozy, wierzby, świerki, jodły i modrzewie**. W tzw. **podszycie** znajduje się jałowiec, jarzab, kruszyna, tarnina, leszczyna, czeremcha, trzmielina oraz bez. Natomiast **w najniższych partiach lasu** występuje m.in. borówka czernica, borówka bagienne, żurawina błotna, bagno, poziomka, jeżyna, malina, wrzos, żarnowiec, zawilec gajowy, przyłaszczka, widłak, mchy i paprocie.

Poza tym, w krajobrazie otwartym, występują najczęściej: **modrzew polski, lipa droбноziarnista i wielkolistna, klon zwyczajny, jawor srebrzysty jesionolistny, dąb szypułkowy, bezszypułkowy i czerwony, jesion wyniosły, wiąz górski, szypułkowy i polny, kasztanowiec, topola czarna, niekłańska i biała, wierzba krucha i purpurowa, iwa i rokitna, olcha czarna, grusza polna, morwa biała, kalina koralowa, śliwa tarnina, głóg i ligustr pospolity**. W regionie jest dużo zadrzewień śródpolnych, które pełnią ważne funkcje ochronne - ich duży zasięg powoduje ograniczenie transpiracji roślin uprawnych oraz zmniejszenie parowania gleby. Przyczyniają się one do zwiększenia zapasów wody w glebie i wzrostu plonów. Są oazą dla dziko żyjących, drobnych zwierząt, ptaków i owadów, które pełnią pożyteczną rolę wobec ochrony naturalności ekosystemów biocenotycznych. Spośród wymienionych drzew, wiele określanych jest mianem wiekowych. Związane są one z historią regionu i liczną grupą osób, chroniących te zabytki przyrody, jako swoje „domowe drzewa”. Część tych drzew znajduje się na gruntach prywatnych, dlatego niewiele spośród nich zyskało ochronę prawną. Drzewa czcili nasi przodkowie, a my dbałością o nie wyrażamy szacunek dla własnej przeszłości i kultury. Badania **flory i fauny** dorzecza Pilicy, w obrębie której leżą Wzgórz Opoczyńskie, dostarczają informacji na temat grup roślin i zwierząt. Badania prowadzone są w celu objęcia ochroną prawną obszarów o najwyższych walorach przyrodniczych.

Badania naukowe służą zlokalizowaniu także stanowisk rzadkich gatunków roślin i zwierząt, fragmentów naturalnej szaty roślinnej lasów, torfowisk, muraw oraz pojedynczych obiektów przyrodniczych. Jak dotychczas, tereny gminy Żarnów z wyjątkiem rejonów **Diabiej Góry i Sieleckiej Góry**, nie są objęte ścisłą ochroną prawną, choć przede wszystkim należałoby objąć naukową opieką wyjątkowo urokliwą **dolinę rzeki Czarniej** i okoliczne **stawy** (o unikalnej, pierwotnej florze oraz faunie). Ze środowiskiem roślin związanych jest interesujący **świat zwierząt**. Spośród nich najliczniejszą grupę stanowią **owady lądowe i ptaki**, wśród których obok pospolitych, licznie występują kuropatwy, kruki, sowy, puchacz, jarzabki, bociany i inne. Ponadto mieszkają tutaj swoje tokowiska cietrzewie. Sporadycznie można tutaj spotkać nawet bociany czarne i bażanty. W żarnowskich lasach żyją także liczne ssaki - **sarny, jelenie, dziki, lisy** oraz **zające**. Z rzadkich gatunków ssaków, stwierdzono w naszym regionie obecność **łośi wędrownych, danieli, lasic, kun i jeży**.

Osadnictwo przedhistoryczne na Ziemi Żarnowskiej

Ziemia Żarnowska ma bardzo bogatą przeszłość, sięgającą swymi początkami czasów sprzed powstania państwa polskiego. Nad brzegami Czarnej i jej dopływów, można spotkać znikome ślady pobytu człowieka ze starszych epok prądziejowych, w tym nawet środkowej **epoki kamienia**, czyli z okresu ponad **4,5 tys. lat p.n.e.** (sprzed ponad 6,5 tys. lat). Ślady te nie są imponujące, co wynika z tego, że tutejsze ziemie, będące mało urodzajne w chwili obecnej, były jeszcze mniej żyzne w odległej przeszłości, kiedy rolnictwo było zupełnie prymitywne. Ziemia Żarnowska położona jest na żwirowych wzniesieniach, pozostawionych przez łądolód zlodowacenia środkowopolskiego. Te pagórki były pokryte dużymi kompleksami leśnymi. Takie terytoria służyły do **polowań** i zbierania **runa leśnego**, ale nie nadawały się do uprawy roli. Wędrujący z miejsca na miejsce łowcy, zostawiali jednak ślady swej bytności. Znajdowane w badaniach archeologicznych **fragmenty krzemienia**, noszące ślady obrabiania ręką ludzką, potwierdzają, że w środkowej i późnej epoce kamienia, zapewne w pogoni za zwierzną łowną, przechodziły tędy grupy łowców. Potwierdzają to bogate zbiory **Przemysława Ciszewskiego** – nauczyciela Szkoły Podstawowej w Klewie, przekazane do Muzeum Regionalnego w Opocznie. Nie osiedlili się tutaj na stałe także pierwsi rolnicy, określani przez archeologów mianem ludności **„kultury pucharów lejkwatych”**. Pochodząca z języka niemieckiego nazwa **„trichterbecherkultur”**, dotyczy charakterystycznego dla tej grupy ludzkiej naczynia, którym nasi przodkowie posługiwali się w gospodarstwie.

Narzędzie kamienne

Nie znamy i nigdy nie poznamy nazw własnych tych **prehistorycznych plemion**. Archeologowie najczęściej nadają im nazwy umowne, pochodzące od typu najczęściej wykorzystywanego **naczynia**, pochodzenia **plemion** (np. kultura łużycka czy pomorska) lub też od nazwy **miejsowości**, gdzie zostały znalezione ślady ich bytności (np. kultura trzciniecka czy przeworska).

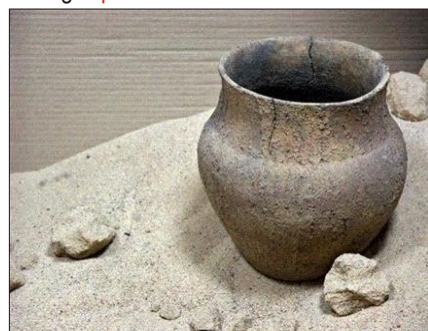
Ślady obecności grupy ludzkiej, określanej nazwą **„kultury pucharów lejkwatych”**, wykrył archeolog prof. **Konrad Jażdżewski** (1908-1985) w rejonie **Pilichowic**, 3 km na zachód od Żarnowa, podczas prowadzonych tutaj badań powierzchniowych. Dodatkowych materiałów ceramicznych, dostarczyli mu uczniowie Szkoły Podstawowej w **Zdyszewicach**, a prowadzone na początku lat siedemdziesiątych badania ekspedycji muzealników z Radomia, potwierdziły występowanie takich samych materiałów zabytkowych w rejonie **Dorobnej Wsi** (obecnie ul. Piotrkowska w Żarnowie). Archeologowie uważają to znalezisko za niezmiernie ważne, bowiem **neolityczne** ślady bytowania ludności tej kultury, liczą ponad cztery tysiące lat i pozostają w sprzeczności ze zwyczajami tej grupy ludzi. Byli to już bowiem **rolnicy**, umiejętnie wybierający tereny pod osadnictwo i znający wartość gleb, na których prowadzono uprawy. A trzeba pamiętać, że te obszary były zalesione i teren pod uprawę musiano oczyścić przy pomocy **ognia**. Najprawdopodobniej jakaś grupa ludzi odeszła od brzegów Pilicy i dolinę **rzeki Czarnej**, dotarła pod Żarnów. Okres osadnictwa nie trwał długo, bowiem pozostawione ślady nie wskazują na ich długotrwały pobyt. Po wyjąłwieniu gleby, a może na skutek zmiany warunków klimatycznych (np. suszy), ci pierwotni mieszkańcy tych ziem, musieli przenieść się na dalsze dziewicze tereny i tam zakładać nową „wieś”. Przychodziło to tym łatwiej, bo **chaty neolityczne** były ziemiankami lub nieskomplikowanymi budowlami drewnianymi. Technika rolnicza była bardzo prymitywna. Aby przygotować ziemię pod **uprawę**, spalano ją zaostrzonym kijem lub motyką. Wypalanie lasu wymagało niemałego, kolektywnego wysiłku całego rodu. Ograniczano się do oczyszczania niewielkich kawałków ziemi, a ich uprawianie pozostawiano kobietom. Spośród zbóż znano wówczas **jęczmień i pszenicę**. Wydajność rolnictwa była bardzo niska (przeciętnie trzy ziarna z jednego), tym też należy tłumaczyć rozpowszechnienie **prosa**, co gwarantowało większe plony. Ciekawe, że żyto i owies uważano początkowo za chwasty, trafiające się wśród innych zbóż. Uprawiano również **len**, dostarczający pierwszych włókien. Do żęcia służyły kamienne **sierpy** w drewnianych lub kościanych oprawach. **Żarna** z dwu kamieni, mniejszego i większego, nieco wklęsłego, pozwalały rozcierać zboże na mąkę.

Ziemia Żarnowska w epoce brązu i żelaza

Śladów osadnictwa prądziejowego w regionie zaczyna przybywać w epoce brązu, tzn. **w okresie pomiędzy 1800 a 700 lat p.n.e.** Nad brzegami Czarnej i Wąglanki, znajdowane były fragmenty ręcznie lepionych naczyń glinianych i narzędzia krzemienne. Znalezione je w **Myśliborzu, Rusznicach, Klewie, Przyłęku i Straszowej Woli**. Najciekawszymi z nich i poddanymi badaniom wykopaliskowym już w latach 1934-38, były **cmentarzyska w Myśliborzu i Rusznicach**. Ich opisy trafiły do literatury, a znalezione przez archeologa **Kazimierza Salewicza** (1907-1993) materiały zabytkowe, trafiły do Państwowego Muzeum Archeologicznego w Warszawie. Były to duże cmentarzyska, liczące do 100 grobów ciałopalnych, w których spalone szczątki ludzkie złożone były do **glinianych urn** (zwanych popielnicami) i zakopane w ziemi. W najbliższych okolicach odkryto szereg podobnych cmentarzysk (m.in. w Starej). Fakt, że były one dość duże i niedaleko od siebie położone, dowodzi licznego osadnictwa na naszym terenie. Technika **uprawy roli** pozwalała wykorzystywać pola przez dłuższy okres czasu i nawet rekultywować wyjąłwione grunty, przez ich nawożenie lub planowe ugorowanie. Do wyrobu rozmaitych narzędzi, wykorzystywano zarówno **brąz i krzemień**, przy czym z brązu wyrabiano m.in. **siekierki, sierpy, groty strzał i oszczepów, miecze, noże** oraz liczne **ozdoby**. Rozwinęła się **hodowla** i pojawiło się pierwsze narzędzie orne - **radło**. Postępował rozwój społeczeństwa - formowały się **plemiona**, stanowiące związki rodów, toczyły się **wojny** międzyplemienne, a w związku z nimi w tonie plemion zaczęła się wyodrębniać **starszozna**. Współcześnie badane groby tych ostatnich, odznaczają się szczególnym bogactwem. Przypuszczać chyba zatem należy, iż grobem członka plemiennej starszozny stała się popielnica **grobu nr 79**, znaleziona w **Myśliborzu**. Dlaczego? Bo tuż obok szczątków ludzkich, zawierała ozdobną **bransoletę** wykonaną z brązu **pochodzenia trackiego** (Tracja to starożytna kraina na terytorium obecnych Bułgarii, Grecji i Turcji).

Któż dzisiaj może wiedzieć, jakimi drogami z dalekiej Tracji, trafiła w okolice Żarnowa? Czyby przywiózł ją jakiś prądziejowy kupiec, a może została zrabowana i przechodziła z rąk do rąk, aż trafiła do grobu razem z właścicielem? Wśród niemal **100 grobów ciałopalnych** znaleziono jeden **grób szkieletowy**. Zapewne było ich znacznie więcej, ale musiały ulec zniszczeniu. Fakt odnalezienia takiego grobu, dowodzi tego, iż terytoria te w latach **1500 - 1100 p.n.e.** były zamieszkałe przez ludzi różnych kultur. Na podstawie badań, prowadzonych przez archeologów, stwierdzono, że ludność **kultury trzcinieckiej** chowała swoich zmarłych w postaci naturalnej, natomiast ludność **kultury łużyckiej**, spalała ich po śmierci na stosach ofiarnych, a szczątki kostne składała do urn czyli popielnic. Prawdopodobnie były to dwa zupełnie odmienne obrządku, a może nawet dwie odrębne religie (choć w tym okresie należy mówić raczej o odrębnych wierzeniach). Wyniki badań, wskazują na rozwijanie się w okolicach Żarnowa, wśród ludności zamieszkującej te tereny, kultury będącej przejściem od trzcinieckiej do łużyckiej, co dodatkowo podnosi **atrakcyjność** badań naukowych. Znane są również materiały zabytkowe z okresu lateńskiego **epoki żelaza**.

Należą one do ludności **kultury przeworskiej**, zasiedlającej okolice Żarnowa w okresie **wpływu rzymskich**. Nie odnaleziono u nas do tej pory żadnego cmentarzyska z tego okresu, natrafiono natomiast na stanowiska osadnicze w **Przyłęku, Myśliborzu, Straszowej Woli** i w okolicach miejscowości **Zdyszewice**.

Zanim nad rzeczką Scepą powstał gród Sarnov...

W epoce żelaza mieszkańcy regionu uprawiali rolę i wypasali bydło. Technika rolna zmieniła się znacznie od czasów neolitycznych. W systemie rolnictwa żarowego uprawiano zboże, rośliny strączkowe, len i mak. Ten system polegał na oczyszczaniu pod uprawę znacznych terenów leśnych, przy użyciu dużego nakładu pracy. Najpierw przygotowywano teren, pozabawiając kory znajdujące się na nim drzewa, co doprowadzało do ich uschnięcia. Następnie uschnięty las podpalano. Spalone drzewa i krzewy dostarczały glebie użyźniającego popiołu. Ten rabunkowy typ gospodarki rolnej, przetrwał na słabo zaludnionych obszarach leśnych bardzo długo, a np. w Rosji istniał jeszcze na początku XX wieku. Okres wpływów rzymskich na ziemiach polskich sprawił, że mieszkańcy tutejszych leśnych ostępów, znali już prawdopodobnie koło i stosowali ten epokowy dla ludzkości wynalazek w zaprzęgach. Było to szczególnie ważne m.in. z powodu znacznych odległości od innych siedlisk ludzkich. Wielkie wędrówki ludów, które odbywały się na przełomie starożytności i średniowiecza (IV - VII w. n.e.), przyniosły upowszechnienie koła garncarskiego, żarna obrotowego oraz ulepszenia w obróbce metali. Wówczas na szerszą skalę zaczęto produkować żelazo z powszechnie u nas występujących rud darniowych.

Wiązało się to z dużym zapotrzebowaniem na narzędzia żelazne i broń. Stałe bowiem toczono walki międzyplemienne, a łupy wojenne odgrywały ważną rolę we wzroście znaczenia wspólnoty plemiennej. Możliwe, że niektórzy jej członkowie, wybrani na wodzów, zdolali na dłużej utrzymać władzę w swoich rękach. Ich siedzibą mógł być zbudowany z drewna mały gród, położony wśród lasów i wzgórz, któremu potomni pierwszych osadników zdecydowali się nadać imię Sarnov... Mimo, iż od kilku tysięcy lat, toczyło się wokół Żarnowa życie, wyniki archeologicznych badań powierzchniowych, przeprowadzonych w okolicach Żarnowa w ramach tzw. Archeologicznego Zdjęcia Polski, potwierdzają przekonanie archeologów i historyków o tym, że dopiero we wczesnym średniowieczu te okolice naprawdę się zaludniają. Obecnie na obszarze gminy Żarnów i terenach przyległych, znanych jest ponad 100 stanowisk i śladów osadniczych ze środkowej i późnej epoki kamienia, a także epoki brązu, żelaza oraz średniowiecza. Z tej liczby ponad 60 stanowisk archeologicznych pochodzi z okresu średniowiecznego, kiedy tworzyły się w Polsce skupiska osadnicze zwane opolami, a ich tzw. czołem, czyli swego rodzaju centrum, stał się gród w Żarnowie nad Scepą, późniejsza siedziba księcia kasztelana.

Powstanie kasztelanii żarnowskiej

We wczesnośredniowiecznej Polsce, istniały dwa typy wspólnot terytorialnych. Większą wspólnotą, obejmującą zazwyczaj 100 - 250 km², była „vicinia” (wspólnota sąsiedzka, od łac. „vicinus” - sąsiad), a po polsku - opole (w Wielkopolsce) lub osada (w Małopolsce, na Śląsku i Mazowszu). Ta wspólnota została przez nowo powstałe państwo, wciągnięta do sieci administracyjno - podatkowej. Pieczę nad nią sprawowali naczelnicy rodów, którzy schodzili się na obrady w centralnie położonej miejscowości, zwanej czołem opola. Podstawową jednostką osadniczą była mniejsza wspólnota, wywodząca się najczęściej z osiadłego rodu. Wspólnota ta władała wspólnie pewnym terenem (o wielkości do 5 km²), zwanym polem (łac. „campus”), miała nad nim zwierzchnie prawo własności i poszczególnym rodzinom wydzielala w użytkowanie różne części pola. Rodziny uprawiały samodzielnie swe części, zwane żebami (łac. „sors”) lub losami. Termin ten mógł być śladem pierwotnego losowania pól, przy okresowej zmianie udziałów w obrębie wspólnoty. Opole stało się w Polsce przedpiastowskiej pierwotnym rodzajem gminy, najniższą i początkowo jedyną jednostką administracyjną. Wspominanym wcześniej czołem opola, prawdopodobnie na długo przed powstaniem państwa polskiego, był gród w Żarnowie. Istnieją dwie hipotezy, dotyczące nazwy tego wczesnośredniowiecznego grodu. Jedna z nich sugeruje, iż od niepamiętnych czasów funkcjonował tu silny ośrodek kamieniarski i wyrabiano tutaj żarna (młyńskie kamienie żarnowe) z doskonałego, twardego miejscowego piaskowca. Druga hipoteza wskazuje na to, iż być może jest to nazwa kulturowa, oznaczająca miejsce żarne (wyżarzony las) czyli obszar wypalony w puszczańskie kniei, przeznaczony pod uprawy i intensywne zasiedlenie. Udowodniono, że w sąsiedztwie wielkich lasów, w ten sposób zakładano pierwsze grody plemienne.

Za panowania pierwszych Piastów, Żarnów leżał na głównym szlaku handlowym, wiodącym z Wielkopolski na Ruś, którym wielokrotnie przechodził Bolesław I Chrobry na wyprawy kijowskie. Ten szlak stał się również kucpcom, przemierzającym się z zachodu na wschód Europy. Pierwsza wzmianka o Żarnowie w źródłach pisanych, pochodzi z 1065 roku. Wówczas to książę Bolesław II Śmiały (na rycinie) przeznaczył benedyktynom w Mogilnie „z zamku swego Sarnov półtrzęsiej grzywny rocznego dochodu”.

Można przypuszczać, iż położenie grodu na handlowym szlaku zapewniało duże dochody. Sprzyjało temu prowadzenie targowiska i istnienie licznych siedlisk ludzkich, rozrzuconych w lasach pomiędzy Pilicą, Czarną, Drzewiczką i Waglaną. Żarnowskie czoło opola zostało wciągnięte do sieci administracji państwowej, której wyższy szczebel stanowiły okręgi grodowe z książęcymi żupanami na czele, zwane później kasztelaniami. Żupan grodowy (kasztelan) kontrolował administrację żarnowskiego okręgu, strzegł w nim porządku, zbierał daniny, dowodził załogą grodu i zwoływał w razie potrzeby pospolite ruszenie. Kasztelan żarnowski występując w imieniu księcia, kupił także w swoich rękach wymiar sprawiedliwości, m.in. wzywając całą ludność okręgu grodowego na wiece sądowe, na których ogłaszano również wszelkiego rodzaju rozporządzenia władzy.

Żarnów w dobie rozbitcia dzielnicowego

Następne relacje o grodzie pochodzą z 1096 roku. Wówczas w Żarnowie przebywali synowie panującego wtedy księcia - Władysława Hermana: późniejszy książę Bolesław Krzywousty i jego brat - antagonistą Zbigniew. Po pewnym czasie, udali się oni stąd do Wrocławia, na spotkanie z palatynem Sieciechem. W „Kronice książąt polskich” widnieje zapis: „convenirent cum patre in loco qui dicitur Sarnove”, co potwierdza położenie Żarnowa na jednym z najważniejszych traktów w kraju, jak również i to, że bywali tutaj książęta i możnowładcy. Ówczesny żarnowski gród - stolica znanej kasztelanii, wchodził (co dziś może dziwić) w skład Księstwa Sieradzko - Łęczyckiego i należał do arcybiskupów gnieźnieńskich. W 1136 roku Żarnów został wymieniony w słynnej bulli papieża Innocentego II, jako znany gród dający arcybiskupstwu gnieźnieńskiemu znaczne dziesięciny ze zboża, miodu, skór, opłat targowych i celnych. Kolejna źródłowa wzmianka historyczna pochodzi z 1145 roku i podaje, iż owe dziesięciny zostały przekazane jednemu z wielkopolskich klasztorów w Trzemesznie.

Po śmierci Bolesława III Krzywoustego, kasztelanii została wcielona do dzielnicy senioralnej Władysława II, zwanego Wygnańcem. W latach 1138-1144 stanowiła ona część tzw. „oprawy wdowiej” księżnej Salomei - wdowy po Krzywoustym. W 1166 roku kasztelanii weszła w posiadanie księcia Mieszka III Starego, władcy Wielkopolski, co potwierdza fakt przynależności okręgu do tej dzielnicy. Należy przypuszczać, że Mieszko (na rycinie) władał Żarnowem do swego zgonu w 1202 roku.

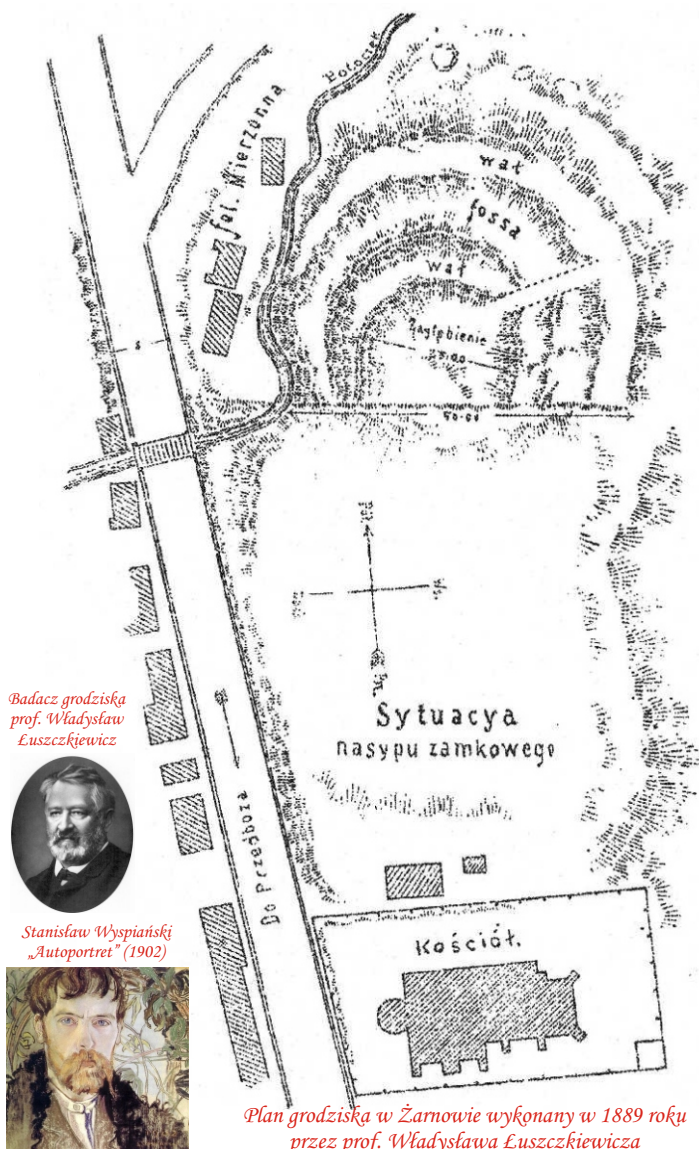
Kasztelanowie żarnowscy w XIII i XIV wieku

Przed wiekami Żarnów był jednym z najważniejszych grodów w Polsce i stolicą znanej kasztelanii. **Kasztelania (okręg grodowy)** była jednostką administracyjną podziału terytorialnego w średniowiecznej Polsce. Kasztelania żarnowska została powołana w **XII wieku** i wchodziła początkowo w skład **archidiecezji gnieźnieńskiej** i **ziemi sieradzko - łęczyckiej**. W XIII wieku weszła w skład **ziemi sandomierskiej**, którą później nazwano województwem sandomierskim. Obszar kasztelanii żarnowskiej można obecnie porównać do dwóch powojennych powiatów - opoczyńskiego i koneckiego. Sięgał on od łuku Pilicy po przedgórze Gór Świętokrzyskich. Ośrodkiem władzy kasztelanii żarnowskiej był **zamek** (kasztel lub gród) w Żarnowie. Zarządzał nim kasztelan żarnowski (łac. „comes castellanus”), zwany również **komesem grodowym** lub **żupanem**, który był powoływany przez księcia, a później przez króla. Rezydował w żarnowskim zamku. Przed wiekami był to duży **bastion drewniano - ziemny**, otoczony fortyfikacjami i fosą. Materialnym śladem istnienia kasztelańskiej siedziby jest **grodzisko wczesnośredniowieczne**, przy ulicy Wolności w Żarnowie, które określane jest dziś mianem **Mierzińskiej Góry** lub **Szwedzkiej Góry**. Zamkową fosę w wodę zasilala niewielka rzeczka **Scepa**, przepływająca przez Żarnów i uchodząca do Wąglanki. Przed wiekami była ona wartką strugą, opisywaną w źródłach historycznych jako „**strumień Szcepe**”. Zmniejszenie roli administracyjnej kasztelanii żarnowskiej nastąpiło w XIV wieku, w związku z powstaniem **powiatu opoczyńskiego**. Funkcje administracyjno - gospodarcze i sądowe kasztelanów przejęli wówczas **starostowie opoczyńscy**.

Kasztelania żarnowska istniała jednak nadal, ale jej znaczenie uległo ograniczeniu. Od XV wieku aż do II rozbioru Polski (w 1793 roku) wszyscy żarnowscy kasztelanowie byli **senatorami Rzeczypospolitej**, a ich urząd miał charakter honorowy. W historii Polski występuje ponad 50 kasztelanów żarnowskich. Było ich zapewne więcej, ale nie o wszystkich zachowały się informacje w źródłach historycznych. Pierwszymi, o których w czasach średniowiecznych pisano byli: **Falibóg** vel **Chwalibóg** (1225-1226) i **Wircislaus** vel **Wyrciżyr** (1229-1237). Kolejnym był **Pakosław Stary** herbu **Abdank** (1237-1238), późniejszy wojewoda krakowski (jego pomnik znajduje się na rynku w Żarnowie). W 1243 roku kasztelanem był **Sando**, w latach 1252-1265 **Sięgiew** vel **Zegnus Bronisz** herbu **Wieniawa**, a w 1291 roku - **Dominik**, pisarz i notariusz księcia Władysława Łokietka. W 1311 roku kasztelanem był **Zbysław** herbu **Lubicz**. Bohaterem narodowym był kolejny kasztelan **Jakub Stadnicki z Szumska** herbu **Szeniawa** (1329-1331), który poległ pod Płowcami w słynnej bitwie z Krzyżakami. W latach 1334-1352 kasztelanem był **Jakub syn Grotona** herbu **Rawicz**, a później **Stanisław Jelitko** vel **Staszek z Mokrska** herbu **Jelita** (1353). Kolejnym kasztelanem był **Andrzej Czarnocki z Mstyczowa** herbu **Lis** (1354-1378), a za czasów jego rządów Żarnów (z rąk króla Kazimierza Wielkiego) otrzymał prawa miejskie średnie (1360). Następnymi kasztelanami byli **Sąd** vel **Sando** herbu **Pogoń** (1379-1382) i **Klemens Kurowski z Kurowa i Drożejowic** herbu **Szeniawa z krzyżem** (1396-1401), ojciec arcybiskupa gnieźnieńskiego Mikołaja Kurowskiego, prymasa Polski.

O grodzisku wczesnośredniowiecznym w Żarnowie

W północnej części dzisiejszego Żarnowa, nad Scepą - niewielką strugą z dorzecza Wąglanki, znajduje się duże **grodzisko** o nieregularnym kształcie, składające się ze stożkowatego kopca i oddzielnym od niego nieznacznie wgłębieniem, niższego nasypu. Gdy w 1889 roku, historyk sztuki prof. **Władysław Łuszczkiewicz** (1828-1900), przeprowadzał badania nad grodziskiem, wyglądało ono znacznie okazalej niż obecnie, choć już wtedy w 1/3 uległo zniszczeniu (m.in. na skutek pozyskiwania żwiru przez mieszkańców). Według **rekonstrukcji**, dokonanej przez tego uczonego, miało ono podstawę kolistą, której średnica wynosiła ponad **50 m**. Przed wiekami stał tam **zamek** - określany mianem „**starożytnego**” przez badaczy dziejów Żarnowa - dookoła którego biegła **głęboka fosa**, zasilana wodami Scepy. Na drugim wzgórzu wznosił się wysoki, **obronny kościół**, zbudowany z ciosów miejscowego piaskowca. Był on połączony z grodem drewnianą galerią. Pomiedzy dwoma wzgórzami, na rozległej terasie, rozpościerało się **podgrodzie**, składające się z drewnianych budowli. Prof. Łuszczkiewiczowi towarzyszył młody poeta i malarz **Stanisław Wyspiański** (1869-1907). Grodzisko jest pozostałością znanego w Polsce książęcego grodu żarnowskiego, który był siedzibą książąt plemiennych. Wywodził się z nich średniowieczny możnowładca **Odrowąż Prandota Stary** - „**udzielny dynasta**” (nazwany tak przez XIX-wiecznego historyka Stanisława Smolkę) i jego potomkowie, **biskupi krakowscy Iwo** (1150-1229) i **Jan** (1200-1266). Ten ostatni, gdy w 1242 roku został biskupem krakowskim, przeprowadził proces kanonizacyjny jednego ze swych poprzedników - **św. Stanisława Szczepanowskiego**. Kanonizacja św. Stanisława odbyła się w 1253 roku, a wydarzenie to miało wielki wpływ na proces jednoczenia się Polski, podzielonej na dzielnice. Po latach, w roku 1913, historyk, archeolog i etnograf, **ks. Jan Wiśniewski** (1876-1943), istnienie grodziska określił w następujący sposób: „*w Żarnowie istnieje nasyp z rowami i wałami jako fragment podstawy kasztelańskiego drewnianego zameczka, o czym mówią roczniki i dyplomy z XI wieku*”. Na podstawie pomiarów wiadomo dziś, że przestrzeń wewnątrz grodu była niewielka. Poza zamkiem kasztelania znajdowały się tam pomieszczenia dla **załogi**, broniącej grodu. Szczupłość miejsca w grodzie powodowała, iż wokół powstawały zabudowania zewnętrzne, tworząc rozległe **podgrodzie**. Zamieszkiwali je członkowie załogi grodu, którzy w okresie pokoju, zamiast przebywać wewnątrz wałów, woleli sobie zbudować na podgrozniu zagrodę i uzupełniać swe utrzymanie przy pomocy **hodowli i uprawy roli**. Obok nich osiadali na podgrozniu inni **rzemieślnicy**, szczególnie kowale, bowiem ich obecność była dla grodu niezbędna.

Badania archeologiczne grodziska w Żarnowie

Żarnowskie grodzisko fascynuje wielu archeologów. Jednym z nich jest współpracujący z władzami samorządowymi Gminy Żarnów dr Jerzy Sikora z Instytutu Archeologii Uniwersytetu Łódzkiego, który kilkakrotnie prowadził u nas badania naukowe, których wyniki zaprezentował w formie wykładu „Gród kasztelański w Żarnowie i jego mieszkańcy w średniowieczu” podczas sesji popularno - naukowej w Żarnowie, organizowanej w czasie Dni Żarnowa 2012. Poniżej fragmenty tekstu Jego autorstwa... W 1889 roku krakowski uczyony Władysław Łuszczkiewicz, opublikował wyniki naukowej wyprawy, którą podjął wraz ze swoim młodym uczniem Stanisławem Wyspiańskim. Celem wyprawy był Żarnów, niewielka miejscowość żyjąca w cieniu minionej chwały siedziby kasztelańskiej, którą była aż do schyłku Rzeczypospolitej. Obiektem zainteresowania Łuszczkiewicza był doskonale zachowany jeszcze wówczas romański kościół św. Mikołaja, wzbogacony u początków XVI w. o wspaniałe, późnogotyckie prezbiterium. Poza samym kościołem badacz poświęcił nieco uwagi „resztkom tamtejszego zamku”, czyli czytelnym nadal w terenie pozostałościom drewniano - ziemnej warowni. Świadectwem tych zainteresowań jest mapa prezentująca plan „nasyłu zamkowego” przedstawiająca pierścieniowaty obiekt zamknięty dwoma liniami wałów ziemnych rozdzielonych „fossą”. Od południa przylega do niego rozległe plateau, sąsiadujące z kościołem. Nie wiemy czy Łuszczkiewicz przedstawił nam dokładny plan, czy raczej rekonstrukcję opartą na zachowanych w terenie reliktach, zeznaniach mieszkańców Żarnowa i badawczej intuicji, wiemy natomiast, że już w latach 20. XX wieku grodzisko żarnowskie z trudem przypominało obiekt usypany ludzką ręką. Budowa drogi między Sulejowem a Końskimi pociągnęła za sobą olbrzymie prace ziemne, w wyniku których znaczna część grodowego nasypu stała się podbudową nowej arterii komunikacyjnej. Dzisiaj Góra Mierzińska składa się z dwóch kulminacji: wyższej udekorowanej pomnikami upamiętniającymi walczących o wolność kraju i niższej, wysuniętej na wschód. Nawet osoby obdarzone najbardziej bujną wyobraźnią nie są w stanie dopatrzeć się tutaj śladów wczesnośredniowiecznego grodziska. W latach 1971 - 1973 w Żarnowie prowadzili badania archeolodzy pod kierownictwem Ewy Kierzkowskiej - Kalinowskiej, którzy na mniejszej kulminacji wzgórza założyli wykop sondażowy o wymiarach 3 na 3 m, odsłaniając drewniane konstrukcje obronne wału.

Powyżej - dno naczynia ze znakiem garncarskim w kształcie krzyża maltańskiego; obok - resztki naczynia glinianego

Eksploracji wykopu jednak nie dokończono, a wyniki tych badań nie doczekały się publikacji. Dokumentacja i materiały zachowały się w Muzeum im. Jacka Malczewskiego w Radomiu. Kolejne prace miały miejsce w 2008 roku, przy okazji realizacji programu badań nad początkami architektury sakralnej na obszarze Polski Centralnej, realizowanego przez badaczy z Instytutu Archeologii UŁ oraz ówczesnego Regionalnego Ośrodka Badań i Dokumentacji Zabytków w Łodzi pod kierownictwem prof. Leszka Kajzera. Badania miały charakter rozpoznawczy i polegały na wykonaniu serii odwiertów ręcznym świdrem geologicznym na terenie grodziska i domniemanego podgrodzia. W ich wyniku udało się wytypować miejsca, w których należało się spodziewać zachowanych reliktyw. Badania w 2012 roku podjęto na zlecenie Urzędu Ochrony Zabytków w Łodzi, delegatury w Piotrkowie Trybunalskim. Ich celem była weryfikacja dotychczasowych ustaleń dotyczących wczesnośredniowiecznych stanowisk w Żarnowie, określenie ich charakteru, chronologii i zasięgu. Badania, ściśle podyktowane potrzebami konserwatorskimi, miały bardzo ograniczony obszar objęty wykopaliskami. Przeprowadzono natomiast rozpoznanie powierzchniowe, pomiary geodezyjne oraz wstępną prospekcję geofizyczną, którą Piotr Wroniecki wykonał metodą magnetyczną na obszarze 1,5 ha. W trakcie badań udało się na mniejszej kulminacji wzgórza odnaleźć relikty wczesnośredniowiecznego wału grodziska, zachowanego w postaci czterech poziomów drewnianych belek ułożonych w konstrukcji rusztowej i przesypanych gliniastym piaskiem. Wał stanął na cienkiej warstwie kopalnej próchnicy, która zalegała bezpośrednio na calcu [warstwa geologiczna nie zawierająca materiału kulturowego], był więc najstarszą budowlą w tym miejscu. Dokładny czas jego wzniesienia będzie jeszcze przedmiotem ustaleń. Silnie spalone drewno konstrukcji wału nie nadaje się do analiz dendrochronologicznych, ale uzyskanie określeń radiowęglowych z pobranych próbek będzie możliwe. Analiza ceramiki naczyńowej nie pomoże – w nasypie wału znaleziono tylko jeden fragment naczynia. Po zniszczeniu wału podjęto próbę zagospodarowania tego terenu. W stok wału wkopano okazałe słupy, których przeznaczenie nie jest obecnie jasne. Być może miały ustabilizować konstrukcję zniszczonego nasypu. W stok wału wkopano też zagłębiony obiekt, być może o mieszkalnym przeznaczeniu. Te nawarstwienia możemy wstępnie datować na okres od połowy XI wieku po I połowę XII wieku. Najmłodszą fazą zarejestrowaną w wykopie badawczym były warstwy o charakterze niwelacyjnym, z materiałami z XI - XII wieku, które zalegały najwyżej, na destruktach wału i wkopanego w niego obiektu. Badania archeologiczne w Żarnowie pozwoliły potwierdzić olbrzymie znaczenie tego ośrodka wzmiankowanego już w 1136 roku w Bulli Gnieźnieńskiej. Znaczenie to potwierdzał dotąd wzniesiony tutaj romański kościół św. Mikołaja, wzmiankowany w 1191 roku. Potwierdzają je relikty grodziska – starszego od kościoła. Choć podstawowe rozpoznanie struktury wczesnośredniowiecznego ośrodka osadniczego w Żarnowie wymaga jeszcze badań, to wyniki prac pozwoliły uzyskać nowe dane do rekonstrukcji dziejów tej ciekawej miejscowości.

Budowa kościoła obronnego w Żarnowie

W 1191 roku, w źródłach pisanych pojawia się pierwsza wzmianka o żarnowskim kościele. Wśród dziesięcin nadanych kolegiacie sandomierskiej przez biskupa Piotra jest „capella de Żarnow, cum suis redditibus, et omnes decimae castris ejusdem”. Oprócz kościoła („capella”), wymieniono wówczas również targ, karczmę, kasztelanów i ludzi książęcych („forum, taberna, castellania et homines ducales”). Świątynię zbudowano w stylu romańskim, z regularnie obrobionych bloków piaskowca. Kościół włączono do systemu obronnego grodu w Żarnowie. Z dawnego kościoła zachowały się - zachodnie przęsło dawnej nawy z emporą i okrągłą wieżą (o średnicy 5,4 m), a także resztki północnych i południowych ścian nawy, przylegające do gotyckiego prezbiterium. Boczne ściany nawy są uwieńczone pilastrami romańskimi z rzadkimi ornamentowymi głowicami o motywach liści akantu i fantastycznych zwierząt. W ścianie północnej znajduje się okno romańskie. Empora została oparta na kolumnie i dwóch przęsłach sklepienia krzyżowego, natomiast pod emporą znajdują się dwie arkady.

W zachodniej ścianie przyziemia znajduje się ostrołukowy otwór drzwiowy prowadzący na schody wieży. Na filarach piętra empory - rzeźbione głowice z postaciami zająca i gryfa. Wieża jest lekko wbudowana w mur zachodni, a w górnej części lekko zwężona uskokiem i przykryta dachem stożkowym. Wewnątrz znajdują się kręcone schody kamiennie z przejściem na emporę. W północnej ścianie empory zachował się otwór drzwiowy, który pierwotnie prowadził poprzez drewnianą galerijkę do kasztelańskiego zamku. Współczesny badacz dziejów kościoła ks. Zdzisław Kalinowski (1927 - 2012), snuł jednak przypuszczenia, iż żarnowską romańską świątynię wzniesiono jednak znacznie wcześniej. Na podstawie swoich badań stwierdził, że nasz kościół zbudowano około 1111 roku, jako wotum wdzięczności ówczesnie panującego księcia Polski - Bolesława III Krzywoustego za dotychczasowe sukcesy militarne. Prawdopodobnie więc książę Bolesław - a nie inicjator budowy wielu świątyń, możnowładca Piotr Dunin zwany Włastem (jak uważano) - był fundatorem naszego kościoła.

Kościół św. Mikołaja w Żarnowie dawnej i dziś

Żarnowski kościół kilkakrotnie rozbudowywano, m.in. w 1510 roku i na początku XX wieku. Obecnie ma charakter monumentalnej bazyliki i jest świadectwem dużego kunsztu budowniczego Stefana Szyllera (1857-1933), jednego z najwybitniejszych polskich architektów, autora około 700 projektów architektonicznych, w tym około 150 projektów obiektów sakralnych. W latach 1903 - 1917, Stefan Szyller - współdziałając z ówczesnym proboszczem, którym był ks. Jan Wencel - znacznie rozbudował świątynię, której nadał styl neogotycki. Zdecydowano się zachować fragmenty romańskiej nawy wraz z wieżą oraz gotyckie prezbiterium. Stanowią one tzw. transept, czyli poprzeczną nawę nowego, trzynawowego kościoła. Dlatego też od momentu rozbudowy, kościół często bywa określany mianem czteronawowego. Na szczególną uwagę zasługuje wspaniała, ponad 18-metrowa romańska wieża, jedna z najlepiej zachowanych w kraju.

Zwiedzających wewnątrz wieży, nieodmiennie nachodzą refleksje nad historią żarnowskiej świątyni - niemej świadka dziejów Polski. Mroczne wnętrza sprawia, iż chyba każdy ma poczucie własnej nicości, wynikającej z przemijania czasu. Pogłębia to świadomość, że po wytartych stopniach schodów wędrowało kilkadziesiąt pokoleń mieszkańców Żarnowa. W części romańskiej, kolumna podtrzymująca emporę - galerię dla możnowładców (w Żarnowie zwaną „starym chórem”), nosi ślady staropolskiego zwyczaju ostrzenia mieczy przez rycerzy, wyruszających na wyprawy wojenne. Ostrzenie głowni broni siecznej w kościele, było znanym, polskim obrzędem, stosowanym w średniowieczu. Rycerstwu miało ponoć zapewnić pomyślność w walce i szczęśliwy powrót do domu. Według miejscowej legendy, m.in. czynili to rycerze chorągwi małopolskich, wyruszający w 1410 roku z królem Władysławem Jagiełłą pod Grunwald, na wojnę z Krzyżakami.

Wirtualna rekonstrukcja romańskiej świątyni

Po lewej stronie zamieszczamy wirtualną rekonstrukcję romańskiego obronnego kościoła w Żarnowie, wykonaną przez badaczy kultury romańskiej w Polsce: Małgorzatę Fugiel - Kuźmińską i Michała Kuźmińskiego z Krakowa. Autorem chodziło o odtworzenie formy kościoła w momencie jego powstania w początkach XII wieku. Późniejsza rozbudowa spowodowała, iż część romańska stanowi obecnie fragment współczesnej świątyni.

W początkach XVI wieku romański kościół powiększono o część gotycką, w której utworzono nowe prezbiterium. Obecnie znajduje się w nim kaplica Matki Bożej Różańcowej. W latach 1903 - 1917 kościół rozbudowano, poprzez wzniesienie trzech neogotyckich naw od strony południowej i nowego prezbiterium z zakrystią od strony północnej. Zmieniło to całkowicie bryłę kościoła, który odąd stał się jednym z największych w regionie.

Rysunek kościoła autorstwa Stanisława Wyspiańskiego

Fig. 1. Widok kościoła od strony południowej.

Po lewej stronie znajduje się rysunek kościoła w Żarnowie, wykonany w 1889 roku przez młodego 20-letniego malarza Stanisława Wyspiańskiego (1869-1907). Kościół ten w 1893 roku spłonął, co być może wymusiło podjęcie decyzji o rozbudowie żarnowskiej świątyni na początku XX wieku.

Król Władysław Jagiełło w Żarnowie w 1410 roku

Król **Władysław II Jagiełło**, panujący w Polsce w latach 1386 – 1434, bywał w Żarnowie kilkakrotnie. Jednak najważniejszy dla nas pobyt króla miał miejsce w dniach **22 i 23 czerwca 1410 roku**, kiedy przybył On do nas ze Świętego Krzyża, Bodzentyna i Bliżyna na czele swojej wielotysięcznej armii, idąc **na wojnę z Krzyżakami**. Nasz władca **nocował** wówczas w żarnowskim kasztelańskim zamku. Z Żarnowa udał się do Sulejowa i Wolborza, jednego z kilku miejsc koncentracji polskich wojsk.

Fakt ten jest bardzo dobrze znany historykom. Pisał o tym sam **Jan Długosz** (1415 – 1480), ojciec polskiej historiografii, kronikarz, historyk i dyplomata, dzięki któremu mamy wiele informacji o **dziejach Żarnowa** i wielu miejscowości regionu (*Jan Długosz - na rycinie po prawej stronie*).

Żarnów był na szlaku **marszruty królewskich chorągwi**, skupiających rycerstwo z całej południowej Polski, idących na wojnę z Zakonem Krzyżackim **w 1410 roku**. Ślady pobytu polskich rycerzy zostały zaznaczone na ...kolumnach **romańskiej świątyni w Żarnowie**. Są one widoczne do dnia dzisiejszego. Rycerze ostrzyli swoje miecze o mury żarnowskiego kościoła. Według tradycji miało to zapewnić pomyślność i szczęście w wojnie z Krzyżakami oraz szczęśliwy powrót do domu.

Jan Długosz o królu w Żarnowie idącym na Grunwald

Jan Długosz pisał: „(...) Król polski Władysław wyjechawszy we czwartek w dzień św. Gerwazego i Protazego (19 VI) z klasztoru **Św. Krzyża na Łysej Górze** przybył do **Bodzentyna** i pozostał tam dwa dni z powodu przybycia posłów książąt słujskich, szczecińskich i meklemburskich ofiarowujących królowi posiłki przeciw Krzyżakom, według ich słów wielkie i silne, w rzeczywistości zaś zebrane naprędce i śmiesznie skromne. Król Władysław odprowadziwszy ich, udał się w sobotę (21 VI) z **Bodzentyna do Bliżyna**, w niedzielę (22 VI) przybył **do Żarnowa**, w poniedziałek (23 VI) **do Sulejowa**, a we wtorek w dzień św. Jana Chrzciciela (24 VI) wysłuchawszy mszy w klasztorze sulejowskim i zjadłszy tam śniadanie, przybył do miasta **Wolborza**, gdzie zgodnie z rozkazem króla byli już niektórzy prałaci i doradcy i niemal cała siła wojska polskiego, z wyjątkiem wojsk i rycerzy wielkopolskich, którzy wyszli królowi naprzeciw dopiero nad Wisłą. (...) Król zatrzymał się i zamyslił. Wzrok zawiesił gdzieś w konarach dumnych jodeł. - Ta chwila wytchnienia to **dar od Boga** - pomyślał. Kiedy umysł jest spokojny, wszystko widzi się w innej perspektywie, znacznie szerszej. Jagiełło czuł, że nieprzypadkowo od pradawnych czasów było tu miejsce kultu. Jeszcze do niedawna sam przecież oddawał cześć siłom natury... Wszyscy obserwowali Króla z oddali, czekając na jakiś gest. Wyglądało to tak, jakby ich napięcie narastało wraz z odprężeniem monarchy. Nie mieli pojęcia, że właśnie w jego koronowanej głowie powstaje plan bitwy, która przejdzie do historii. Tymczasem powieki króla ciężko opadły. Wsparł więc głowę o wiekowy dąb, pamiętający pogańskie czasy. (...) Król otworzył oczy i rozejrzał się. Powoli odzyskiwał poczucie rzeczywistości. Otaczająca sceneria **Puszczy Świętokrzyskiej** do złudzenia przypominała **litewskie knieje**, które ukształtowały jego charakter. Nic tak bowiem nie hartuje duszy i ciała, jak polowanie na grubego zwierza - rozjuszoną bestię, atakującą z furią i na oślep. Podniósł się powoli, otrzępując, jakby od niechcenia.

Dał znak swoim towarzyszom, żeby trzymali się nieco z dala. Ruszył w górę samotnie, **szlakiem świętokrzyskich pielgrzymów**, powtarzając Modlitwę Pańską w swoim ojczystym języku. W tej spontanicznej grze światła i cienia widać było, że odzyskał właściwy sobie wigor, a ciało zdradzało klarowność myśli. Czuł, że Bóg jest po jego stronie... Jagiełło, choć z postawy nietęgi, urodziwy też nie był wielce, za to szczery i prostoduszny. Pomimo tego nieraz udawał, że nie można go lekceważyć i lepiej nie mieć za wroga. (...) Opuściwszy święte miejsce, Król ze swoją świtą, wyruszył w kierunku Prus na spotkanie przeznaczenia. Orszak przemieszczał się powoli. Mijając ostępy leśne, dotarł do **rzeki**, której **wody miały kolor dość ciemny, wręcz czarny**. Trakt wiódł wzdłuż koryta, które wilo się **meandrami**. Prawdopodobnie tużesze lasy były oazą dzikiej zwierzyny - nie tylko płowej, ale drobnicy i ptactwa. Liczne buchtowiska i babrzyska świadczyły, że dziki mają tu swoje zakłete rewiry i są bardzo aktywne. Z daleka dochodziło gładzenie łani i bulgot cietrzewia. **Daleko do Żarnowa?** - zapytał Król. **Nie, nie, już całkiem blisko, wieczorem będziemy na miejscu Wasza Wysokość**. Słońce, chyląc się ku zachodowi, sprawiło wrażenie olbrzyma, który za chwilę połknie Ziemię. Król poczuł zmęczenie i zsiadł z konia. Rozejrzał się po okolicy. Obejmując wzrokiem znieglę panoramę, stwierdził autorytatywnie, że jest to dobre miejsce na osadę. Król rozkazał, aby rozkulbaczyć konie i puścić je na popas. Jagiełło znany był z tego, że piękno przyrody urzekło go, jak mało co. Nieraz, oczarowany jakimś naturalnym zjawiskiem, potrafił zapomnieć, nie tylko o swoich królewskich obowiązkach, ale i o całym bożym świecie. Nic więc dziwnego, że był zachwycony tym miejscem. Przysiadł na zwałonym przez wicheru pniu i milczał. Tylko świerszcz swoim ganiem miał odwagę zakłócać zamyślenie Króla. Nieopodal słyhać było rozrehotany staw. Jagiełło przypomniał sobie, że na Litwie odgłos żabiej orkiestry, to dobry omen”.

O historycznym herbie Żarnowa...

Po latach poszukiwań udało się nam odnaleźć historyczny herb Żarnowa. Pierwowzorem zamieszczonych obok i na str. 13 wizerunków był odcisk **pieczęci miejskiej** na dokumencie z **1778 roku**, znajdujący się w Muzeum Narodowym w Krakowie. Znajduje się on po lewej stronie. Pochodzi z kolekcji **Wiktora Wittinga** „Zbiór pieczęci miejskich” (sygn. 568. NJ 163 082). Niestety, kopia pieczęci jest mało czytelna. Innym ważnym źródłem informacji dotyczącym herbu Żarnowa, jest kolekcja **Mariana Gumowskiego** „Zbiór pieczęci miejskich. Kartoteka pieczęci i herbów miejskich w układzie alfabetycznym” (sygn. 1493), znajdująca się w również w Muzeum Narodowym w Krakowie. Prof. Marian Gumowski (1881-1974) korzystał z imponującego dorobku XIX-wiecznego pasjonata historii i heraldyki **Teodora Chrząńskiego** (1821-1887), który do celów naukowo - badawczych wykonał wizerunek herbu z odcisku dawnej, być może innej pieczęci miejskiej. Herb przedstawia **postać św. Marcina na białym koniu** (na czerwonym tle). U dołu znajduje się żębrak obdarowany połą płaszczą.

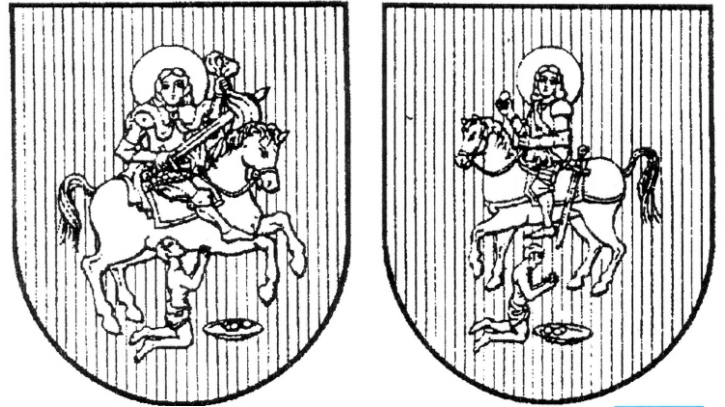
Kompozycja nawiązuje do postaci ówczesnego patrona miejscowej świątyni parafialnej (**obecnie patronami kościoła w Żarnowie są św. Mikołaj, św. Erazm i św. Otylia**). Świadczy to o tym, iż kościół w tekstach źródłowych był zapisywany pod innym niż obecnie **wezwaniami**. Kompozycja herbu wykonanego przez Teodora Chrząńskiego znajduje się po prawej stronie.

Herb to znak rozpoznawczy - bojowy, od XII wieku ustalany według ścisłych reguł heraldycznych. To bardzo ważny symbol dla społeczności lokalnej.

Wizerunki historycznego herbu Żarnowa

Dr **Kazimierz Głowacki** w swojej pracy „Heraldyka historycznych miast regionu sandomiersko - kieleckiego XIII-XX w.”, wydanej przez w Kielcach w 2001 roku i recenzowanej m. in. przez wybitnego historyka i badacza średniowiecza prof. dr hab. **Feliksa Kiryka**, dokonał autorskiej interpretacji i tzw. rekonstrukcji wyobrażenia patrona Żarnowa. Obok - po lewej stronie znajduje się herb nawiązujący do wspomnianej pieczęci ze zbioru **Wiktora Wittinga** (św. Marcin na białym koniu krocącym w lewo). Po prawej stronie umieszczony jest herb wzorowany na kompozycji **Teodora Chrzęńskiego** (św. Marcin na białym koniu krocącym w prawo). Zarówno na jednym, jak i na drugim wizerunku, znajduje się postać żebraka odbierającego jałmużnę. Niestety, obecnie używane znaki graficzne Żarnowa i gminy Żarnów, stworzone przez **Krzysztofa Nawrockiego** na potrzeby wydania monografii „Żarnów - wczoraj i dziś” (szeroko rozpowszechnione w internecie oraz różnych publikacjach) są jedynie tzw. logo naszej miejscowości i wynikają z błędnych informacji, rozpowszechnianych w przeszłości. Chcąc ustanowić herb Gminy Żarnów, czeka nas skomplikowana procedura, wymagająca akceptacji **Komisji Heraldycznej**, powołanej przez MSWiA w Warszawie.

Nieoficjalnym herbem Gminy Żarnów jest srebrna miś i pięć złotych kłosów na niebieskim tle. Nawiązuje do tradycji i symbolizuje rolniczy charakter tej ziemi.

Kasztelanowie żarnowscy w XV i XVI wieku

W latach 1403-1410 kasztelanem żarnowskim był **Warcisław Chomętowski** vel **Chomentowski z Gortatowic i Gruszowa** herbu **Lis**, uczestnik wojny z Zakonem Krzyżackim w 1410 roku, podczas której zginął. Dodać należy, iż był on wcześniej więziony przez króla Władysława Jagiełłę na zamku w Chęcinach. Pomnik kasztelana Warcisława Chomętowskiego znajduje się obok Gimnazjum w Żarnowie. Następnie funkcję kasztelana żarnowskiego pełnił **Bronisław ze Strzelec** herbu **Grzymała** (1412). W latach 1412-1422, gdy kasztelanem żarnowskim był **Rafał z Michowa** herbu **Rawicz**, król Władysław Jagiełło nadał Żarnowowi prawa miejskie magdeburskie (1414 / 1415). Kolejnym kasztelanem w latach 1422-1430 był wybitny mąż stanu **Jan Oleśnicki z Oleśnicy** herbu **Dębno** (zwany Głowaczem), późniejszy marszałek Królestwa Polskiego, wielkorządca krakowski i wojewoda sandomierski. Warto podkreślić, iż był bratem biskupa krakowskiego, kardynała Zbigniewa Oleśnickiego i ojcem Zbigniewa Oleśnickiego, arcybiskupa gnieźnieńskiego i prymasa Polski. W latach 1431-1436 kasztelanem był **Przybysław Dzik z Kadłubowa** herbu **Doliwa**, a w 1438 roku - **Stanisław Ligęza z Gorzyc, Przesławia i Borku** herbu **Janina**. Kasztelanem żarnowskim w okresie 1440-1447 był **Jan z Bejsci i Markuszowic** herbu **Lewart**, a w latach 1457-1478 - słynny **Stanisław Szydłowiecki** herbu **Odrawąż**, który później był marszałkiem dworu Królestwa Polskiego i starostą krakowskim. Wstawił się również tym, że wznosił wspaniały zamek w Szydłowcu. Tuż po nim, w latach 1479-1494 kasztelanem był **Jan Podłotowski z Podłotowa i Przytyku** herbu **Janina**, dworzanin króla Kazimierza Jagiellończyka. Jego następcą był **Jakub Drzewicki** herbu **Ciołek** (1495-1501), ojciec słynnego Macieja Drzewickiego, humanisty, kanclerza wielkiego koronnego, arcybiskupa gnieźnieńskiego oraz prymasa Polski i Litwy (1531-1535).

Później funkcję kasztelana pełnił **Hotylski**, a po nim **Andrzej Zborowski** herbu **Jastrzębiec** (1503-1508). **Stanisław Odrawąż ze Sprowy** herbu **Odrawąż** był kasztelanem w latach 1509-1525, a w tym czasie był też starostą opoczyńskim. Później został wojewodą ruskim. Kolejnym był **Spytek Tarnowski** vel **Jan Spytek** herbu **Leliwa** (1525-1532), późniejszy podskarbi koronny, kasztelan radomski i wojewoda sieradzki. Po nim funkcję objął **Seweryn Bonar** vel **Boner** herbu **Bonarowa** (1532-1535), który później był wielkorządcą krakowskim, zbudował potężny zamek w Ogrodzieńcu i kierował przebudową Wawelu. W latach 1536-1543 kasztelanem był **Achacy Jordan z Zakliczyna** herbu **Trąby**, a potem **Stanisław Maciejewski** herbu **Ciołek** (1543), dworzanin i pisarz królewski, marszałek i ochmistrz królowej Barbary Radziwiłłówny. W latach 1544-1549 kasztelanem był **Stanisław Zbąski z Kurowa** herbu **Nałęcz**, późniejszy kasztelan lubelski, a w okresie 1555-1557 funkcję tę piastował **Stanisław Feliks Ligęza** herbu **Półkozic**, był cześnik koronny. **Mikołaj Cikowski** herbu **Radwan**, zanim został kasztelanem żarnowskim w latach 1555-1566, był dworzaninem królowej Bony i ochmistrem królowej Izabeli Węgierskiej. Tuż po nim kasztelanem zarządzał **Stanisław Splawski** herbu **Leliwa** (1568). **Jan Sienieński z Sienna** herbu **Dębno** pełnił funkcję kasztelana w latach 1568-1584. Był kalwinem i założył miasto Raków - znany ośrodek ariański w Polsce. Później pełnił szacowne funkcje kasztelana lwowskiego i wojewody podolskiego. Sekretarz króla Stefana Batorego - **Jan Myszkowski** herbu **Jastrzębiec** był kasztelanem żarnowskim w latach 1586-1591, a później zastąpił go **Jan Skarszewski** vel **Skarszowski** herbu **Leszczyc** (1593-1598). Od 1493 roku wszyscy kasztelanowie żarnowscy byli z urzędu **senatorami** i dumnie zasiadali w ławach Senatu - Izby Wyższej Parlamentu I Rzeczypospolitej.

Herby kasztelanów żarnowskich

Żarnów w dobie rozkwitu feudalizmu (XIII - XV w.)

W 1195 roku książę **Mieszko III Stary** nadał ponownie klasztorowi w Trzemesznie dziesiątą miarę miodu z **grodu żarnowskiego**. Jest to świadectwo, że wokół Żarnowa rozwijało się **bartnictwo** i wielu mieszkańców czerpało z niego zyski. Już we wczesnym średniowieczu Polska słynęła jako „*kraina mlekiem i miodem płynąca*”, a święty Otton (1060-1139) pisał o Polakach: „(...) *nie dbali o wino, mając w piwie i miodzie tak wyborne napoje*”. Rozległa puszcza wokół Żarnowa stwarzała dla bartnictwa dobre warunki. **Osadnictwo** w kasztelanii żarnowskiej, przez cały okres średniowiecza natrafiało na wielkie trudności. W dobie rozdrobnienia dzielnicowego i osłabienia władzy książęcej na rzecz możnych, region był zagrożony agresją nieprzyjaciół. W XIII wieku największy strach i panikę budziły zawsze **najazdy Tatarów**, którzy odznaczali się niebывałym okrucieństwem, znakomitym przygotowaniem kondycyjnym i wysokim poziomem taktyki bojowej. Oni to co najmniej trzykrotnie, działając przez zaskoczenie, zapuszczali swe żagony w Opoczyńskie. Po raz pierwszy, w **1241 roku**, pod wodzą Kaidu, przybyli od strony Radomia przez Skrzyńsko. Omijając większe grody, pustoszyli i palili wsie oraz nieobronne osady. W **1260 roku**, dotarli w okolice Żarnowa i Opoczna, skąd z łupami i jeńcami przedarli się w okolice Kielc i Chęcin. W latach **1287-1288**, wkrótce po najeździe **Rusinów**, hordy tatarskie po raz kolejny wtargnęły na tutejsze ziemie. Wówczas niemal cały kraj został splądrowany i zapelniał się pożarami. Zapanowała trwoga, rozpacz i niepewność jutra, a głód i skrajna nędza stały się zjawiskiem nagminnym. Kasztelania została doszczętnie zniszczona i spustoszona. Po najazdach tatarskich przyszyły **litewskie**. Upamiętnił się nimi zwłaszcza rok **1350**. Cała północna część Małopolski została wtedy splądrowana i złupiona. Mimo rozmaitych kataklizmów, osadnictwo wciąż się odradzało, choć często występowały inne **klęski elementarne**, takie jak epidemie, susze i związane z nimi głód, a także pożary. Specjalne znaczenie w rozwoju Żarnowa miały **targi**, służące m.in. kontaktom grodu z ludnością okolicznych wsi.

O tym, że w Żarnowie od dawna istniało targowisko i miało przywileje, świadczy akt księcia **Leszka Białego z 1221 roku**: „*Młogie (?) filius ejusdem, qui de mandato meo libertatem proclamavit in foro de Sarnove*”. Największe znaczenie dla rozwoju tutejszych targów, miał fakt położenia Żarnowa na **szlaku wędrówek** kupców. W **1232 roku** we wsi **Miedzna**, książę sandomierski **Bolesław I** (1208-48), syn słynnego **Konrada Mazowieckiego**, wydał **przywilej** dla grodu żarnowskiego. Czytamy w nim: „(...) *colloquium in Meduna ante Sarnov*”. Do tej samej wsi, leżącej w pobliżu Żarnowa, w **1234 roku** ten sam książę **Bolesław**, zwołał **zjazd** możnowładców. W **1276 roku** książę **Bolesław Wstydlivy** uwolnił miasto Żarnów od wszelkich opłat i danin, potwierdził przynależność grodu do kolegiaty sandomierskiej i zwolnił mieszkańców Żarnowa i Sielca od obowiązku dostarczania podwód konnych. Kolegiata przeznaczyła parafię żarnowską na uposażenie kantora, urzędu duchownego w kapitule sandomierskiej. Dotychczasowe przywileje potwierdzają kolejni książęta na tronie krakowskim: **Leszek Czarny** w 1284 roku i **Bolesław II** w 1288 roku. Znaczenie gospodarcze i polityczne Żarnowa, doceniał niejednokrotnie książę i król Polski - **Władysław Łokietek**. W **1308 roku** uwolnił wsie należące do sulejowskiego klasztoru Cystersów od **cla** w Żarnowie i targowego w Piotrkowie. Świadczy to o istnieniu **komory celnej w Żarnowie**, które sytuowano na ważnych szlakach handlowych. W **1318 roku** Łokietek pozwolił kmieciom i mieszczanom z dóbr klasztoru sulejowskiego, sprzedawać w Żarnowie i Piotrkowie chleb, mięso, sól i inne produkty („*in foro Zarnoviensi et Pyotrkvien-si (...) panem, carnes, sal, pernas et alia particulariter seu membratim*”). Rozwojowi **targów** sprzyjało dogodne położenie Żarnowa na **traktach handlowych**. W **1454 roku**, wzmiankowana jest ważna droga z Radomia przez Skrzyńno, Opoczno, Żarnów, Przedbórz i biegnąca dalej na Śląsk, krzyżująca się w **Żarnowie** z głównym już w XII i XIII wieku traktem z Sandomierza i Opatowa w kierunku Wielkopolski.

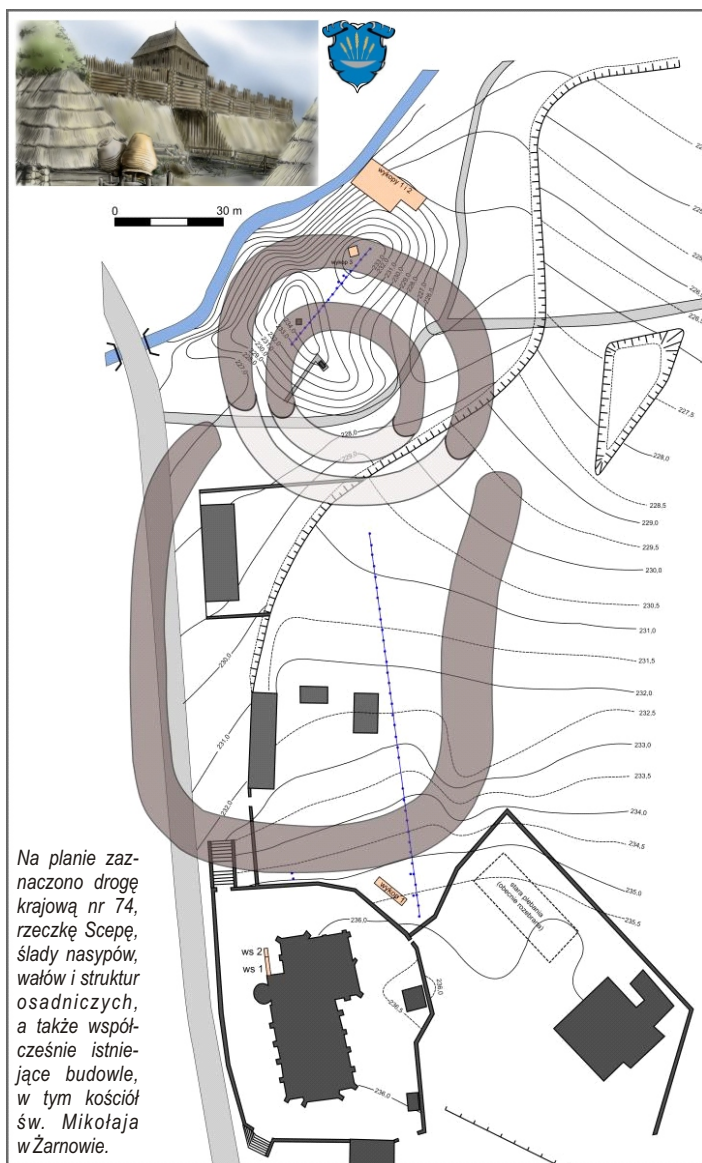
Lokacja miasta na prawie niemieckim

W dniach **3-7 czerwca 1319 roku**, odbył się w Żarnowie ogólnopolski wiec możnowładców, przygotowujący koronację **Władysława Łokietka**. Uczestniczyli w nim możni i najważniejsi dostojnicy w Polsce, w tym arcybiskup gnieźnieński - metropolita **Janisław**. On to właśnie w **1320 roku**, koronował Łokietka na króla Polski, co zapoczątkowało proces zjednoczenia ziem polskich i położenie kresu zamętowi wewnętrznemu. Restytucja monarchii, nad którą w 1319 roku toczono obrady w Żarnowie, jest świadectwem dużego znaczenia grodu w XIV-wiecznej Polsce. Czasu **lokacji miasta Żarnowa**, z powodu braku źródeł, nie da się ustalić. Można jednak stwierdzić, że nastąpiła ona przed połową XIV wieku, w czasach **króla Kazimierza Wielkiego**, panującego w latach 1333-70. Jedną z hipotez wskazuje, iż nastąpiło to jeszcze w czasach Łokietka. W **1360 roku**, **Kazimierz Wielki** zezwolił **Hankowi**, swojemu kapelanowi i rektorowi żarnowskiego kościoła, przenieść na prawo niemieckie należącą do tej świątyni wieś **Bronów** (powyżej - kopia tego dokumentu z pieczęcią miejską). Przywilej ten określa Żarnów mianem „*civitas Magna Żarnov*”, rządzącym się prawem średzkiem. Nazwa miasta „*Wielki Żarnów*” jest dowodem, iż powstało ono przy dawnym żarnowskim, „starożytnym” grodzie i przerosło pierwotną osadę.

Niestety, nadanie praw miejskich Żarnowowi, zbiegło się z faktem utraty znaczenia **kasztelanii żarnowskiej**. Przyczyniło się do tego rozpowszechnienie **immunitetów** (zwolnienia ludności od powinności na rzecz księcia) lub rozdawnictwo dóbr, objętych przez autonomię kasztelańską. W miejscach kasztelanii, skupiającej dotąd pieczę nad sprawami wojskowymi, skarbowymi i sądowymi, powstawały **powiaty**. Na ich utworzenie, wpływ wywarła organizacja **sądów ziemskich**, a obszar objęty kompetencjami sądu, tworzył powiat. Miejsce, gdzie odbywały się tzw. „**roczniki**” tego sądu, stawało się centrum powiatu. Król **Kazimierz Wielki** siedzibę powiatu ulokował w mieście **Opocznie**, powstałym z XIII-wiecznej wsi **Opocza**. Jak głosi legenda, wpływ na tę decyzję króla miała piękna **Esterka**, Żydówka zamieszkała w opoczyńskim grodzie. Opoczno, wchodzące w skład kasztelanii żarnowskiej w okresie rozdrobnienia feudalnego, stało się ośrodkiem nadrzędnym w stosunku do Żarnowa. I to mimo tego, iż lokowano je na prawie średzkim w tym samym okresie co Żarnów - przed 1360 rokiem. Powstał **powiatem opoczyńskim**, utworzonym w latach **1346-1368**, zarządzali **starostowie**, a pierwszym z nich był **Sobek z Wysokowic**. W **1414** (według ks. Jana Wiśniewskiego) lub **1415 roku** (według „*Słownika Geograficznego Królestwa Polskiego...*”), Żarnów otrzymał z rąk króla **Władysława II Jagiełły** **miejskie prawo magdeburskie**. Natomiast w **1417 roku** tenże monarcha potwierdził wszystkie **przywileje miejskie**, nadane dla Żarnowa w przeszłości przez książęta i królów Polski. W XIV wieku Żarnów był - jak na ówczesne czasy - dużym miastem (znacznie większym od Opoczna), liczył bowiem **tyśiąc mieszkańców** (a więc tyle samo, ile pod koniec XX wieku!). To dużo, zważywszy na fakt, iż ludność największych polskich miast sięgała 10 tysięcy osób. Tyle liczył **Kraków**, a także **Wrocław**, **Toruń** i **Gdańsk**. Stolicę księstwa (a potem województwa) - **Sandomierz**, zamieszkiwało 2,5 tysiąca, a np. **Wiślicę** i **Zawichost** - po pół tysiąca mieszkańców. Według **Jana Długosza** (1415-80), w latach siedemdziesiątych XV wieku „**stało w Żarnowie 125 domów mieszkalnych**”, co w powiązaniu z faktem, iż wszystkie rodziny były wówczas wielopokoleniowe i wielodzietne, potwierdza informacje o liczbie ludności Żarnowa sięgającej 1000 osób. W **1512 roku** „**miął Żarnów swój urząd miejski złożony z rajców i notariusza**”.

Jak wyglądało podgrodzie grodu w Żarnowie?

Na planie zaznaczono drogę krajową nr 74, rzeczkę Sceptę, ślady nasypów, wałów i struktur osadniczych, a także współcześnie istniejące budowle, w tym kościół św. Mikołaja w Żarnowie.

Od lat żarnowianie zastanawiają się jak w średniowieczu wyglądał gród w Żarnowie i przylegające doń podgrodzie? Badania archeologiczne dr Jerzego Sikory pozwalają odpowiedzieć na to pytanie. Zgodnie z planem Łuszczkiewicza zespół grodowy otoczony był dwoma liniami wału. Wykop, w którym zarejestrowano relikty umocnień, był położony prawdopodobnie na zewnętrznym skłonie wału. W tej sytuacji wschodnią kulminację obecnego nasypu uznać należy za relikwiny tej linii umocnień. Na północny wschód od niej znajdowało się zapewne łagodne zbocze wzgórza grodowego. Zachodnią kulminację wzgórza uznać należy za silnie zniekształcony relikwiny wewnętrznej linii umocnień. Powierzchnia całkowita tak rekonstruowanego grodu w Żarnowie wynosiła zatem ok. 5250 m². Nie udało się dotąd potwierdzić istnienia obwarowań podgrodzia. Mogło być ono otoczone wałem o podkowiastym przebiegu, dostawionym do zewnętrznej linii obwarowań grodu. Obejmowało obszar ok. 1,2 ha, a cały kompleks obronny mógł mieć ok. 1,75 ha (był m.in. większy od grodów w Łęczycy i Spicymierzu), co stałoby go w rzędzie największych grodów Polski Centralnej.

Wzrost znaczenia Żarnowa w XVI i XVII wieku

Znaczącą rolę w dziejach Żarnowa odgrywał handel. Wójt i miejscy rajcy starali się o przywileje handlowe dla Żarnowa, takie jak prawo odbywania jarmarków i cotygodniowych targów, zwolnienia i ulgi celne dla miasta oraz prawo składu towarów. W mieście obowiązywał zakaz przeprowadzania transakcji między kupcami obcymi, bez pośrednictwa miejscowych. Działalność gospodarczą w mieście prowadzono za przyzwoleniem kasztelanów żarnowskich i kantorów sandomierskich. Ci drudzy byli faktycznymi właścicielami Żarnowa i doskonale wiedzieli, że jeśli zamożni będą mieszczanie, to i ich dochody będą wysokie. M.in. kantorem w czasach Jan Długosza był Otto ze Szczekorzewic Toporczyk. W owych czasach Jan Długosz tak o nim pisał: „(...) Kantoria pod jego rządami z kościoła parafialnego w mieście Żarnowie, dyec. gnieźnieńskiej większość dochodów i dziesięć pobiera (...) i jako uposażenie ma miasto Żarnów i wieś Syedylcy [Sielec]”. Ów kantor, określany także jako Stankon, wystąpił do króla o zgodę na założenie cechu prasolów. Historia dowodzi, iż król Kazimierz Jagiellończyk był życzliwy żarnowskim mieszczanom, bo potwierdził prawa miejskie dla Żarnowa, nadane przez swego ojca Władysława Jagiełłę. W 1459 roku przyznał miastu prawo do organizowania jarmarku w dzień Wniebowzięcia Najświętszej Marii Panny, a w 1474 roku wydał przywilej na kolejny jarmark. W 1485 roku zatwierdził statut nowo powołanego cechu prasolów. Wszyscy zajmujący się tym zajęciem, mieli sprowadzać „sól krakowską, bałwanistą i takową rozrąbywać dla sprzedaży w mieście i po wsiach okolicznych”.

Żarnów był znanym w Polsce ośrodkiem rękodzielnictwa, zwłaszcza tkactwa, szewstwa, piekarstwa oraz rzeźnictwa, gdyż „samych jatek rzeźniczych stało w mieście siedemnaście”. W Żarnowie istniały karczmy, a mieszczanie trudnili się piwowarstwem i słodownictwem. Miasto było ośrodkiem lokalnego rynku na płody rolne i hodowlane, o czym świadczy znana w kraju miara zbożowa żarnowska, zwana również korcem żarnowskim. O mieście pamiętał także król Zygmunt I Stary. W 1521 roku zatwierdził statut cechu tkaczy, trudniących się wyrobem sukna, od miejsca produkcji zwanego żarnowskim. Zaś w 1538 roku nadał handlującym mieszczanom z Żarnowa zwolnienia celne w całym Królestwie Polskim i zrównał miasto w prawach z Szydłowcem, Chęcianami, Opoczmem i Przedborzem. Liczba rzemieślników wzrastała, bo król Zygmunt II August w 1570 roku, nadał miastu przywileje na organizowanie kolejnych jarmarków, w dniach św. Łukasza i św. Małgorzaty, a później potwierdził wszystkie prawa nadane miastu przez swoich poprzedników. W 1588 roku, kolejny dokument wystawił król Zygmunt III Waza, zatwierdzając „wszystkie prawa i służebności miejskie”. Tenże król w 1616 roku zatwierdził statut cechu kuśnierzy, a w 1619 roku - cechu krawców. Oprócz wymienionych funkcjonowali w mieście inni rzemieślnicy: piekarze, szewcy, sukiennicy, siodlarze, malarze, kowale, ślusarze, złotnicy, kotlarze, rymarze, bednarze, murarze i kołodzieje. Rzemiosło i handel w tamtych czasach uchodziły za źródło bogactwa, co spowodowało ożywienie gospodarcze nie tylko miasta, ale i całego regionu.

Upadek gospodarczy miasta w XVII wieku

Bitwa pod Żarnowem zakończyła się nie tylko rozbiem wojsk koronnych, lecz również **zagładą miasta**. Żeby zniechęcić pozostałych przy życiu nielicznych mieszkańców do odbudowy zniszczonych domów, Szwedzi przed odejściem kazali rozebrać wszystkie murowane **kominy i paleniska**, służnie przypuszczając, że bez pieców nie ma chleba, a bez chleba - życia. Mimo to życie powróciło na zgłiszczach miasta, choć Żarnów nigdy w pełni nie podźwignął się po szwedzkim pogromie. Przez wiele lat po bitwie wspomiano w pieśniach ten straszliwy dla mieszkańców czas:

*Pod Żarnowem bitwa była, Luteranów przyszła siła.
Szlachta leda jak się biła, we błocie konie topiła.
Króla w żalu pogrążyła, sama do dom podążyła.
Płaczże ty, ojczyzno miła, bo coś miała, toś straciła
Wolność, króla i wojsk siła. Twa szczęśliwość się skłóciła.
Aby nowa zaś nastąpiła, chwycić za oręż Polskę całą!*

W 21 lat po bitwie, zarejestrowano tu zaledwie **120 mieszkańców**, mimo iż przed najazdem szwedzkim żyło ich około **tysiąca**. Podobny los podzieliły wszystkie miejscowości Opoczyńskiego. „Potop” zapoczątkował **upadek gospodarczy regionu**. Częste pożary, epidemie i zarazy, nie pozwoliły na podźwignięcie się miasta i okolicznych miejscowości. Stwierdzenie, iż kataklyzm **wojny ze Szwedami** można porównać z barbarzyństwem hitlerowców w okresie II wojny światowej, na pewno nie jest przesadzone i brutalnie odzwierciedla ówczesną prawdę. Po bitwie zmarłych żołnierzy nie miał nawet kto pochować. Wymowną ilustracją tych faktów, może być fragment anonimowego **utworu literackiego**, wydanego w II połowie XVII wieku:

Od lewej:
Jan Kazimierz
Karol Gustaw

*Ciała po polu leżą, a żadnego
Grabarza nie masz, co by psa głodnego
Odegnął od nich, albo schował w grobie
O nocnej dobie...*

Próby odbudowy miasta w XVIII wieku

W 1669 roku król Michał Korybut Wiśniowiecki, na wniosek mieszkańców Żarnowa „**przez wzgląd na spustoszone i przez klęski czasowe w gruzy obrócone miasto, przyczynia jarmarki: na Oczyszczenie P. M. i św. Mikołaj**”. Jednocześnie zatwierdza ustanowioną przez mieszczan w 1664 roku **propinację** - wyłączne prawo do produkcji i sprzedaży trunków, w obrębie granic miasta. Nadane przywileje miały na celu próby poprawy trudnej sytuacji ekonomicznej nielicznych mieszkańców Żarnowa, jednak powodowały spory z właścicielami miasta - **kantorami sandomierskimi**, chcącymi również ciągnąć zyski z propinacji. W owych trudnych dla żarnowian czasach, reaktywowano w mieście **szkołę parafialną** (istniejąca od XV wieku), w której nauczał brat Szymon z Zakonu Paulinów, a także **szpital** utrzymywany z datków okolicznych obywateli ziemskich. Jednak kolejni królowie polscy próbowali podźwignąć Żarnów z gospodarczej zapaści i marazmu, zapewne z uwagi na jego historyczne znaczenie. Król Polski **August III** nadał miastu **przywileje targowe** i uporządkował organizację handlu w Żarnowie. Wyszczególniono w nich m.in. „**siedm jarmarków: w pierwszą niedzielę po 3-ch Królach, na św. Kazimierz, na Kwietną niedzielę, na św. Wojciech, w szóstym tygodniu po Wielkanocy, w czwartym tygodniu po Zielonych świątkach, w siedemnastym tygodniu po Zielonych świątkach**”. W 1767 roku, ostatni król Polski - **Stanisław August Poniatowski**, potwierdził przywileje i prawa nadane miastu, przez wszystkich swoich poprzedników. XVIII-wieczny Żarnów prezentował się bardzo ubogo, mimo iż np. w 1728 roku kantor sandomierski Stanisław Miaskowski, wznosił w mieście **ratusz**. W ratuszu tym zapewne w 1740 roku rezydowali - jak wskazują źródła historyczne - **burmistrz** miasta Matyasz Czapanik i **wójt** Michał Bogucki.

Wśród innych „**panów mieszczańców**” duże znaczenie w mieście posiadali Wojciech Pantosz, Antoni Szwedkowiec i Marcin Piekelnik - kowal. Od 1772 roku, gdy ostatnim kasztelanem żarnowskim był **Szymon Szydłowski**, zarysowały się ciekawsze perspektywy dla poprawy sytuacji gospodarczej miasta, mimo iż - na skutek wielkiego pożaru - miasto po raz kolejny uległo zniszczeniu. Natychmiast przystąpiono jednak do jego odbudowy, o czym świadczy **regestr poborowy z 1789 roku**, który notuje 46 (!) nowo postawionych budynków wraz z **ratuszem**. W 1786 roku w Żarnowie, powrócono do praktykowanych dawniej **wyborów** do magistratu miejskiego. Wybrano wówczas **landwójta, burmistrza, ławników i radnych**. Jednocześnie potwierdzono przynależność miasta do „**kantory sandomierskiej**”. W czasie Powstania Kościuszkowskiego, Opoczyńskie znów było areną wielu bitew. We wrześniu 1794 roku, na terenie powiatu stacjonowali generałowie **Henryk Dąbrowski i Romuald Giedroyc**. Na wieść o przybyciu wojsk polskich, pruski generał **Heinrich von Kleist**, stacjonujący ze swoim korpusem w Wielkiej Woli (koło Paradyża), wycofał się za Pilicę. Jednak wraz z generałem rosyjskim **Aleksandrem Suworowem**, zażądał natychmiastowego złożenia broni i kapitulacji, które generałowie polscy odrzucili i postanowili wyprowadzić z zagrożonego terenu zdziesiątkowaną polską armię. Niestety, ten manewr się nie udał, bowiem przemarsz z Drzewicy, poprzez Opoczno, Końskie, Żarnów i okoliczne miejscowości, zakończył się w **Radoszycach**, gdzie ostatecznie Polacy - otoczeni przez rosyjskie korpusy **Ferstena i Denisowa** - skapitulowali **18 listopada 1794 roku**. W wyniku wielu potyczek żołnierzy polskich z połączonymi siłami prusko - rosyjskimi, m.in. znana wieś **Miedzna Murowana** została prawie doszczętnie zniszczona.

Kasztelanowie żarnowscy w XVII i XVIII wieku

Jan Branicki z Ruszczy herbu **Gryf** był kasztelanem żarnowskim w latach 1600-1603, a po nim **Jan Zbigniew Ossoliński** herbu **Topór** (1603-1605), który później został wojewodą podlaskim i sandomierskim. W latach 1605-1611 kasztelanem był **Feliks** vel **Szczęśny Słupecki z Konar** herbu **Rawicz**, późniejszy kasztelan lubelski. W okresie 1612-1619 kasztelanem żarnowskim był **Mikołaj Spyttek Ligeża z Bobrku** herbu **Półkozic**, stronnik Zygmunta III Wazy, który później został kasztelanem sandomierskim. Dworzanin i rotmistrz królewski **Jan Gradus Tarnowski** herbu **Leliwa** był kasztelanem w latach 1619-1625, a **Krzysztof Sułkowski** herbu **Strzemię** w okresie 1625-1642. Za zasługi król mianował go potem wojewodą rawskim. Jego następcą w Żarnowie był **Grzegorz Dunin z Ujazdu** herbu **Łabędź** (1642-1646). **Wojciech** vel **Olbracht Starołęski** herbu **Topór**, późniejszy starosta piotrkowski, był kasztelanem w okresie 1650-1661, w czasach tragicznego dla miasta „potopu” szwedzkiego. **Andrzej Radoński** vel **Raduński** herbu **Abdank**, kasztelan żarnowski w latach 1665-1676, był uczestnikiem wojny z Turcją, zasłużył się dla Rzeczypospolitej i w okresie 1671-1673 ofiarne walczył na czele chorągwi kozackiej. Jego następcą w zubożałym Żarnowie został **Jan Tęgoborski** herbu **Szreniawa z krzyżem** (1676-1679).

Kolejny kasztelan **Marcin Chomętowski** vel **Chomentowski** herbu **Lis** (1680-1694), późniejszy wojewoda braclawski i mazowiecki, również dowodził chorągwią rycerską. Wstąpił się udziałem w wielu kampaniach, a jego chorągiew wchodziła w skład pułku Jakuba Ludwika Sobieskiego. **Mikołaj Ścibor Marchocki** herbu **Ostoja** był kasztelanem żarnowskim w okresie 1694-1712. Na tym stanowisku zastąpił go syn **Aleksander Ścibor Marchocki** herbu **Ostoja** (1712-1715). Kasztelanem o najdłuższym stażu w Żarnowie był **Jakub Stępkowski** herbu **Suchekomnaty**. Pełnił swą funkcję aż 41 lat - od 1722 do 1763 roku. Zastąpił go **Franciszek Ksawery Kochanowski** herbu **Korwin** (1764-1772), marszałek województwa sandomierskiego w konfederacji barskiej, przeciwnik króla i zwolennik Czarotoryskich. Ostatnim kasztelanem żarnowskim był **Szymon (Symeon) Kazimierz Szydłowski** herbu **Lubicz** (1772-1793), były szambelan królewski. Był aktywnym senatorem, gorącym zwolennikiem króla Stanisława Augusta Poniatowskiego, jednym z sygnatariuszy podpisujących **Konstytucję 3 Maja**. Był wybitnym, znanym i szanowanym politykiem końca XVIII wieku w Polsce, odznaczonym m.in. **Orderem Orła Białego**. Po ustąpieniu Szydłowskiego ze stanowiska, nikt nie otrzymał kolejnej nominacji, bo Polska utraciła swoją niepodległość...

Patroni parafii św. Mikołaja w Żarnowie

Kościół parafialny w Żarnowie nosi tytuł **świętego Mikołaja**, jednego z najpopularniejszych świętych. W IV wieku był On biskupem Miry w Azji Mniejszej. W 1087 roku, gdy Mirę opanowali muzułmanie, kupcy włoscy wykradli jego relikwie i przewieźli do Bari we Włoszech. Jest patronem Rusi, a także dzieci, żeglarzy i jeńców. Według badaczy sztuki sakralnej w Polsce, **atributami** świętego Mikołaja są: „trzy kule złote na księdze, lub troje dzieci w cebrzyku, kotwica i okręt, w ręce pastorał”. Świętego Mikołaja czciła szlachta małopolska. W dawnej **diecezji sandomierskiej**, był on równie popularny, co jej główny patron - **św. Stanisław Szczepanowski**, biskup i męczennik. Na terytoriach podległych Rzeczypospolitej Obojga Narodów, wśród patronów katolickich świątyni, św. Mikołaj zajmował miejsce pierwsze, patronując 332 kościołom. W VI wieku n.e. cesarz bizantyjski Justynian I Wielki (483-565), zbudował w Konstantynopolu pierwszy w dziejach kościół pod wezwaniem św. Mikołaja. Z tamtych też czasów, pochodzą przepiękne **legandy** o dobroci świętego Mikołaja, jego miłosierdziu i trosce o bliźnich. Jego święto w Żarnowie jest bardzo uroczyscie obchodzone **6 grudnia** każdego roku. W żarnowskim kościele, oprócz świętego Mikołaja, wielkim kultem otacza się św. Erazma i św. Otylię - pozostałych patronów świątyni. **Św. Erazm** - biskup i męczennik, był biskupem w Formiae (Gaeta) i tam poniósł męczeńską śmierć w 303 roku. Jest patronem żeglarzy, czczony w południowych Włoszech pod imieniem Elmo. Jako jeden z 14 świętych wspomóżycieli, w ikonografii przedstawiany jest z korbą w ręku, na którą nawinięta jest lina okrętowa.

Święty Erazm w Żarnowie i okolicznych miejscowościach - od wielu wieków - czczony jest głównie jako **opiekun nad bydłem**. Częste występowanie imienia świętego w starych księgach metrykalnych parafii, świadczy o jego wielkiej popularności wśród mieszkańców. **Św. Otylia** (albo Otolia lub Odylia) jest patronką Alzacji. Była córką księcia frankońskiego, który chciał się jej pozbyć, ponieważ urodziła się niewidoma. Gdy jednak cudownie odzyskała wzrok, skruszony ojciec pojednał się z nią, a Otolia na zamku Hohenbourg w Alzacji założyła klasztor, którym jako „**ksieni**” zarządzała do swej śmierci w 720 roku. Atrybutami świętej Otolii jest **otwarta księga**, na której kartach widnieje **dwoje oczu**. I właśnie ku czci świętej Otylii, tuż za Żarnowem, na gruntach należących do Trojanowic, w XVII wieku zbudowano **modrzewiowy kościółek**. Stał on tam, gdzie obecnie znajduje się tzw. **cmentarz choleryczny** (obecnie przy ul. Opoczyńskiej i ul. Składowej w Żarnowie. Wzniesiono go z funduszy **Chryzostoma Trojanowskiego** - zamożnego dziedzica **dóbr Trojanowice**. Przez szereg lat pełnił on funkcję kościoła filialnego żarnowskiej parafii, a zarządzający nim pleban był właścicielem wsi **Bronów**. Niestety, przez brak opieki i konserwacji ze strony spadkobierców fundatora, kościół uległ tak wielkiemu zniszczeniu, że - jak pisał jeden z proboszczów Żarnowa, **ks. Wojciech Budzyński** (1814-34) - „do remontu już się nie nadaje”. 20 stycznia 1827 roku, dziekan opoczyński stwierdził, iż „tylko na opał dla ubogich szpitala żarnowskiego posłużyć może”. Cmentarz wokół rozbieranego stopniowo kościoła, wykorzystano później jako masowe miejsce pochówku ofiar **epidemii cholery**, która zabiła obfite żniwo w XIX-wiecznym Żarnowie.

Pięknie oświetlony nocą kościół w Żarnowie w zimowej szacie...

Fascynujący urok starych fotografii Żarnowa...

Prawie we wszystkich poprzednich numerach naszego pisma, publikowaliśmy **stare zdjęcia Żarnowa**, wykonane często w okresie międzywojennym. Spotkało się to z aprobatą czytelników, zainteresowanych historią naszej rodzinnej ziemi, którzy wypożyczali swoje prywatne zbiory. W żarnowskim Domu Kultury kilkakrotnie - podczas różnych uroczysci gminnych - odbywały się pokazy slajdów i prezentacji multimedialnych pod nazwą „**Żarnów i Ziemia Żarnowska w starej fotografii**”. Pragniemy nadal gromadzić te zbiory i kontynuować dotychczasową działalność. Zwracamy się z **apelem do mieszkańców** o udostępnienie swych domowych archiwów. Interesują nas zwłaszcza stare zdjęcia przedwojenne, prezentujące zamieszkujących naszą „**małą Ojczyznę**” zarówno **Polaków**, jak i **Żydów**, a także np. żarnowską **synagogę**, po której nie pozostał żaden materialny ślad.

Zdjęcie wykonano 2 września 1945 roku podczas pogrzebu partyzantów AK, ekshumowanych z pól bitewnych w okolicach Żarnowa...

Rozwój górnictwa żelaza przyczyną zmian na wsi

Okolice Żarnowa od wieków słynęły z eksploatacji **rud żelaza, piaskowców drobnoziarnistych** oraz **glin i iłów**. Kopaliny wydobywane z ziemi były źródłem dochodów państwa, jak i mieszkańców. Już bowiem książęta piastowscy i średniowieczni możnowładcy ustalali np. **daniny** dla klasztorów i duchowieństwa m.in. **w wiążkach żelaza**. Początkowo kopalnictwem rud żelaza zajmowali się tzw. **wolni górnicy**, pracujący na własną rękę i zbywający wydobyty oraz przetopiony kruszec kupcom. **W XIV wieku** rozpoczął się w górnictwie kryzys, spowodowany wyczerpaniem się złóż, leżących nad poziomami warstw wodonośnych. Wydobywanie głębiej zalegających bogactw, wymagało nakładów i przekraczało możliwości wolnych górników. Wprowadzono innowacje techniczne, m.in. ogromne **kieraty** do usuwania wody, poruszane przez konie. Pozwalało to wydobywać rudę z głębiej zalegających warstw. W Opoczyńskim ośrodkami wydobywania **rud żelaza** były m.in. rejony **Przysuchy, Sławna, Białaczowa i Żarnowa**. Najczęściej wspominana w źródłach historycznych kopalnia **w Sielcu** koło Żarnowa, dostarczała wydobywany spod ziemi surowiec zakładom **w Rudzie Małenieckiej, Małeńcu, Kołońcu i Cieklińsku**. Świadectwem dawnej świetności kopalni w Sielcu są liczne **dukłe**, stare szyby górnicze (objęte ścisłą ochroną prawną w obrębie rezerwatu przyrody „**Jody Sieleckie**”), a także hałdy, występujące w okolicach **Sieleckiej Góry** (285,6 m n.p.m.). XVIII- i XIX-wieczne dokumenty informują o istnieniu bogatych „**pokładów rudy żelaznej**” i ośrodków wydobywania rudy **w Machorach, Myśluborzu, Niemojewicach, Paszkowicach, Pilichowicach** i innych miejscowościach. W XIX wieku wszystkich ogarnęła „**gorączka żelaza**”. Wydobywanie rud wiązało się z wielkimi zyskami, nieporównywalnymi do tych, płynących z produkcji rolnej i hodowli. Rozpoczęła się masowa eksploatacja surowca, prowadzona zwłaszcza przez włościan. Nie gardzili tym również i mieszczanie. Wszyscy dostarczali surowiec do okolicznych przedsiębiorstw, lub nawet - mając na uwadze większe zyski - transportowali go **konnymi zaprzęgami** do odległych ośrodków przemysłowych, takich jak Ostrowiec Świętokrzyski czy Starchowice. W końcu XIX wieku **Zagłębie Staropolskie** (w skład którego wchodziły zakłady górnicze i hutnicze w Opoczyńskim) konkurujące z nowoczesnym **Zagłębiem Dąbrowskim**, musiało w ostateczności ograniczyć produkcję. Wiazało się to ze wzrostem znaczenia **paliwa mineralnego** (węgiel kamienny) nad **paliwem roślinnym** (węgiel drzewny) w przemyśle hutniczym. Nastąpił stopniowy upadek kopalnictwa rud w okolicach Żarnowa. Mimo, iż wielkie piece wytapiające żelazo funkcjonowały nadal, to jednak popyt na rudę żelaza w naszym regionie znacznie zmalał.

W okresie regresu w górnictwie, wędrujący po regionie pisarz i publicysta **Władysław Stanisław Reymont** (1867-1925), w swej „**Pielgrzymce do Jasnej Góry**”, wydanej w 1895 roku, pisał: „(...) **Odpooczywamy w Kołońcu, górniczej osadzie. Z trzech pieców czynny tylko jeden, przetwarzający rudę na surowiec. Oglądaliśmy dzięki uprzejmości zarządzającego całą tę manipulację. Wytapiają tylko 100 cetnarów surowca na dobę [cetnar był jednostką masy określaną różnie, zależnie od miejsca i czasu: np. XIV-XVIII wieczny cetnar staropolski stanowił wagę 64,84 kg, a XIX-wieczny cetnar nowopolski ważył 40,55 kg] i rudę kupują, bo jak objaśniono, wygodniej ją kupić i taniej wychodzi, płacąc po 20 kopiejek za cetnar, niż kopać na gruntach własnych, pomimo, że jest i o większej wydajności surowca**”. Reymont opisuje ponadto **krajobraz okolic Żarnowa**: „(...) **za Żarnowem zaczęła się okolica coraz górzystsza i lesistsza; droga szła po spodkach, przecinała głębokie doliny i kołowała w różne strony. Koło Kołońca kraj jeszcze dziksz, góry tylko zamykają horyzont, mało pól uprawnych, tylko lasy, zarośla, topiele i łąki niskie, pełno łozin i olch, a coraz to wody wielkie, stare szyby górnicze, zapadłe i zatopione, drogi wysypane ostrą szlaką, jak szkło (...). W jakiejś miejscowości, widzimy coś w rodzaju młyna, tylko zamiast kamieni i zboża olbrzymie młoty, poruszone wodą, przekuwają sztaby surowca rozpalonego. Przed nami z zieleni drzew, ostro rysują się wysokie kominny hut (...). Te zabudowania i piece są jak wyspy na wielkiej przestrzeni wód, trzęsawisk i lasów. Ziemia wszędzie czarna i wszystko, nawet ludzie i rośliny są jakby przesyleni rdzą i tym pyłem ze szlaki**”. Początek XX wieku przyniósł ostateczny **upadek górnictwa rud żelaza** na Ziemi Żarnowskiej.

O eksploatacji glin i iłów w okolicach Żarnowa...

Innymi wartościowymi surowcami mineralnymi w okolicach Żarnowa, wydobywanymi do dnia dzisiejszego, są **gliny i iły**, określane mianem **ceramicznych lub ogniotrwałych**. Najstarsze kopalnie gliniek znajdowały się **w Małeńcu, Sielcu** oraz **Nowej i Łysej Górze**. W kopalniach tych od dawna pracowali górnicy. Dla wielu mieszkańców wsi, **górnictwo** stało się głównym źródłem utrzymania, choć pracowano w trudnych warunkach, zagrażających zdrowiu i życiu. **Stefan Ślązak** w 1925 roku o jednej z żarnowskich kopalń pisał: „(...) **W głąb rozkopanych pagórków wiodą szyby, głębokie na 25 do 30 metrów. Schodzi się do nich po drabinach. Żyła glinki, gruba na 1,70 m znajduje się jakby w prasie, między dwoma warstwami kamienia. Z szybu rozchodzą się w różne strony cztery chodniki, które służą do przewożenia glinki. Są one obstawione dość grubymi kłocami (stemplami), nakrytymi u góry i u dołu grubymi palami. Celem uzyskania przewiewu, przecinają górnicy z jednego szybu do drugiego korytarze (marse), albo zakładają do samego dna zbitą z desek rurę, która u góry rozszerza się w olbrzymią trąbę. Gardziel trąby obraca się zwykle w stronę wiatru. Praca górników rozpoczyna się zwykle o godzinie 2 po północy. W roboczych ubraniach, schodzą oni, jak duchy, do podziemia i zapalając świecę mówią "Pochwalony Jezus Chrystus". Biorą żelazne łopaty, młoty, grace i zaczynają pracować. Stojącym na wierzchu ziemi zdaje się, że słyszą nie uderzenia młota, lecz głębokie jęki cierpiących ludzi. Górnik wbijając w gliniastą ścianę łopatę, przy pomocy wielkiej gracy odłupuje słupki gliny, które inni robotnicy wywożą na powierzchnię ziemi. Praca w każdym szybie trwa po kilka godzin.**

Robotnicy pracują tylko w nocy i to w zimę, gdyż zimą nie jest tak duszno pod ziemią, jak latem”. W kopalniach glin i iłów, m.in. **w Sielcu, Paszkowicach i Nowej Górze**, wydobywano urobek w sposób bardzo archaiczny, kopiąc szyby w tzw. „**parasol**”. Do wydobywania surowca używano dużych pojemników, zwanych „**kiblamy**”, które poruszano sznurem przy pomocy drewnianej **korby**, a więc podobnie jak przy czerpaniu wody ze studni. W XIX wieku robocizna była bardzo tania, gdyż rąk do pracy nigdy tu nie brakowało. Surowiec występował przeważnie razem z piaskowcami, jako soczewki lub wkładki iłów, mułów lub iłolupków. Żarnowskie glinki występują w różnych **zabarwieniach**, bowiem oprócz **białych** są również **szare, żółte i czerwone**. Ich osobliwa barwa jest ściśle związana z występowaniem **tlenku żelaza**. Stanowią one jedną z odmian **kaolinu**. XIX-wieczny geograf W. Politowski w wydanej w 1819 roku „**Jeografii Królestwa Polskiego**”, nazwał tę ziemię „**porcelanową**” i stwierdził, że miejscowe gliny i iły, należą do najlepszych w kraju. Wykorzystał to **Jacek Jezierski** (1722-1805), poseł, kasztelan łukowski i właściciel okolicznych dóbr ziemskich, który pod koniec XVIII wieku wybudował we wsi **Grębenice** fabrykę, produkującą wytworne naczynia stołowe z fajansu, a fabrykant **Ludwik Bayer** (1870-1938), był założycielem kaflarni **w Machorach**, znanej w Europie. Od wielu wieków, miejscowe gliny są znakomitym surowcem dla **garnarzy**. Obecnie tradycje wydobywania glin i iłów kontynuuje „**Glinkop**” sp. z o.o. **w Paszkowicach**, która eksploatuje glinę z **Zakładu Górniczego w Chełstach**. Stary podziemny zakład górniczy „**Żarnów**” (opisywany w nr 17 „**NICOLAUSA**”) został zlikwidowany.

Targi i jarmarki świadectwem historii Żarnowa

Starsi mieszkańcy Żarnowa i okolic z sentymentem wspominają miejsce, które od dawna organizowane są **w poniedziałki**. Niektórzy z nich nazywają je **jarmarkami**. Targi (cotygodniowe) i jarmarki (doroczne) były nie tylko miejscem handlowych transakcji, ale też imprezami o szerokim programie. Odbывwały się na nich spotkania o charakterze towarzyskim i kulturalnym, były też miejscem wymiany informacji. Miały swoisty koloryt, swoje: „*muzykę, zapach i smaki*”. Nazwy targ i jarmark używane były zamiennie. **Targ** - oznaczało **miejsce** (plac targowy) lub **osadę** („*foralalia, loca forensia, ville forenses, civitas forenses*”). Pierwszy zapis historyczny dotyczący targów w Żarnowie, pochodzi z **1065 roku**. Używano wówczas formy „*targowe*”, a w dokumencie z **1278 roku** zapisano „*forense, quod targove dicitur*”. **Jarmark** to słowo pochodzenia niemieckiego („*Jahrmarkt*”), oznaczające targ o zasięgu regionalnym. Genezę odbywania targów na ziemiach polskich wiąże się z funkcjonowaniem ośrodków **kultów przedchrześcijańskich**. Z chwilą przyjęcia chrześcijaństwa, prawo urządzania targów otrzymały **kościóły i klasztory**. Wymiana handlowa odbywała się zwykle w niedzielę lub święta, kiedy to odprowadzane były uroczyste nabożeństwa. Do początków XIII wieku targi zakładano obok kościołów. Prawo do targów („*ius fori*”) na ziemiach polskich było uzyskiwane na podstawie zwyczaju, albo przywileju otrzymanego od panującego lub władz kościelnych. Początkowo była to **wymiana towaru za towar**. Targ początkowo miał miejsce dwa, trzy razy do roku, jednak wraz z wprowadzeniem lokacji na prawie niemieckim stabilizował się i odbywał się **cotygodniowo**. Ówczesne targowisko to owalne ogrodzone pole, stojąca przy nim karczma i kościół. Powstawały one przy **drogach handlowych** - stąd place targowe zabudowane zostały z kształcie rombów, trapezów czy trójkątów. Przykładem jest **rynek w Żarnowie**, na którym handlowano za pierwszych Piastów. Źródła historyczne sugerują, że żarnowskie targi powstały wcześniej niż samo miasto. Świadczy o tym **akt księcia Leszka Białego z 1221 roku**, legalizujący odbywający się od dawna handel. Żarnowskie targi funkcjonowały w oparciu o **handel zbożem, mięsem, bydłem i końmi**. Pierwsze targi odbywały się na tzw. **prawie polskim** - podlegały one kasztelanowi żarnowskiemu i zarządzane były przez wyznaczanego przez niego sędziego targowego. Prawo do uczęszczania na targ miał każdy wolny człowiek. Targ był także miejscem azylu, zaś panujący - dla podniesienia atrakcyjności targów, nadawali im różne **przywileje**. W drugiej połowie XIII w. upowszechniła się **lokacja miast na prawie niemieckim**. Proces ten uległ przyspieszeniu w XIV (Żarnów miał prawa miejskie średzkie) i w XV stuleciu (w 1414/1415 otrzymał od Władysława Jagiełły prawa miejskie magdeburskie). Początkowo książęta, a później królowie nadawali Żarnowowi kolejne **przywileje** na organizowanie targów i jarmarków. Począwszy **od XVI wieku** rola targów i jarmarków na ziemiach polskich zmieniła się. Wzrosła szybkość komunikowania się kupców z różnych miast, w efekcie pojawiła się możliwość spekulacji i podnoszeniu cen. Wydawano specjalne **akty prawne**, dotyczące przebiegu handlu w miastach. Wprowadzano taksy na wszelkie towary krajowe i pochodzące z importu. Od dawna starano się ujedynolnić **system miar i wag** dla terytorium całego kraju, jednakże w praktyce funkcjonowały w Polsce różne **lokcie, funty, garnce i korce**. Żarnów był ośrodkiem lokalnego rynku na płody rolne i hodowlane, o czym świadczy znana w kraju **miara zbożowa żarnowska**, zwana również **korcem żarnowskim**.

Etnografowie piszą, że **społeczność wiejska** kupowała na targu „*cały gospodarski dobytek od pługa, wozu i konia począwszy, a skończywszy na malowanych w kwiaty skrzyniach wiannyh, ozdobnie wycinanych ławach i kredensach, haftowanych sukmanach i butach*”. Na jarmarkach **kobiety** od lat zaopatrywały się w kołowrotki, wrzeciona, zabawki i inne wyroby drewniane do użytku domowego, produkowane przez **rzemieślników**. Szczególnie ważne były **jarmarki i targi końskie**. Ludność wiejska udawała się na targi furmankami zaprzężonymi w konie (a zimą saniami) lub pieszo, czasem wiele kilometrów. Gospodarze ładowali wówczas na wozy **artykuły rolne** (np. zboże, ziemniaki) czy **ptactwo domowe** (np. kury, gęsi, kaczkę), aby je sprzedać i za uzyskane pieniądze kupić niezbędne w gospodarstwie domowym artykuły, głównie pierwszej potrzeby. Kobiety idące pieszo, brały ze sobą najwyżej kilka lub kilkanaście jajek, masło, ser czy mleko, które ładowały do koszyków lub płachty zarzuconej na plecy. Na targi systematycznie udawały się **handlarki** z towarem (głównie nabiałem) zakupionym od ludności wiejskiej, który sprzedawały na targu za trochę wyższą cenę. Na jarmark czy targ z gospodarzem jechała jego **żona**, która najczęściej za sprzedane artykuły rolne dokonywała wspólnie z mężem zakupów. Jednocześnie pilnowała go, żeby po targu długo nie przebywał **w karczmie** - rącząc się trunkiem. Gdyby gospodarz nie zabrał na targ swojej żony, sąsiedzi uważaliby, że jej nie szanuje. Targ, czy jarmark, dla ludzi były **wielką atrakcją**, ponieważ można było tu pohandlować, dokonać wymarzonego zakupu, porozmawiać ze znajomymi. Stanowiły one **barwne widowisko**. Na dawnych targach dostrzec można było ludność wiejską w tradycyjnych ubiorach - kobiety w różnokolorowych zapaskach, a mężczyzn w sukmanach. Na stoiskach oprócz „**tandety**” **miejskiej** (m.in. gipsowych figurek i makatek), eksponowane były **wyroby twórców ludowych** np. garncarstwo, zabawkarstwo, plecionkarstwo, metalowe i drewniane sprzęty oraz ozdoby (bibułowe kwiaty, słomiane pająki). Poniżej **opis XIX-wiecznego targu** w jednym z miasteczek: „*Tu rzedami przekupnie Żydzi rozłożyli swe kramy z rozmaitemi towarami. Na małych stoliczkach porozkładane świecące do kobiecego stroju rzeczy, pierścionki, paciorki szklane i prawdziwe korale - porozwieszane różnobarwne wstążki czerwone, niebieskie i zielone, dalej piramidy kos, sierpów i żelastwa gospodarskiego, stopy garnków i naczyń drewnianych, skór wyprawnych. Kuśnierze kupami nawieźli kozuchów, szewcy na sznurach porozwieszali buty na okaz. Pod ścianami domostw rozłożone obrazy w ramach i bez ram, złoczone, pstre. Środek targowicy przepełniony wozami, a pomiędzy tem wszystkim snują się, jak nabił, gromady ludzi, przez które przecisnąć się trudno i nigdzie tak, jak tutaj razem zgromadzonej w całej swej różnobarwności i charakterystyce, nie przedstawia się świat wieśniaczy*”. Dzisiejszy **żarnowski rynek** (obecnie plac Piłsudskiego) był jeszcze do lat 60-tych **placem targowym**, na którym przed wojną handlowali także miejscowi **Żydzi**. Po utworzeniu niewielkiego parku, handel zdecydowano przenieść na nowe targowisko (zwane „**targowicą**”) **przy ulicy Koneckiej**. Mimo upływu setek lat, zwyczaj organizowania niedzielnych targów w Żarnowie niezmiennie trwa. Żarnowskie targi nadal cieszą się wielką **popularnością** wśród mieszkańców całego regionu. O tym, jak było kiedyś w Żarnowie - świadczą historyczne fotografie...

Szczegółowy plan Żarnowa i najbliższych okolic

Zmiany administracyjne w XIX i XX wieku

W latach osiemdziesiątych XIX wieku obecne terytorium Gminy Żarnów należało aż do czterech gmin. Większość wchodziła w skład gmin Topolice i Machory, a kilka miejscowości - do gmin Sworzyce i Białaczów. Gmina Topolice miała powierzchnię 11603 mórg (1 morga = 0,56 ha), w tym ziemi dworskiej 7580 mórg i włościańskiej - 4023 mórg. Zamieszkała była przez 4735 osób, w tym 1677 Żydów, mieszkających przede wszystkim w Żarnowie i najbliższych okolicach. W skład ówczesnej gminy Topolice (z urzędem gminnym w Żarnowie) wchodziły miejscowości (przy nazwach wszystkich wsi zachowano pisownię oryginalną): Bronów, Budków, Daleszowice, Dąbrowa, Dłużniewice, Miedzna Murowana, Mierziona, Odrowąż, Pilichowice, Radwan, Sylwerynow, Sokołów, Solec, Stawowice, Stawowiczki, Straszowa Wola, Topolice, Trojanowice i osada miejska Żarnów. Gmina należała do sądu gminnego w Żarnowie, a stacja pocztowa znajdowała się w Paradżu. Gmina Machory (z urzędem gminnym w Marcinkowie) miała obszar 14753 mórg, w tym ziemi dworskiej 8205 mórg, a włościańskiej - 6548 mórg. W gminie Machory mieszkało 4561 osób (w tym 2293 mężczyzn i 2268 kobiet). W gminie znajdowały się 654 domy. W skład gminy wchodziły następujące miejscowości: Adamów, Antoniew, Brzezcie, Cegielnia, Chelsty, Czersko, Grębienice, Justynów, Jasion, Klew, Kuźminka (?), Malenie, Maleniec, Machory, Marcinków, Myślubórz, Młynek, Nowa Góra, Polesie (?), Poręba, Ruszenice, Siedlew, Sielec, Siergiejewek (?), Siucice, Skórkowice, Sosnowica, Sulborowice, Tama, Tomaszew, Widuch, Władysławów, Wolica, Wozniesieńsk (?), Zawada i Zdyszewice.

Gmina Sworzyce (z urzędem gminnym w Soczówkach) miała 11164 mórg powierzchni, w tym ziemi dworskiej 8326 mórg i włościańskiej - 2838 mórg. W 320 domach w gminie mieszkały 2883 osoby. W skład gminy wchodziły wsie: Bedno, Bedno Poduchowne, Głupiów, Grabków, Kopaniny, Malków, Niemojowice, Paszkowice, Przybyszowa, Radonia, Sworzyce, Sobień, Soczówki, Strzemeszna, Szymanów i Wierchowisko. Sąd gminny znajdował się w Żarnowie, a stacja pocztowa w Końskich. Gmina Białaczów miała obszar 16198 mórg, w tym ziemi dworskiej 10995 mórg i włościańskiej - 5203 mórg. W gminie (mającej siedzibę w Białaczowie) w 355 domach mieszkało 4457 osób. W skład gminy wchodziły miejscowości: Białaczów, Buk, Ilińska, Miedzna Drewniana, Nadole, Ossa, Parczów, Pertykozy, Sedów, Skronina, Węglany, Woroncówka (?), Zakrzów i Żelazowice. W XIX wieku ziemianie, w celu zaludnienia swoich włości (ludzie umierali z powodu epidemii cholery, która występowała w latach 1817, 1831-1832, 1837, 1848-1855, 1873 i 1892-1894), zawierali kontrakty wieczysto - dzierżawne, oparte na czynszu pieniężnym. W roku 1819 powstała tak kolonia Joannów, w latach 1820-1830 m.in. kolonie Feliksów, Kowałów, Krasik, Mariampol, Radonia, Tomaszów, a w latach 1830-1840 m.in. Alfonsów, Kazimierzów, Przytek i Sylwerynow. W okresie od 1840 do 1850 założono Aleksandrów, Antoniów, Cegielnię, Jasion, Justynów, Maliny vel Malenie, Nową Górę, Sulimów i Tamę. Ostatnią założoną kolonią był Władysławów. Osady sytuowano na karczunkach leśnych lub na gruntach uprawnych. Większość nazw nowych wsi pochodziła od imion właścicieli dóbr ziemskich.

O bogatej przeszłości wsi Miedzna Murowana...

Miedzna Murowana to miejscowość położona nad zalewem na rzece Wąglance, w północno - wschodniej części gminy Żarnów, wzdłuż drogi wojewódzkiej nr 726 Żarnów - Opoczno - Rawa Mazowiecka. Wg stanu na dzień 31 grudnia 2013 roku mieszkało w niej 470 osób. Na terenie wsi stale przebywa jednak znacznie więcej ludzi, są to właściciele domków letniskowych, najczęściej zameldowani w innych miejscach. Miedzna Murowana to druga pod względem liczby ludności miejscowość w gminie Żarnów. Znajduje się w niej aż 14 ulic, a każda z nich posiada własną nazwę, które zostały wprowadzone w 2002 roku. W Miedznej Murowanej znajdują się ulice: **Opoczyńska, Ogrodowa, Główna, Złota, Bankowa, Wysoka, Spacerowa, Topolowa, Brzozowa, Polna, Słoneczna, Kościelna, Leśna i Zielona**. Wieś wchodzi w skład parafii pod wezwaniem Nawiedzenia Najświętszej Maryi Panny w Żelazowicach (dekanat opoczyński, diecezja radomska). Parafia Żelazowice (gm. Białaczów) graniczy z dekanatem żarnowskim. Przed laty, Miedzna Murowana należała do parafii św. Jana Chrzciciela w Białaczowie. Wieś znajduje się w następującej odległości od ważnych dla mieszkańców miejscowości i miast: Żarnów (siedziba gminy) - 7 km, Białaczów - 6 km, Paradyż - 9 km, Opoczno - 12 km, Końskie - 26 km, Sulejów - 26 km, Piotrków Trybunalski - 42 km, Tomaszów Mazowiecki - 42 km, Kielce - 65 km, Skarżysko Kamienna - 65 km, Radom - 80 km, Łódź - 91 km, Częstochowa - 120 km, Warszawa - 135 km, Sandomierz - 155 km, Kraków - 167 km. Miedzna Murowana to miejscowość o bardzo bogatej historii. W 2012 roku minęło 780 lat od pierwszej wzmianki historycznej o wsi, która w średniowieczu składała się z dwóch części o nazwach **Meduna major i Meduna minor** (wg Jana Długosza była to Miedzna Wielka i Miedzna Mała). W 1232 roku w Miedznej książę sandomierski Bolesław I (1208-48), syn Konrada Mazowieckiego (który sprowadził Krzyżaków do Polski) wydał ważny przywilej dla kasztelańskiego grodu żarnowskiego: „(...) colloquium in Meduna ante Sarnov”. Dwa lata później - w 1234 roku - ten sam książę Bolesław I (od imienia ojca zwany Kondratowiczem), zwołał w Miedznej zjazd możnowładców, czyli najważniejszych osób, rządzących Polską w czasie rozbitcia dzielnicowego. Wieś wchodziła w skład kasztelanii żarnowskiej. Dzięki staraniom **Anny Dunin**, podniesiono rangę wsi i w 1451 roku lokowano ją na prawie niemieckim. Wsią zarządzał tzw. **zasadzca**, najczęściej będący sołtysem wsi. Zarządzający był przedstawicielem feudalnego pana we wsi i jednocześnie jego wasalem, obowiązany m.in. do konnej służby wojskowej w czasie wojny. Miał szereg przywilejów, oprócz dużego gospodarstwa rolnego, prowadził także karczmę i młyn. Folwark był dziedzictwem **Mszczuja** herbu **Lis**. Miejscowi kmiecie dziesięcinę oddawali nie tylko do ówczesnych instytucji kościelnych w Sandomierzu (tzw. prebenda), ale i parafiom w Białaczowie oraz Żarnowie. W drugiej połowie XVI wieku właściciel wsi **Leonard Strasz** przeszedł z katolicyzmu na kalwinizm, zbudował świątynię (dom modlitwy) czyli **zbor**. Jednocześnie utrzymywał kaznodzieję i nauczyciela. Po jego śmierci zbor (zwany przez kalwinów również kościołem) w XVII wieku prowadzili jego spadkobiercy - **Stanisław, Elżbieta i Krzysztof Straszowie**.

Miedzna Murowana stała się znaczącym ośrodkiem **reformacji** w regionie, zamieszkałym w zdecydowanej większości przez katolików. Zbor kalwiński jednak później rozebrano, a materiał z jego rozbiórki posłużył do budowy dworskich **spichrzów** (jeden z nich - kilkakrotnie przebudowany - znajduje się obok zalewu). W najbliższym sąsiedztwie wsi, **16 września 1655 roku** odbyła się słynna bitwa ze Szwedami, znana historykom jako **bitwa pod Żarnowem**. Wieś uległa całkowitemu zniszczeniu, a mieszkańców wymordowano. Doszczętnie spalono ją także podczas działań wojennych w czasie **Insurekcji Kościuszkowskiej** w 1794 roku. W pierwszej połowie XIX wieku istniała samodzielna **gmina Miedzna Murowana**, której wójtem był Otfinowski (posługujący się własną pieczęcią). W tym czasie liczne **epidemie cholery** dziesiątkowały ludność wsi. W 1827 roku w 24 domach mieszkało 100 włościan. Obszar wsi obejmował 470 mórg ziemi dworskiej i 317 mórg ziemi włościańskiej (1 morga = 0,56 ha). W 1887 roku znajdował się tam **folwark**, a we wsi w 29 domach mieszkało 244 włościan. W latach 1870-1954 wieś należała do **gminy Topolice** (z siedzibą w Żarnowie), a w okresie 1954-1972 wchodziła w skład **gromady Straszowa Wola**. Od 1973 roku Miedzna Murowana należy do **gminy Żarnów** i jest jednym z 30 sołectw. W latach 1974-1979 na gruntach wsi Miedzna Murowana i Ossa, zbudowano **zalew** na rzece Wąglance o powierzchni 185 ha. Budowę prowadziło Rejonowe Przedsiębiorstwo Melioracyjne w Końskich. Zalew jest **zbiornikiem retencyjnym**, przeznaczonym dla potrzeb rolnictwa o max objętości 4,16 mln m³ i piętrzeniu wynoszącym 6,85 m. Wokół zalewu noszącego urzędową nazwę „**Wąglanka-Miedzna**” aktywnie rozwija się rekreacja. Po II wojnie światowej liczba mieszkańców wsi znacznie wzrosła. W XX wieku we wsi zorganizowano **szkołę podstawową**, istniejącą do 2000 roku, a w ostatnim czasie reaktywowano jednostkę **Ochotniczej Straży Pożarnej**, która istniała w Miedznej Murowanej do 1957 roku. We wsi bardzo aktywnie działa **Stowarzyszenie Miłośników Kultury i Tradycji w Miedznej Murowanej**, jedno z najprężniejszych w regionie. Siedzibą jednostki OSP i lokalnego stowarzyszenia jest gruntownie wyremontowany w 2012 roku **Wiejski Dom Kultury z filią Gminnej Biblioteki Publicznej w Żarnowie**.

Historia i współczesność Skórkowic

Skórkowice to trzecia pod względem ludności miejscowość w gminie (po Żarnowie i Miedznej Murowanej). 31 XII 2013 roku mieszkało we wsi 378 osób. **Sołectwo Skórkowice** jest jednak większe, obejmuje bowiem **Porębę** (21 osób) i **Skumros** (28 osób), a łącznie liczy 427 mieszkańców. Mało kto wie, jak zasłużona to wieś - nie tylko dla regionu, ale i dla całej Polski. To siedlisko znamienitego **rodu Skórkowskich** (a później Saryuszów - Skórkowskich), spośród których było wielu **wybitnych Polaków**, pełniących bardzo ważne funkcje publiczne w kraju. Niestety, liczba ludności Skórkowic od lat nieustannie maleje, więcej osób umiera niż się rodzi, znacznie więcej stąd wyjeżdża - niż się osiedla. **Niż demograficzny** jest tu bardziej zauważalny, niż w innych częściach regionu. W **źródłach pisanych** Skórkowice pojawiają się już w 1313 roku (w 2013 roku obchodziliśmy 700-lecie istnienia Skórkowic). Istniał wówczas w tej rozwijającej się wsi drewniany **kościół św. Łukasza Ewangelisty**, który jednak prawdopodobnie spłonął. Fundatorami pierwszej świątyni byli Jelitczykowie. W 1521 roku na miejscu starego kościoła zbudowano **nową świątynię**, niestety również drewnianą i nietrwałą.

Być może i ten kościół uległ spaleniu, bo w 1639 roku ówczesny właściciel tych ziem **Stanisław Skórkowski** zbudował nowy kościół murowany. Niestety, miejscowość stale nawiedzały nieprzewidywalne **katakizmy**, bo i ta świątynia uległa spaleniu. Kościół zniszczony w pożarze odnowiono i rozbudowano w 1817 roku. Pierwotna **parafia św. Łukasza Ewangelisty** była bardziej rozległa od obecnej, bo należała do niej więcej miejscowości niż w okresie współczesnym. W XIX i XX wieku Skórkowice wchodziły w skład **gminy Machory**, w latach 1954-1972 były siedzibą **Gromadzkiej Rady Narodowej w Skórkowicach**, a od 1973 roku należą do gminy Żarnów. Obecnie w parafii mieszka 2100 osób, choć jeszcze na początku XIX wieku było tu prawie dwukrotnie więcej wiernych. Niestety, wojny, represje zaborców i klęski elementarne (np. ciągle powtarzające się epidemie cholery), wpłynęły na znaczne zmniejszenie się liczby ludności okolicznych wsi. W średniowieczu wieś nosiła nazwę **Skorkowicze**. Później nazwa wsi, jak i nazwiska jej właścicieli zmieniały się już nieznacznie. Nazwę **Skorkowice** zamieniono na **Skórkowice**, a Skorkowscy stali się Skórkowskimi.

Z kart chlubnej historii wsi Skórkowice...

W źródłach historycznych zapisani są właściciele Skórkowic. W rejestrze poborowym z 1508 roku wymieniono Jana i Mikołaja ze Skorkowic, a w dokumencie z 1577 roku - Wacława i Jakuba Skorkowskich, którzy stale powiększali swój majątek. Skorkowscy stali się właścicielami wielu wsi w Opatowskim. Jeden z nich w XVII wieku, **Kazimierz Saryusz Skórkowski** herbu **Jelita** na terenie swoich włości - w **Wielkiej Woli** (Paradyż) ufundował **kościół i klasztor**, w którym po latach rozpoczął się **kult** Jezusa Chrystusa Cierpiem Koronowanego. **Albin Kazimierz Saryusz Skórkowski** był posłem na Sejm Czteroletni (1788-1792). Niestety, był przeciwnikiem uchwalenia Konstytucji 3 Maja, choć później poparł **Insurekcję Kościuszkowską**, został uczestnikiem powstania przeciwko Rosji i przystąpił do walki o utrzymanie niepodległości Polski. Ciekawe, iż początkowo toczył zaciekle spór ze swoim sąsiadem - senatorem **Szymonem Szydłowskim** herbu **Lubicz**, kasztelanem żarnowskim, który był sygnatariuszem podpisania tej wyjątkowej w dziejach Polski konstytucji. Najślynniejszym z zacnego rodu Skórkowskich był jednak **Wincenty Saryusz Karol Skórkowski**, który w czasach zaborów był **senatorem** Królestwa Polskiego oraz **biskupem** krakowskim w latach 1828-1851. Gorąco wspierał powstańców w 1830 roku. Ten fakt sprawił, iż cieszył się szacunkiem w społeczeństwie. Niestety, skazano go na **banicję** i zmarł na wygnaniu w wieku 83 lat. Po wielu latach, na początku XX wieku, jego szczątki sprowadzono jednak do Krakowa i uroczyste pochowano w Katedrze Wawelskiej. W 1827 roku w Skórkowicach znajdowało się 45 domów, w których mieszkało 438 włościan. W 1886 roku we wsi znajdowały się 54 domy, zasiedlone przez 521 osób. Miejscowość słynęła ze **szkoły początkowej** (istniejącej od XVI wieku), którą później nazywano elementarną, powszechną, a po II wojnie światowej - **szkołą podstawową**.

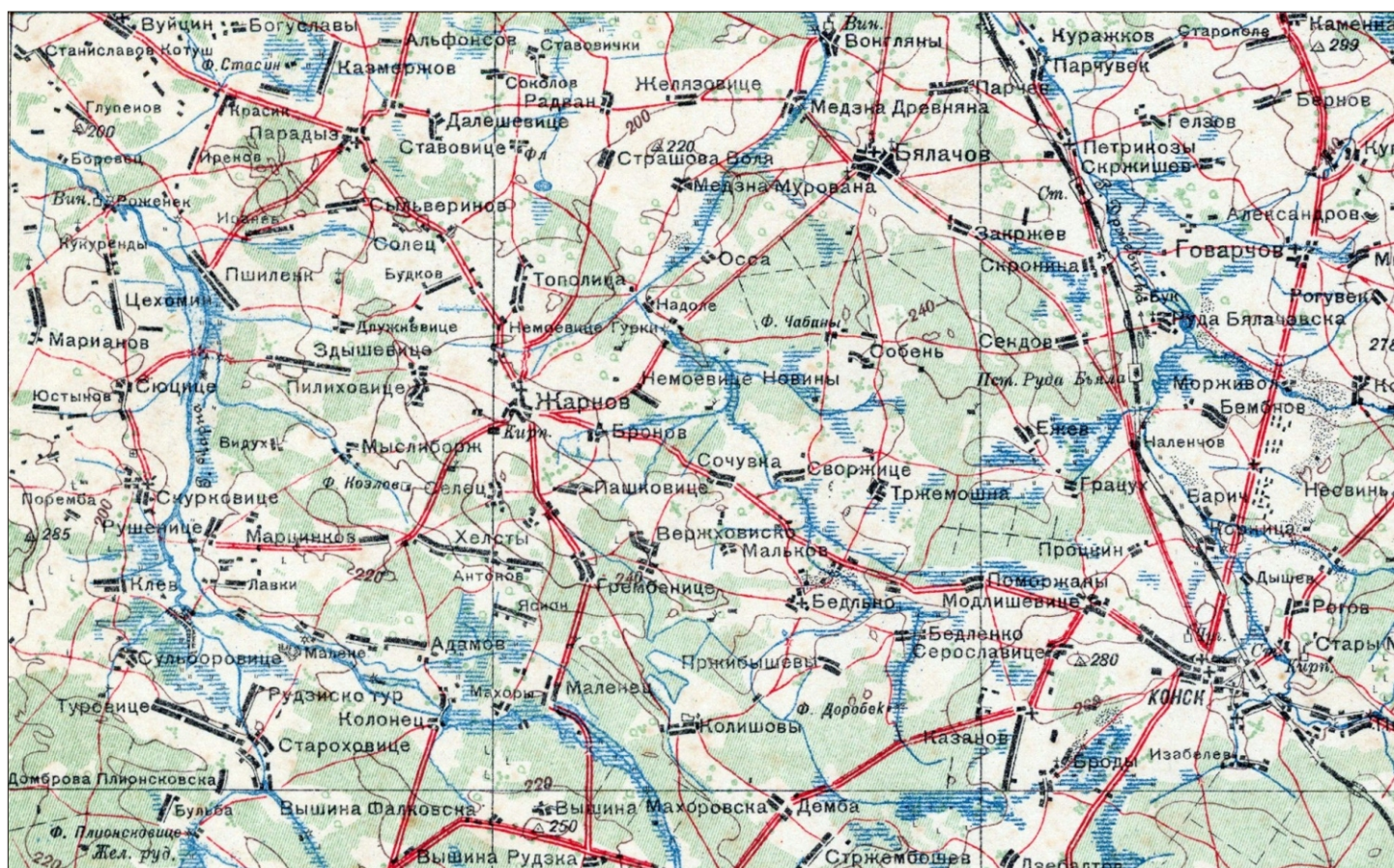
Majątek ziemski w Skórkowicach obejmował 384 morgi (1 morga = 0,56 ha), a w jego skład wchodziło 10 budynków murowanych i 5 drewnianych. Początkowo należał do rodu **Skórkowskich**, a potem do rodziny **Rapackich**. W Skórkowicach znajduje się zasłużona **jednostka OSP** (istniejąca od 1927 roku), która w 2014 roku została włączona do **Krajowego Systemu Ratowniczego - Gaśniczego**. W 2014 roku oddano do użytku bardzo funkcjonalny **Wiejski Dom Kultury z filią biblioteczną** Gminnej Biblioteki Publicznej w Żarnowie, jeden z najpiękniejszych obiektów publicznych w Gminie Żarnów. Został on zbudowany na bazie dawnej **XIX-wiecznej szkoły**. We wsi aktywnie działa **Stowarzyszenie Gospodyń Wiejskich 18 plus w Skórkowicach**.

XIX-wieczna mapa okolic Żarnowa i Końskich

Poniżej prezentujemy fragment mapy najbliższych okolic **Żarnowa**, **Białaczowa** i **Końskich**, pochodzący z **przełomu XIX i XX wieku**. To prawdziwa gratka dla miłośników historii regionu, bowiem wszystkie nazwy geograficzne zostały zapisane w **języku rosyjskim**. Na mapie zaznaczone są **poziomice**, wskazujące wysokość bezwzględna nad poziomem morza.

Na mapie zaznaczono wszystkie najważniejsze **miejscowości** i określono ich **strefy zabudowy**. Kolorem niebieskim zaznaczono **rzeki** oraz **tereny zabagnione**, a kolorem zielonkawym - istniejące wówczas **lasy**. Kolor czerwony posłużył autorom mapy do zaznaczenia obowiązującej wtedy **sieci dróg**, m.in. trakt z Żarnowa do Opoczna wiódł przez Niemojowice i Białaczów.

Współczesny wizerunek Skórkowic

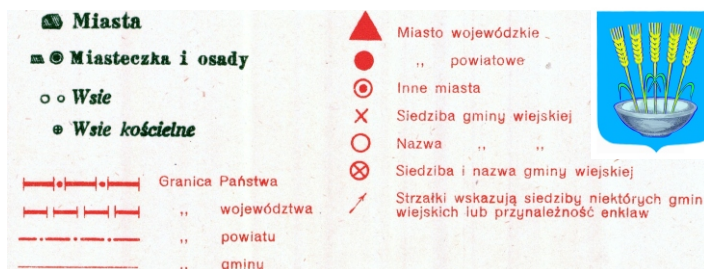
Skórkowice zmieniają swój wizerunek. Poprawa jakości dróg, remont rezyzy OSP i odbudowa starej, zrujnowanej szkoły z przeznaczeniem na Wiejski Dom Kultury z filią biblioteczną - jest tego dowodem. W 2014 roku, wprowadzono w tej miejscowości nazwy ulic. Po opublikowaniu uchwały w Dzienniku Urzędowym Województwa Łódzkiego, w Skórkowicach znajdują się następujące ulice: Jana Pawła II, Opoczyńska, Przedborska, Południowa, Nad Czarną, Łączna, Źródłana, Żarnowska, Spacerowa, Rzeźna, Letnia, Krótka, Północna, Cmentarna, Cicha, Piaskowa, Łąkowa, Dworska, Podgórna, Zakątna, Kamienna, Ogrodowa, Polna, Chorzew, Zielona i Plac 700-lecia. Dzięki temu wzrósł prestiż wsi. Warto podkreślić, iż Skórkowice mają swoją stronę internetową na Facebooku, którą założył i prowadzi Hubert Szulc, a wspiera go Gabriel Jasion i grupa zaprzyjaźnionych osób. Wystarczy wpisać w wyszukiwarce internetowej: Nasze Skórkowice. Strona cieszy się popularnością wśród mieszkańców regionu.

Mapa administracyjna regionu z 1937 roku

Powyżej zamieszczono kolejny kartograficzny rarytas: fragment unikalnej mapy administracyjnej pogranicza opoczyńskiego - koneckiego - piotrkowskiego z 1937 roku z zaznaczonymi granicami ówczesnych gmin. Z terenów gminy Topolice (z siedzibą w Żarnowie), Machory (z siedzibą w Marcinkowie), Sworzyce (z siedzibą w Grabkowie) i Białaczów (z siedzibą w Białaczowie) utworzono po latach Gminę Żarnów - w 1973 roku. Na mapie pokazane są również gminy: Wielka Wola (z siedzibą w Paradyżu), Janków (z siedzibą w Sławnie), Radonia (z siedzibą w Mniszkowie), Niewierszyn (z siedzibą w Aleksandrowie) i Skotniki (z siedzibą w Skotnikach). Taki system administracyjny obowiązywał w Polsce od II połowy XIX wieku aż do 1954 roku.

Elementem mapy jest legenda, do której uważnej lektury zachęcamy...

Miejscowość Soczówki - wczoraj i dziś

Soczówki to **miejscowość sołecka** we wschodniej części gminy Żarnów, położona wzdłuż **drogi wojewódzkiej** nr 746 (łączącej Żarnów z Końskimi). W 2013 roku mieszkało w niej **305 osób**. Od czasów zaborów do 1954 roku wieś należała do **gminy Sworzycze** (w powiecie opoczyńskim, a potem koneckim) z siedzibą w **Soczówkach**, a potem w **Grabkowie**. W latach 1954-1972 wchodziła w skład **gromady Grabków**, a w wyniku reformy administracyjnej 1973 roku, przyłączono ją do **gminy Żarnów**. Wieś wchodzi w skład **parafii św. Anny w Bedlnie** w dekanacie żarnowskim. Parafia znajduje się w diecezji radomskiej. Do sołectwa Soczówki należy niewielki przysiółek **Szymanów**. Odległości od ważnych dla mieszkańców miast i miejscowości wynoszą: Żarnów - 6 km, Białaczów - 13 km, Paradyż - 14 km, Opoczno - 26 km, Końskie - 13 km, Sulejów - 31 km, Piotrków Trybunalski - 47 km, Tomaszów Mazowiecki - 47 km, Kielce - 61 km, Skarżysko-Kamienna - 52 km, Radom - 78 km, Łódź - 96 km, Częstochowa - 118 km, Warszawa - 155 km, Sandomierz - 150 km, Kraków - 165 km, Lublin - 193 km. Miejscowość ma bogatą historię, sięgającą **XVI wieku**. Wieś należała do kasztelanii żarnowskiej, a w przeszłości określana była nazwami: „**Shoczewky**”, „**Soczewky**” lub „**Soczówka**”. O jej istnieniu pisał **Jan Łaski** - arcybiskup gnieźnieński i prymas Polski w „*Liber Beneficiorum*”. Początkowo właścicielami wsi byli **proboszczowie parafii w Bedlnie**, ale dziesięcinę od włościan pobierali wikariusze z Końskich. W **1508 roku** wieś należała do **Mikołaja Sworskiego**, a w **1577 roku** - do **Jana Forskiego** i **Alberta Gawrońskiego**. W XIX wieku istniał w Soczówkach folwark o powierzchni **601 mórg** (1 morga = 0,56 ha).

W folwarku znajdowało się aż **17 budynków** (w tym 5 murowanych). Grunty włościańskie Soczówek liczyły 155 mórg, a Szymanowa - 19 mórg. W 1888 roku w Soczówkach było 27 domów, zamieszkałych przez 188 włościan. We wsi znajdowała się siedziba urzędu gminy Sworzycze. Na północ od wsi Soczówki przepływa rzeka **Wągłanka**, zwana w przeszłości **Węglanką**. We wsi znajduje się bardzo dobrze wyposażony **Dom Ludowy w Soczówkach** z zaadaptowanym poddaszem użytkowym, w którym m.in. założono **punkt biblioteczny Gminnej Biblioteki Publicznej w Żarnowie**. Służący wszystkim mieszkańcom wsi, Dom Ludowy w Soczówkach jest także siedzibą prężnie działającego **Stowarzyszenia Przyjaciół Miejscowości Soczówki**.

Topolice - siedziba gminy w latach 1870 - 1954

Topolice to znana **miejscowość sołecka** w gminie Żarnów, położona przy drogach gminnych, zamieszkała przez 292 osoby (2013). W 1869 roku wieś należała do **gminy Trojanowice**, którą przekształcono w **1870 roku** na **gminę Topolice**. Istniała ona aż do 1954 roku i była jedną z największych w powiecie opoczyńskim. Siedziba gminy Topolice znajdowała się jednak w Żarnowie. W latach 1954 - 1959 wieś należała do **gromady Topolice**, a od 1960 roku - do **gromady Żarnów**. Od 1973 roku Topolice weszły w skład **gminy Żarnów**. Miejscowość należy do **parafii św. Mikołaja w Żarnowie** (jednej z najstarszych w Polsce) w dekanacie żarnowskim i diecezji radomskiej. Odległości od ważnych - dla mieszkańców Topolic - miast i miejscowości wynoszą: Żarnów - 3 km, Białaczów - 13 km, Paradyż - 8 km, Opoczno - 20 km, Końskie - 22 km, Sulejów - 26 km, Piotrków Trybunalski - 42 km, Tomaszów Mazowiecki - 42 km, Kielce - 63 km, Skarżysko-Kamienna - 61 km, Radom - 85 km, Łódź - 91 km, Częstochowa - 115 km, Warszawa - 148 km, Sandomierz - 152 km, Kraków - 160 km, Lublin - 200 km.

Miejscowość ma bogatą historię, sięgającą **XV wieku**. Wchodziła w skład kasztelanii żarnowskiej, należała do **rodu Trojanowskich** herbu **Topór** i płaciła dziesięcinę **kantorii sandomierskiej** oraz proboszczowi Żarnowa. Według **Jana Długosza** we wsi znajdował się **folwark** oraz karczmy. W **1577 roku** właścicielem części wsi był też **Jan Strasz** herbu **Odrowąż**. W **1827 roku** we wsi było 37 domów, zamieszkałych przez 275 włościan, a w **1885 roku** - 43 domy i 352 mieszkańców. Powierzchnia wsi wynosiła 694 morgi (1 morga = 0,56 ha). We wsi w 1920 roku założono **szkołę powszechną**, istniejącą - jako Szkoła Podstawowa w Topolicach - nieprzerwanie do lat dziewięćdziesiątych XX wieku. W okresie okupacji prowadzono w niej **tajne nauczanie**. W czasie II wojny światowej wieś bardzo ucierpiała, zagrody były pacyfikowane przez okupantów, a mieszkańcy - mimo prześladowań przez hitlerowców - wspierali działania **Armii Krajowej** oraz **Narodowych Sił Zbrojnych**. W Topolicach prężnie funkcjonuje **jednostka OSP** (istniejąca od 1956 roku) oraz **Stowarzyszenie „Nasze Topolice”**, założone w 2014 roku.

W sąsiadujących z Żarnowem Trojanowicach...

Trojanowice to znana i rozwijająca się **miejscowość sołecka** w gminie Żarnów, sąsiadująca z Żarnowem, położona przy drodze krajowej nr 74 (łączącej Kielce z Piotrkowem Trybunalskim), drodze wojewódzkiej nr 726 (Żarnów - Opoczno) i drogach gminnych. W 2013 roku we wsi mieszkały **284 osoby**. Do 1869 istniała samodzielna **gmina Trojanowice**. W latach 1870 - 1954 roku wieś włączono do **gminy Topolice** (z siedzibą w Żarnowie).

Wieś wchodzi w skład **parafii** rzymsko - katolickiej pod wezwaniem **św. Mikołaja w Żarnowie** w dekanacie żarnowskim. Parafia znajduje się w diecezji radomskiej. Miejscowość ma bogatą historię, sięgającą **XV wieku**. Wieś należała do kasztelanii żarnowskiej, była siedzibą **Trojanowskich** herbu **Topór** i płaciła dziesięcinę **kantorii sandomierskiej**. Według **Jana Długosza** w posiadłości Trojanowskich znajdowały się dwa znane **dwory rycerskie**, dwa folwarki oraz karczmy, które płaciły dziesięcinę proboszczowi w Żarnowie. W skład **dóbr Trojanowice** wchodził także **folwark** Wesola (późniejsza nazwa to Tresta) oraz wsie Mierzchna, Topolice i Odrowąż. W XVI wieku część majątku stała się własnością **Jana Strasza** herbu **Odrowąż**. W XVIII wieku dziedzic **Chryzostom Trojanowski** ufundował drewniany **kościół św. Otylii**, do którego należała wieś **Bronów**. Był to **kościół filialny** parafii w Żarnowie.

Kościół św. Otylii znajdował się w miejscu, gdzie obecnie znajduje się **centrum choleryczny** w Żarnowie. W XIX wieku majątek wszedł w posiadanie zamożnego **rodu Walewskich**, którzy byli właścicielami okazałego dworu, a potem należał do **rodziny Popowskich**. W XIX wieku Trojanowice słynęły z bogatego dworu i pięknego parku, a sama wieś była bardzo mała, bo liczyła zaledwie 7 zagród włościańskich. W **1827 roku** we wsi żyło 77 włościan, a w **1887 roku** - tylko 41 osób (ludzie masowo umierali z powodu nieuleczalnej epidemii cholery). Od XIX wieku we wsi i najbliższych okolicach Żarnowa powtarzana jest legenda o wielokrotnym pobycie w dworze Walewskich w Trojanowicach samego cesarza Francuzów **Napoleona Bonaparte**, który był uczuciowo związany z **Marią Walewską** („*Marysienką*”). Nawet prastara kamienna ławka, znajdująca się w przepięknym, zabytkowym parku, zyskała swoją oryginalną nazwę „*ławki Napoleona*”. We wsi znajduje się niewielka, ale bardzo funkcjonalna świetlica wiejska, skupiająca liczne grono zaangażowanych społecznie mieszkańców oraz miejscowe dzieci i młodzież. W Trojanowicach bardzo aktywnie działają lokalne stowarzyszenia: **Polski Związek Hodowców Gołębi Pocztowych**, Oddział Opoczno / sekcja Trojanowice, a także **Stowarzyszenie Przyjaciół Miejscowości Trojanowice**. Miejscowość powszechnie znana jest również ze Stacji Paliw „Troja”, a także ze znajdującej się w sąsiedztwie bardzo dobrej restauracji i hotelu.

Na zachód od Żarnowa - w Pilichowicach...

Pilichowice są **miejscością sołecką** w Gminie Żarnów, położoną przy drodze powiatowej nr 3120E Żarnów - Czersko i kilku drogach gminnych. W 2013 roku we wsi mieszkało **261 osób** (w 1998 roku - 287 osób). Od czasów zaborów do 1954 roku, wieś należała do **gminy Topolice** z siedzibą w Żarnowie. W latach 1954 - 1959 Pilichowice należała do **gromady Dłużniewice**, w latach 1960 - 1972 do **gromady Żarnów**, a w wyniku reformy administracyjnej 1973 roku, zostały włączone do **gminy Żarnów**. Wieś od wieków wchodzi w skład **parafii św. Mikołaja w Żarnowie** w dekanacie żarnowskim i w diecezji radomskiej. Odległości od ważnych dla mieszkańców miast i miejscowości wynoszą: Żarnów - 3 km, Skórkowice - 10 km, Białaczów - 17 km, Paradyż - 11 km, Aleksandrów - 13 km, Ruda Maleniecka - 17 km, Falków - 22 km, Opoczno - 23 km, Końskie - 22 km, Sulejów - 28 km, Piotrków Trybunalski - 44 km, Tomaszów Mazowiecki - 44 km, Kielce - 63 km, Radom - 88 km, Łódź - 93 km, Częstochowa - 116 km, Warszawa - 158 km, Kraków - 162 km. Pomiędzy Pilichowicami i Zdyszewicami w 2012 roku powstał nowoczesny **wiadukt nad Centralną Magistralą Kolejową**.

Miejscowość ma bogatą historię, sięgającą czasów **średniowiecza**. Wieś należała do kasztelanii żarnowskiej. W XVI wieku istniały dwie miejscowości o nazwach „**Pilchowicze major**” i „**Pilchowicze minor**” (wieś duża i mała). W tej rozwijającej się wsi znajdował się duży majątek ziemski i żyło wielu włościan, nazywanych wówczas kmieciami. W 1508 roku właścicielami jednej części wsi byli **Jan, Katarzyna i Mikołaj**, a drugiej - **Jan i Mikołaj Kunraczky**. W 1577 roku wieś „**Pilchowicze major**” była własnością **Jakuba Pilchowskiego**, a „**Pilchowicze minor**” - należała do **Stanisława Białaczowskiego**. Wieś słynęła z **kopalni rudy żelaza i kamieniołomów piaskowca**. W 1827 roku w 28 domach wsi Pilichowice żyło 187 włościan, a w 1887 roku liczba mieszkańców wzrosła do 314 osób, mimo kilku epidemii cholery, w wyniku której ludzie masowo wówczas umierali. Dwór należał do **rodziny Rudzkich**. W 1871 roku **folwark** obejmował 732 morgi, a ziemie chłopskie - 320 mórg (1 morga = 0,56 ha). W okresie II wojny światowej Pilichowice były schronieniem wielu oddziałów **Armii Krajowej i Narodowych Sił Zbrojnych**, a we wsi nawet funkcjonował szpitalik partyzancki.

Nad rzeką Wąglanką - w Niemojowicach...

Niemojowice to **miejscość sołecka** w gminie Żarnów, nad rzeką Wąglanką. Sąsiaduje z Żarnowem i jest położona przy kilku drogach gminnych. W 2013 roku we wsi mieszkało **259 osób**. Od czasów zaborów wieś należała do gminy Sworzyce (z siedzibą w Grabkowie), początkowo w **powiecie opoczyńskim**, a w latach 1927 - 1954 w **powiecie koneckim**. Do 1958 roku należała do **gromady Bronów**, a do 1972 roku - do **gromady Żarnów**. Od 1973 roku wchodzi w skład **gminy Żarnów**. Wieś należy do parafii rzymskokatolickiej pod wezwaniem **św. Mikołaja w Żarnowie** w dekanacie żarnowskim i diecezji radomskiej. Niemojowice mają bogatą historię, sięgającą czasów średniowiecza. O istnieniu wsi pisał Jan Łaski - arcybiskup gnieźnieński i prymas Polski w „**Liber Beneficiorum**”. W czasach historycznych wieś nosiła nazwę „**Nyemoyewycze**”, a potem „**Niemojewice**”.

Wieś słynęła z funkcjonowania kilku **młynów wodnych**, podkładów **rud żelaza i piaskowców**, a dziesięcinę płaciła żarnowskim wikariuszom. O tradycjach górniczych, świadczy część wsi o nazwie „**Rudne Doły**”. W 1827 roku w 27 domach żyło 137 włościan, a w 1880 roku w 30 domach - 325 mieszkańców. We wsi znajdował się wielki **folwark** o powierzchni 1025 mórg (1 morga = 0,56 ha), a chłopci gospodarzyli na 296 morgach. Wieś leżała na ważnym **trakcie handlowym**, bo wtedy główna droga z Żarnowa do Opoczna wiodła przez Niemojowice i Białaczów. W okresie współczesnym miejscowość składa się z trzech części: **Nowiny, Kolonia i Górki**. W 1920 roku we wsi Niemojowice założono znaną **szkołę powszechną**, w której w latach 1940 - 1944 prowadzono **tajne nauczanie** (Szkołę Podstawową w Niemojowicach zlikwidowano w latach 90-tych XX wieku). Górki Niemojowskie w latach II wojny światowej były jedną z najważniejszych baz „**Partyzanckiego Królestwa**” Armii Krajowej, w tym legendarnego **25 pułku piechoty AK**, który tu wielokrotnie stacjonował, wspierany przez patriotyczną ludność okolicznych wsi. W Górkach Niemojowskich, w dniu **9 listopada 1944 roku** pułk został rozwiązany przez dowódcę **mjr Rudolfa Majewskiego ps. „Roman”/„Leśniak**”. Jesienią 1944 roku stacjonował tam także słynny partyzant, ułan cichociemny **por. Adolf Pilch ps. „Góra”/„Dolina**” z „Grupy Kampinos” AK, który podporządkował się dowódcy 25 pp AK. Okolice wsi są obecnie terenem bardzo intensywnej **zabudowy lotniskowej**, do czego przyczynia się atrakcyjne położenie nad rzeką Wąglanką i duża ilość lasów. W miejscowości znajduje się nowa **świetlica wiejska**. W 2012 roku oddano do użytku **Dom Pomocy Społecznej w Niemojowicach**, jeden z najnowocześniejszych tego typu obiektów w Polsce.

W XII-wiecznej miejscowości Zdyszewice...

Zdyszewice są **miejscością sołecką** w gminie Żarnów, położoną przy drodze powiatowej nr 3120E Żarnów - Czersko. W 2013 roku we wsi mieszkały 234 osoby. W skład sołectwa wchodzi przysiółek **Czersko**. Od czasów zaborów do 1954 roku, wieś należała do **gminy Machory** z siedzibą w Marcinkowie. W latach 1954 - 1959 weszła do **gromady Dłużniewice**, w latach 1960 - 1972 do **gromady Żarnów**, a w 1973 roku została włączona do **gminy Żarnów**. Wieś od wieków wchodziła w skład **parafii św. Mikołaja w Żarnowie** w dekanacie żarnowskim i w diecezji radomskiej. Obecnie należy do **parafii Miłosierdzia Bożego w Chelstach**. We wsi znajduje się **kościół filialny** parafii pod wezwaniem **Podwyższenia Krzyża Świętego w Zdyszewicach**, zbudowany w 1984 roku staraniem ks. Mariana Ślusarczyka, wg projektu arch. Ignacego Banaszczyka. Zdyszewice mają bogatą historię, sięgającą średniowiecza i są jedną z najstarszych miejscowości w Polsce. Należały do **kasztelanii żarnowskiej**, a pierwsza wzmianka o wsi pochodzi z **1198 roku**. Zdyszewice oddawały dziesięcinę klasztorowi w Miechowie, a nadania dokonał biskup krakowski Gedeon. Wieś określano wtedy mianem „**Sdinechovic**”. Inne nazwy wsi w źródłach historycznych to „**Zdyszchowicze**”, „**Zdzischowicze**”, „**Zdieschowicze**” oraz „**Zdyszowice**”.

W 1368 roku biskup włocławski Zbilut oddał tę wieś we władanie Wilczkowi, synowi Witalisa i polecił osadzić ją na **prawie średzkim**, o czym pisał **Jan Łaski**. W okolicy były **młyny** na rzece Czarnej. W 1827 roku w 29 domach żyło 185 osób, a w 1887 roku w 43 domach - 233 włościan.

Obszar wsi wynosił **627 mórg**. W 1924 roku założono **szkołę**, w której w latach 1940 - 1944 prowadzono **tajne nauczanie**. W Zdyszewicach w okresie 1943 - 1944 przebywał cichociemny **mjr Adam Trybus ps. „Gaj**”, który - jako Komendant Kedywu Okręgu AK „**Barka**” Łódź - organizował **oddziały partyzanckie**. Był on kawalerem **Orderu Virtuti Militari**. W kościele znajduje się tablica pamiątkowa, poświęcona „**Gajowi**”. Sąsiednia wieś **Widuch** była główną bazą 25 pułku piechoty AK. We wsi funkcjonuje **jednostka OSP** (od 1959 roku), a także **Stowarzyszenie Kobiet Aktywnych „Znad Czarnej”**.

W słynących z górnictwa Paszkowicach...

Paszkowice to **miejsowość sołecka** we wschodniej części gminy Żarnów, położona wzdłuż dróg gminnych. W 2013 roku we wsi mieszkały **223 osoby**. Od czasów zaborów do 1954 roku, miejscowość należała do **gminy Sworzyce** (w powiecie opoczyńskim, a potem koneckim), z siedzibą początkowo w **Soczówkach**, a potem w **Grabkowie**. W latach 1954 - 1958 należała do **gromady Bronów**, w okresie 1959 - 1972 do **gromady Żarnów**, a w wyniku reformy 1973 roku wieś przyłączono do **gminy Żarnów**. W skład sołectwa wchodzi niewielka wieś **Łysa Góra**, położona przy drodze krajowej nr 74. Paszkowice wchodzi w skład **parafii św. Mikołaja w Żarnowie** (jednej z najstarszych w Polsce) w dekanacie żarnowskim i w diecezji radomskiej. Od wieków słynęły z bogatych pokładów i licznych kopalń **rud żelaza** oraz wartościowych **glin i ilów ceramicznych**. Odległości od ważnych dla mieszkańców miast i miejscowości wynoszą: Żarnów - 3 km, Białaczów - 16 km, Paradyż - 11 km, Opoczno - 23 km, Końskie - 20 km, Sulejów - 28 km, Piotrków Trybunalski - 44 km, Tomaszów Mazowiecki - 44 km, Kielce - 58 km, Skarżysko-Kamienna - 60 km, Radom - 88 km, Łódź - 90 km, Częstochowa - 111 km, Warszawa - 155 km, Sandomierz - 152 km, Kraków - 160 km, Lublin - 203 km. Miejscowość ma bardzo bogatą **historię**, sięgającą **XV wieku**.

Wieś od wieków należała do kasztelanii żarnowskiej, a w przeszłości nosiła nazwę „**Passkovicze**”. Słynęła z dworu ziemiańskiego i rozległego parku. O istnieniu wsi pisali nawet Jan Długosz i Jan Łaski - arcybiskup gnieźnieński i prymas Polski w „**Liber Beneficiorum**”. W **XV wieku** wieś należała do **rodu Paszkowskich** herbu **Leliwa**. Miejscowi włościanie dziesięcinę płacili prebendzie turebskiej w Sandomierzu, a dochody z folwarku i karczmy trafiały do proboszcza z Żarnowa. W **1508 roku** Paszkowice należały do **Jana Kamockiego**, a w **1577 roku** do **Jana Strasza** herbu **Odrawąż**. W **1827 roku** we wsi było 15 domów i 77 włościan, a w **1885 roku** - 28 domów i 167 mieszkańców. Pod koniec XIX wieku majątek ziemski obejmował 586 mórg ziemi (1 morga = 0,56 ha), a grunty włościańskie - zaledwie 148 mórg. Ostatnimi właścicielami dużego i zamożnego dworu w Paszkowicach była **rodzina Szląków**, wysiedlona w 1945 roku. Zabudowania dworskie składały się aż z 17 budynków (w tym 6 murowanych i 11 drewnianych). Po wojnie w dawnym dworze ziemiańskim utworzono **Szkołę Podstawową w Paszkowicach**, istniejącą nieprzerwanie do lat dziewięćdziesiątych XX wieku. W 1968 roku założono jednostkę **Ochotniczej Straży Pożarnej w Paszkowicach**, która posiada dobrze wyposażoną remizę strażacką.

O miejscowościach Sielec i Nowa Góra...

Sielec to **miejsowość sołecka** w gminie Żarnów, położona przy drogach gminnych, blisko drogi krajowej nr 74 (Piotrków Trybunalski - Kielce) i drogi powiatowej nr 1504E, łączącej Żarnów ze Skórkowicami. W 2013 roku we wsi mieszkało **214 osób**. Od czasów zaborów do 1954 roku, miejscowość należała do **gminy Machory** (w powiecie opoczyńskim) z siedzibą w Marcinkowie. W latach 1954 - 1972 wieś należała do **gromady Żarnów**, a w wyniku reformy 1973 roku została włączona do **gminy Żarnów**. Wieś od wieków wchodzi w skład **parafii św. Mikołaja w Żarnowie** w dekanacie żarnowskim i w diecezji radomskiej. Sielec ma bardzo bogatą historię, sięgającą **XII wieku**. Jest jedną z najstarszych miejscowości w Polsce. W średniowieczu należał do kasztelanii żarnowskiej. W źródłach historycznych był określany jako „**Sedlce**” lub „**Syedlecz**”. W **1191 roku** Sielec płacił dziesięcinę kolegiacie sandomierskiej. W **1275 roku** wieś była własnością klasztoru Cystersów w Wąchocku. W **XV wieku** we wsi był dwór z folwarkiem, z którego dochody trafiały do proboszcza Żarnowa, a kmiecie płacili dziesięcinę kolegiacie sandomierskiej, która posiadała w Sielcu młyn. W **XVI wieku** właścicielami majątku była **rodzina Szyrowskich**. W **1827 roku** we wsi było 15 zagrod chłopskich i 107 mieszkańców, a w **1887 roku** - 28 domów, zamieszkałych przez 147 włościan. Grunty wsi obejmowały 250 mórg ziemi (1 morga = 0,56 ha). Okolice wsi słynęły z wielu **kopalń rud żelaza, glin ceramicznych i kamieniołomów piaskowca**, eksploatowanych również współcześnie.

Obok wsi znajdują się bardzo atrakcyjne turystycznie miejsca - najwyższe wzniesienie powiatu opoczyńskiego - **Sielecka Góra** (285,6 m n.p.m.) i rezerwat przyrody „**Jodły Sieleckie**” (33 ha). W gminie Żarnów przed laty znajdowały się dwie miejscowości o nazwie **Nowa Góra**. Jedną z nich to dawne **osiedle gómicze**, które stało się częścią miejscowości Sielec, a drugie z nich zachowało swoją historyczną nazwę (jako Nowa Góra wieś), choć wchodzi też w skład **sołectwa Sielec**. Nowa Góra znajduje się nieopodal drogi krajowej nr 74, łączącej Żarnów z Kielcami. XIX- i XX-wieczna przynależność administracyjna Nowej Góra była taka sama, jak sąsiadującej z nią wsi Sielec. W **1887 roku** Nowa Góra była nazywana **osadą fabryczną**. Znajdowało się w niej 9 domów, zasiedlonych przez 68 osób. W osadzie znajdowało się 28 mórg ziemi włościańskiej. Rejon Sielca i Nowej Góry wchodził w skład **Staropolskiego Okręgu Przemysłowego**. W obydwu miejscowościach kultywowano prastare **tradycje górnicze** regionu, a mieszkańcy ofiarne pracowali w miejscowych **kopalniach i kamieniołomach**. Świadectwem wielowiekowej działalności górniczej są liczne **hałdy i jary** powyroboiskowe. **Gminę Machory** (z urzędem gminnym we wsi Marcinków) znano dobrze z **przemysłu, wielkich pieców i fryszerek**. Gmina była bardzo rozległa, a jej powierzchnia wynosiła 14753 mórg, w tym 6548 włościańskich. W miejscowościach gminy Machory mieszkało 4561 osób (w 654 domach). W miejscowości Sielec znajduje się niewielka **świątlica wiejska**.

W Klewie - u stóp legendarnej Diablej Góry...

Klew i Klew - Kolonia to miejscowości sołeckie położone w południowo-zachodniej części Gminy Żarnów, przy granicach z gminami Aleksandrów, Przedbórz i Fałków, w bliskiej odległości od **Diablej Góry** (285,1 m n.p.m.). Miejscowości są położone przy drogach powiatowych 3118E (Skórkowice - Sulborowice) i 1505E (Ruszenice - Skotniki) oraz drogach gminnych. Liczba mieszkańców Klewa wynosi **205 osób (31 XII 2013)**. Tuż obok znajduje się niewielkie sołectwo Klew - Kolonia z **56 mieszkańcami**. W **1827 roku** w 40 usytuowanych we wsi domach mieszkało 251 osób, a w **1887 roku** - w 51 zagrodach włościańskich żyło 291 mieszkańców. Grunty wsi Klew obejmowały wtedy aż 1163 mórg (1 morga = 0,56 ha), z czego 664 morgi należały do **folwarku Brzezcie**, a 499 mórg należała do chłopów. Klew to wieś o bogatej historii, związanej z walkami frontowymi w czasach **I wojny światowej**, pacyfikacjami wsi, represjami okupantów i bitwami partyzanckimi osławionego **męstwem 25 pułku piechoty Armii Krajowej** w latach II wojny światowej. Głośnym echem w Polsce odbiła się **zwycięska bitwa** z hitlerowcami **pod Diablą Górą**, do której doszło **16 VIII 1944 roku**. We wsi znajduje się **Szkoła Podstawowa w Klewie**, gdzie kształcą się też uczniowie **Gimnazjum im. 25 pp AK w Żarnowie**. Przed laty w obiekcie mieścił się **Specjalny Ośrodek Szkolno - Wychowawczy (SOSW) w Klewie** (z internatem).

W okolicach **Diablej Góry** znajduje się kilka **pomników** poświęconych akcjom partyzanckim w latach II wojny światowej. W **Klewie - Borkach** znajduje się pomnik upamiętniający zwycięską zasadzkę **25 pp AK**, która poprzedziła bitwę. **Na szczycie Diablej Góry** znajduje się monument ku czci słynnego pułku, a **na zboczu góry** - pomnik poświęcony walkom oddziału GL.

W Straszowej Woli - wsi „pięciu stawów” ...

Straszowa Wola to **miejsowość solecka** w północno - wschodniej części gminy Żarnów, położona przy drogach powiatowych nr 3116E i 3123E, łączących Miedzną Murowaną z Żelazowicami (gmina Białaczów) oraz Straszową Woleń z Wielką Woleń (gmina Paradyż), a także przy drodze gminnej. W 2013 roku w Straszowej Woli mieszkało **190 osób**. Wieś od 1973 roku należy do **gminy Żarnów**. Wieś wraz z Miedzną Murowaną, Żelazowicami, Radwanem i Dorobną Woleń, wchodzi w skład **parafii rzymsko - katolickiej** pod wezwaniem **Nawiedzenia Najświętszej Maryi Panny w Żelazowicach** w dekanacie opoczyńskim. Miejscowość ma bogatą historię, sięgającą **XV wieku**. Początkowo wieś - należąca do **Leonarda Popławskiego** - określano mianem **Radwańskiej Woli**, jako leżącej tuż obok miejscowości Radwan. Później właścicielami wsi stał się znany **ród Radwańskich** herbu **Leliwa**, a w XVI wieku wieś stała się własnością **rodziny Straszów** herbu **Odroważ**, m.in. Elżbiety, Krzysztofa i Leonarda. Według Jana Długosza, w połowie XV wieku zarówno Radwan, jak i Radwańska Wola (Straszowa Wola) należały do parafii Żarnów, a **dziesięcinę** płacono kantorii sandomierskiej i proboszczowi Żarnowa. Po założeniu Radwańskiej Woli, zmieniono przynależność parafialną i wieś włączono do **parafii Białaczów**, choć dziesięcinę od pól dworskich pobierał proboszcz w Bedlnie. Dla upamiętnienia zasłużonego dla Polski rodu Straszów herbu Odroważ, Radwańska Wola w XVIII wieku została nazwana Straszową Woleń. We wsi **w 1827 roku** w 23 domach mieszkało 166 włościan, a **w 1887 roku** w 26 domach - 266 mieszkańców. Istniał tutaj **folwark**, który miał powierzchnię 833 morgi, a obszar użytkowany przez włościan obejmował 329 mórg (1 morga = 0,56 ha).

W 1919 roku we wsi Dorobna Wola założono **szkołę**, przeniesioną wkrótce do Straszowej Woli. W latach 1870-1954 wieś wchodziła w skład **gminy Topolice**, a do 1972 roku w skład **gromady Straszowa Wola**. W Straszowej Woli urodził się **ks. prof. dr hab. Stanisław Wilk** - salezjanin, historyk i wybitny duchowny katolicki. W latach 1993-1996 był prodziekanem, w okresie 1996-2004 - prorektorem, natomiast w latach 2004-2012 - rektorem Katolickiego Uniwersytetu Lubelskiego Jana Pawła II. W 2014 roku otrzymał tytuł **Honorowego Obywatela Żarnowa**. We wsi funkcjonuje **OSP** (od 1932 roku) i znane **Stowarzyszenie „Straszowianki”**. Znajduje się tutaj remiza i **świątlica wiejska**, założona w zmodernizowanym budynku starej szkoły.

W ziemiańskiej miejscowości Budków...

Budków to **miejsowość solecka** w północnej części Żarnów, położona przy drodze krajowej nr 74 i drogach gminnych, zamieszkała przez **161 osób** (2013). Od czasów carskich do 1954 roku wieś należała do **gminy Topolice** (z siedzibą w Żarnowie). W latach 1954-1959 wieś należała do **gromady Topolice**, a od 1960 roku - do **gromady Żarnów**. Od 1973 roku wieś wchodzi w skład **gminy Żarnów**. W latach dziewięćdziesiątych do sołectwa Budków włączono samodzielną do tej pory wieś **Odroważ**. Budków należy do parafii **św. Mikołaja w Żarnowie** w dekanacie żarnowskim i diecezji radomskiej. Odległości od ważnych dla mieszkańców miast i miejscowości wynoszą: Żarnów - 4 km, Białaczów - 15 km, Paradyż - 4 km, Opoczno - 22 km, Końskie - 23 km, Sulejów - 22 km, Piotrków Trybunalski - 37 km, Tomaszów Mazowiecki - 38 km, Kielce - 64 km, Skarżysko-Kamienna - 62 km, Radom - 87 km, Łódź - 87 km, Częstochowa - 117 km, Warszawa - 146 km, Sandomierz - 154 km, Kraków - 164 km, Lublin - 202 km. Wsie **Budków i Odroważ** mają bogatą historię, sięgającą **XV wieku**. Według Długosza, Budków nosił nazwę „**Buthkow**” i wchodził w skład kasztelanii żarnowskiej.

Kmiecie płacili dziesięcinę scholastykom sandomierskim. **W 1827 roku** wieś składała się z 10 domów i 49 włościan, a **w 1887 roku** - z 16 domów, zamieszkałych przez 132 osoby. Folwark obejmował 419 mórg ziemi dworskiej, a włościanie gospodarowali na 209 morgach (1 morga = 0,56 ha). Majątek ziemski należał do rodzin **Rostkowskich** (Budków) i **Rudzkich** (Pilihowice i Dłużniewice). Grunty wsi Odroważ od XV wieku należały do rodu **Trojanowskich** herbu **Topór**. Później właścicielem części wsi był **Jan Strasz** herbu **Odroważ**. W 1827 roku w Odroważu były tylko 2 zagrody chłopskie, zamieszkałe przez 15 włościan, a w 1887 roku istniało tam 5 domów. Obszar Odroważa obejmował 100 mórg ziemi dworskiej i 17 mórg włościańskiej. We wsi **Budków** przed wojną założono **szkołę powszechną**, którą przeniesiono do wsi Solec, należąca również do gminy Topolice. W okresie powojennym w **Szkole Podstawowej w Solcu**, kształcono pokolenia uczniów z Budkowa i Odroważa. W czasie II wojny światowej, mimo represji i prześladowań przez hitlerowców, mieszkańcy obydwu wsi włączyli się w działania zbrojne **Armii Krajowej i Narodowych Sił Zbrojnych**.

We wsi Malków - na wschodzie gminy Żarnów...

Malków to **miejsowość solecka** w południowo - wschodniej części gminy Żarnów, zamieszkała przez 131 osób (w 2013 roku). Od czasów zaborów do 1954 roku wieś należała do **gminy Sworzyce**, początkowo z siedzibą w **Soczówkach**, a potem w **Grabkowie** (w powiecie opoczyńskim, a potem w koneckim). W 1954 roku Malków włączono w skład **gromady Grabków**. Od 1973 roku należy do **gminy Żarnów**. Wieś od wieków wchodzi w skład parafii rzymsko - katolickiej pod wezwaniem **św. Anny** w Bedlnie (jednej z najstarszych w Polsce) w dekanacie żarnowskim i w diecezji radomskiej. Wieś ma bardzo bogatą historię, sięgającą **XIV wieku**. Znajdowała się w kasztelanii żarnowskiej. O istnieniu Malkowa pisał **Jan Łaski** - arcybiskup gnieźnieński i prymas Polski w „**Liber Beneficiorum**”. Właścicielem wsi był starosta opoczyński **Piotr Rpiszka** herbu **Leliwa** z Bedlna, który **w 1394 roku** wraz z sadzawką i młynem przekazał ją w posiadanie proboszczowi parafii w Bedlnie. Stary ród Rpiszków określany był potem nazwiskiem **Bedleńskich** lub **Bedlińskich**. Oprócz Malkowa, byli oni właścicielami Bedlna, Wierzchowiska i Trzemosznej, a potem także Bedlenka i wsi Koliszowy. W XIX wieku Malków był znaną **wsią włościańską** w powiecie opoczyńskim, której teren obejmował 290 mórg (1 morga = 0,56 ha). Odległość od Opoczna wynosiła 15 wiorst (1 wiorsta = 1067 m).

W 1880 roku wieś zasiedlona była przez 122 mieszkańców. W Malkowie pod koniec XIX wieku istniała nawet **szkoła początkowa**, jednoklasowa. Malków jest najbardziej na wschód położonym sołectwem w gminie Żarnów, tuż przy granicy z gminą Końskie, powiatem koneckim i województwem świętokrzyskim. We wsi bardzo aktywnie działa **Stowarzyszenie Inicjatyw Społecznych Miejscowości Malków**. W Malkowie znajduje się **świątlica wiejska** zbudowana dla lokalnej społeczności.

Z kart bogatej historii wsi Chelsty...

Chelsty to stara historyczna wieś o wielowiekowej historii, należąca do **gminy Żarnów**. Mieszkają w niej 122 osoby (31 XII 2013). Chelsty były znane w czasach Jana Długosza, który określał je mianem „*Chelsthy*”. W połowie XV wieku dziedzicem wsi był **Jan Zaklika Tarło** ze Szczekarzewic herbu **Topór**, który nosił tytuł krajczego koronnego i był starostą w mieście Stryj (obok Lwowa). Gospodarstwa chłopskie w Chelstach, oddawały **dziesięcinę** prebendzie turebskiej w Sandomierzu. Jak wskazują spisy urzędowe z lat **1775 i 1789**, wieś stanowiła własność kalwina **Marcina Dołęgi**. W skład jego włości wchodziły również: Adamów, Marcinków, Machory, Młynek, Myślibórz, Sulborowice i Wesola (późniejsza Tresta Wesola). Dołęga zajmował się w tym czasie produkcją **surówki wielkopiecowej**. Nazwa sąsiedniej wsi **Marcinków** pochodzi od imienia Dołęgi. Posiadał on „**sześć dymów**” fabrycznych w Młynku i cztery w Machorach. Okolice te obfitowały w złoża rudy żelaznej i glinki ogniotrwalej. Kolejnymi właścicielami tych dóbr w latach trzydziestych XIX wieku była **rodzina Fraenklów**, bankierów i przemysłowców warszawskich, pochodzenia żydowskiego. W **1827 roku** w Chelstach znajdowało się 15 domów, zamieszkałych wówczas przez 136 włościan, a w **1880 roku** - 16 domów, w których żyło 108 mieszkańców. Na zmniejszenie liczby ludności wsi miały wpływ **epidemie cholery**. Chelsty należały do powiatu opoczyńskiego. W II połowie XIX wieku wieś wcielono do **gminy Machory** z siedzibą w Marcinkowie. Gmina Machory była jedną z największych w regionie, w jej skład wchodziło bowiem aż **36 wsi**. W 1954 roku nastąpiła reorganizacja administracji i zniesienie gmin. W latach 1954-1972 funkcjonowała **gromada Marcinków**, a w jej skład weszły Chelsty. Przez szereg lat wieś słynęła z powstałej w **1927 roku** jednostki **OSP**, a także ze **szkoły elementarnej**, przemianowanej później na szkołę powszechną. Już w latach sześćdziesiątych XIX wieku w **Antoniewie** założono tę szkołę, którą później przeniesiono do Chelst. Istniała ona do **2000 roku**.

Rozkwit **szkolnictwa** w Chelstach nastąpił w okresie międzywojennym, kiedy istniała 5-oddziałowa **szkoła powszechna**, w której uczyło się 210 dzieci. Po II wojnie światowej istniała w Chelstach najpierw 7-klasowa, a potem 8-klasowa **szkoła podstawowa**. W latach dziewięćdziesiątych zredukowano jej stopień organizacyjny do punktu filialnego **Szkoły Podstawowej im. Juliana Bartoszewicza w Żarnowie**, a później szkołę zlikwidowano. Chelsty są siedzibą **parafii rzymsko - katolickiej**. Jednonawowy **kościół w Chelstach** pod wezwaniem **Miłosierdzia Bożego** zaprojektowali arch. Zygmunt Kumor i Leszek Słoński. Został on zbudowany w latach **1985-1986** staraniem ks. Mariana Ślusarczyka i parafian, a bp **Edward Materski** w 1986 roku dokonał poświęcenia świątyni. Parafia o podwójnej nazwie **Chelsty - Zdyszewice** (w dekanacie żarnowskim) została erygowana **1 września 1989 roku** przez bp Edwarda Materskiego z wydzielonych wiosek parafii Żarnów.

W sąsiadującej z Żarnowem wsi Bronów...

Bronów to **miejsowość sołecka** w wschodniej części gminy Żarnów, zamieszkała przez **118 osób** (w 2013 roku). Wieś jest położona wzdłuż drogi wojewódzkiej nr 746 (Żarnów - Końskie) i jest bezpośrednio połączona z **ulicą Konecką w Żarnowie**. Od czasów zaborów do 1954 roku wieś należała do **gminy Topolice**, z siedzibą w Żarnowie (w powiecie opoczyńskim). W latach 1954-1958 wieś była siedzibą **Gromadzkiej Rady Narodowej w Bronowie**, a w okresie 1959-1972 należała do **gromady Żarnów**. Po reformie 1973 roku, Bronów wszedł w skład **gminy Żarnów**. Wieś od **XIV wieku** wchodzi w skład **parafii** rzymsko - katolickiej pod wezwaniem **św. Mikołaja w Żarnowie** (jednej z najstarszych w Polsce) w dekanacie żarnowskim. Parafia znajduje się w diecezji radomskiej. Wieś od wieków stanowiła przedmieście Żarnowa i znajdowała się w **kasztelanii żarnowskiej**. Bronów był własnością proboszcza małego drewnianego **kościółka św. Otylii** (lub Otolii) w Żarnowie.

Przed laty był on **kościółem filialnym** żarnowskiej parafii, został zbudowany na gruntach Trojanowic i znajdował się tam, gdzie obecnie znajduje się **cmentarz choleryczny**, przy ul. Opoczyńskiej w Żarnowie. Powstał on prawdopodobnie w **XVII wieku**, a jego fundatorem był ówczesny dziedzic Trojanowic - **Chryzostom Trojanowski**. Drewniany kościółek św. Otylii posiadał bogate wyposażenie i trzy ołtarze: św. Otylii (główny), św. Jacka i Matki Bożej Nawiedzenia. Wokół kościoła znajdował się cmentarz, gdzie później również masowo grzebano wszystkich zmarłych na epidemii cholery. Niestety, kościółek popadał w ruinę, nikt go nie remontował i ostatecznie w XIX wieku został rozebrany. W **1885 roku** w miejscowości Bronów znajdowało 30 domów. We wsi mieszkało wówczas 163 włościan, którzy posiadali 266 mórg ziemi (1 morga = 0,56 ha). Obecnie **sołectwo Bronów** graniczy z Żarnowem, Niemojowicami, Soczówkami i Paszkowicami.

Na granicy województwa - w Grębenicach...

Grębenice to **miejsowość sołecka** w południowo - wschodniej części gminy Żarnów, położona przy drodze krajowej nr 74 (do Kielc) i przy drodze powiatowej nr 3126E (do Maleńca). W 2013 roku we wsi mieszkało **107 osób**. Od czasów zaborów do 1954 roku, miejscowość należała do **gminy Machory** z siedzibą w Marcinkowie, w latach 1954 - 1961 do **gromady Machory**, w okresie 1962 - 1972 do **gromady Żarnów**, a od 1973 roku została włączona do **gminy Żarnów**. Wieś wchodzi w skład **parafii św. Mikołaja w Żarnowie** w dekanacie żarnowskim i w diecezji radomskiej, choć jeszcze na początku XX wieku należała do **parafii św. Anny w Bedlnie**. Odległości od ważnych dla mieszkańców miast i miejscowości wynoszą: Żarnów - 5 km, Maleniec - 3 km, Ruda Maleniecka - 10 km, Fałków - 15 km, Paradyż - 13 km, Opoczno - 25 km, Końskie - 20 km, Piotrków Tryb. - 46 km, Tomaszów Maz. - 46 km, Kielce - 56 km, Radom - 85 km, Łódź - 95 km, Częstochowa - 109 km, Warszawa - 157 km, Sandomierz - 150 km, Kraków - 158 km. Wieś należała do **kasztelanii żarnowskiej** i nosiła nazwę „*Grębenice*”. Jej właścicielem był **Jacek Jezierski** herbu **Nowina** - znany poseł, pisarz i działacz gospodarczy, założyciel wielu zakładów w **Staropolskim Okręgu Przemysłowym**.

Wieś zaliczono do „**klucza maleniecko - machorskiego**”. We wsi był **tartak** i **fabryka** wytwornych naczyń fajansowych (na wzór angielski), do których produkcji używano glin i ilów. Gminę Machory znano z przemysłu, a także kopalń, wielkich pieców i hut. W Grębenicach istniała **jednostka OSP**. Obecnie w remizie znajduje się **świetlica wiejska**. Wieś słynie z **Karczmy „U Guljana”** z hotelem, a także z położonej naprzeciwko **stacji paliw** z restauracją.

Nad rzeką Czarną - w miejscowości Ruszenice

Ruszenice są **miejscowością sołecką** nad rzeką Czarną w Gminie Żarnów, położoną przy drogach powiatowych nr 1504E i 1505E oraz przy drodze gminnej. W skład sołectwa wchodzi wieś **Ruszenice-Kolonia**. W 2013 roku w Ruszenicach mieszkało **101 osób**, a w Ruszenicach - Kolonii - **33 osoby**. Od czasów zaborów do 1954 roku, wieś należała do **gminy Machory** z siedzibą w Marcinkowie. W latach 1954 - 1959 wieś była siedzibą **gromady Ruszenice**, w latach 1960 - 1972 należała do **gromady Skórkowice**, a w wyniku reformy 1973 roku została włączona do **gminy Żarnów**. Wieś wchodzi w skład **parafii św. Łukasza w Skórkowicach** w dekanacie żarnowskim i w diecezji radomskiej. Dzieje wsi sięgają czasów średniowiecza, gdy należała do kasztelanii żarnowskiej. O jej istnieniu pisał Jan Łaski, arcybiskup gnieźnieński i prymas Polski w „*Liber Beneficiorum*”. Wieś nosiła wtedy nazwę „*Ruschinicze*”, a dziesięcinę z niej opłacano kanonii kurzelowskiej. Należała do **Jadwigi z Ruschinicz**, a później do zamożnych rodów **Giżyckich** herbu **Gozdawa**, **Drzewieckich** oraz **Russińskich** vel **Russieńskich**.

16 września 1655 roku pod Żarnowem - w czasach „potopu” - doszło do wielkiej **bitwy ze Szwedami**, w której wojska polskie pod wodzą **Jana Kazimierza** poniosły klęskę. Armią szwedzką dowodził **Karol Gustaw**. Resztki wojsk polskich uciekły na zachód, gdzie **pod Ruszenicami** doszło do zbrojnej **potyczki**, w której rozproszono oddziały **pospolitego ruszenia**, a okoliczne wsie spalono. Mieszkańców wymordowano, a ich dobytek rozgrabiono. Wieś jednak odbudowano, w **1827 roku** mieszkało w niej 292 włościan (w 47 zagrodach), a w **1880 roku** - 296 osób. We wsi istniał dwór i **folwark** o obszarze **1725 mórg** (1 morga = 0,56 ha), w skład którego wchodziło 5 budynków murowanych i 13 drewnianych. Miejscowi chłopci gospodarowali na 273 morgach ziemi. Ruszenice zaliczano do **Staropolskiego Okręgu Przemysłowego**. Wieś słynęła z pokładów **piaskowca**, **młynów** i „*fryszerki żelaznej z dwiema kuźnicami*”, w której w 1875 roku wyprodukowano **3400 pudów „żelaza kutego”** (1 pud = 16,38 kg). W 1920 roku w Ruszenicach założono **szkołę**, istniejącą do lat siedemdziesiątych XX wieku.

Z dziejów miejscowości Antoniów...

Antoniów jest **miejscowością sołecką**, położoną przy drodze powiatowej nr 3125E (Marcinków - Grębenice). W 2013 roku we wsi mieszkały 124 osoby. Miejscowość została założona w **I połowie XIX wieku**, jako kolonia, wynikająca z **kontraktu wieczysto - dzierżawnego**, opartego na czynszu pieniężnym, zawartego przez dziedzica z włościanami, pragnącymi gospodarować na swej własnej ziemi. Gospodarstwa chłopskie założono na tzw. **karczunkach leśnych i polach uprawnych**. Nowo założoną wieś zasiedlili jednak bardzo światli ludzie, bowiem wkrótce - w latach sześćdziesiątych XIX wieku - założono tutaj **szkołę elementarną**, przeniesioną później do sąsiedniej wsi **Chelsty**. Do 1954 roku, wieś należała do **gminy Machory** z siedzibą w Marcinkowie, a w latach 1954 - 1972 wieś wchodziła w skład **gromady Marcinków**, a w wyniku reformy administracyjnej, przeprowadzonej w 1973 roku, została ostatecznie włączona do **gminy Żarnów**.

W Antoniowie znajduje się **Dom Ludowy**, od wielu lat służący lokalnej społeczności. Wieś znajduje się w sąsiedztwie parafialnej wsi **Chelsty**.

W otoczonych lasami Myślaborzu i Widuchu...

Myślibórz jest **miejscowością sołecką** w Gminie Żarnów, położoną przy drogach gminnych. W 2013 roku we wsi mieszkało **97 osób**. W skład sołectwa wchodzi wieś **Widuch** z **32 mieszkańcami**. Od czasów zaborów do 1954 roku, wieś należała do **gminy Machory** z siedzibą w Marcinkowie. W latach 1954-1972 Myślibórz należał do **gromady Marcinków**, a w 1973 roku został włączony do **gminy Żarnów**. Wieś wchodzi w skład **parafii św. Mikołaja w Żarnowie** w dekanacie żarnowskim i w diecezji radomskiej. Myślibórz ma bogatą historię, sięgającą czasów **średniowiecza**. Wieś należała do kasztelanii żarnowskiej. O jej istnieniu pisali **Jan Długosz** i **Jan Łaski** - prymas i arcybiskup gnieźnieński w swoim dziele „*Liber Beneficiorum*”. W XV wieku właścicielem wsi był **Jan Giżycki** herbu **Gozdawa**. Część włościan oddawała **dziesięcinę** arcybiskupom gnieźnieńskim, a część - prebendzie turebskiej przy katedrze sandomierskiej. Dochody z **folwarku** trafiały do parafii w Żarnowie i szły na utrzymanie miejscowych wikariuszy.

W Myślaborzu znajdowały się pokłady **rudy żelaza** i kamieniołomy **piaskowca**. W **1827 roku** we wsi było 12 domów, w których mieszkało 163 włościan, a w **1887 roku** - 25 domów i 175 mieszkańców. Liczba ludności byłaby większa, gdyby nie **epidemie cholery**, które powodowały śmierć chłopów. Pod koniec XIX wieku, obszar **folwarku** wynosił 1253 morgi, a grunty włościan miały powierzchnię 214 mórg (1 morga = 0,56 ha). Folwark należał do dóbr **barona Fraenkla** z rodu przemysłowców warszawskich pochodzenia żydowskiego, a w XX wieku dwór należał do rodziny Chmielewskich. Do dóbr Myślibórz należały kolonie wieczysto - dzierżawne: **Władysławów** - 310 mórg oraz **Widuch (Buhaj)** - 74 morgi. W 1918 roku we wsi Widuch założono **szkołę**, przeniesioną w 1925 roku do Myślaborza. Rejon Myślaborza wchodził w skład **Staropolskiego Okręgu Przemysłowego** i słynął z lasów oraz **złóż** glin ceramicznych i ilów ogniotrwałych. W Myślaborzu znajduje się mała **świątlica wiejska**, a w Widuchu - **pomnik ku czci 25 pp AK**.

O wsi Wierzchowisko ze śladami historii...

Wierzchowisko to znana **miejscowość sołeczka** w południowo - wschodniej części gminy Żarnów, położona wzdłuż dróg gminnych. W 2013 roku we wsi mieszkało **96 osób**. Od czasów zaborów do 1954 roku, miejscowość należała do **gminy Sworzyce** (początkowo w powiecie opoczyńskim, a potem koneckim), z siedzibą w Soczówkach, a później w Grabkowie. W latach 1954 - 1972 należała do **gromady Grabków** (obecnie w powiecie koneckim), a w wyniku reformy administracyjnej 1973 roku, wieś przyłączono do **gminy Żarnów**. Wieś wchodzi w skład **parafii św. Anny w Bednie** w dekanacie żarnowskim i w diecezji radomskiej. Miejscowość szczyt się bogatymi dziejami, sięgającymi **XVI wieku**. Wieś należała do kasztelanii żarnowskiej, a w przeszłości nosiła nazwę „*Wierzchowiska*”. Słynęła z dużego dworu ziemiańskiego. O istnieniu wsi Wierzchowisko pisał **Jan Łaski** - arcybiskup gnieźnieński i prymas Polski w „*Liber Beneficiorum*”. Na początku XVI wieku dziesięcinę z całej wsi pobierali proboszczowie z Bedna.

Właścicielami wsi był znany **ród Bedleńskich** vel **Bedlińskich** herbu **Leliwa**, a w 1577 roku Wierzchowisko było własnością **Piotra Regnowskiego**. W **1827 roku** we wsi było 20 domów i 157 włościan, a w **1886 roku** - 37 domów i aż 246 mieszkańców. **Folwark** obejmował wtedy 797 mórg ziemi (1 morga = 0,56 ha), a grunty włościańskie - zaledwie 191 mórg. Obok wsi znajdowały się złoża **rud żelaza** i **pokłady piaskowca**. W skład zabudowań dworskich wchodziło 11 budynków, w tym 5 murowanych. Ostatnim właścicielem dworu był **Ludwik Michałowski**. We wsi znajduje się **świątlica wiejska**. W 1920 roku w Wierzchowisku założono **szkołę elementarną** (powstępną). Po II wojnie światowej utworzono początkowo 7-letnią, a potem 8-letnią **Szkołę Podstawową w Wierzchowisku**, istniejącą nieprzerwanie do 2000 roku. We wsi znajduje się kilka zabytkowych **kapliczek**, w tym jedna poświęcona jest żołnierzom **Powstania Warszawskiego**. Wierzchowisko słynie również z zabytkowego **parku podworskiego** z końca XIX wieku.

O rodzinie Rudzkich i historii wsi Dłużniewice...

Dłużniewice są **miejsowością solecką** w północnej części gminy Żarnów, położoną przy drogach gminnych. W 2013 roku we wsi mieszkały 92 osoby. Od czasów zaborów do 1954 roku, Dłużniewice należały do **gminy Topolice** z siedzibą w Żarnowie. W latach 1954 - 1959 wieś była siedzibą samodzielnej **gromady Dłużniewice**, w latach 1960 - 1972 weszła w skład **gromady Żarnów**, a w wyniku reformy administracyjnej 1973 roku została włączona do **gminy Żarnów**. Wieś od wieków wchodziła w skład **parafii św. Mikołaja w Żarnowie** (jednej z najstarszych w Polsce) w dekanacie żarnowskim i w diecezji radomskiej. Obecnie należy do **parafii Chełsty - Zdyszewice** i kościoła pod wezwaniem **Podwyższenia Krzyża Świętego w Zdyszewicach**, zbudowanego w 1984 roku staraniem ks. Mariana Ślusarczyka, wg projektu arch. Ignacego Banaszczyka. Odległości od ważnych miast i miejscowości wynoszą: Żarnów - 6 km, Skórkowice - 9 km, Białaczów - 20 km, Paradyż - 5 km, Aleksandrów - 13 km, Ruda Maleniecka - 21 km, Opoczno - 22 km, Końskie - 25 km, Sulejów - 22 km, Piotrków Trybunalski - 38 km, Tomaszów Mazowiecki - 38 km, Kielce - 65 km, Radom - 91 km, Łódź - 87 km.

Miejscowość ma bogatą historię i od wieków słynęła z **dworu ziemiańskiego**. Wieś należała do **kasztelanii żarnowskiej**. W 1827 roku we wsi znajdowało się 26 domów, zamieszkałych przez 207 włościan. W końcu XIX wieku **folwark** obejmował 777 mórg ziemi (w tym grunty orne i ogrody - 471 mórg).

Herb Rodu Rudzkich

Włościanie pracowali na gruntach dworskich, ale gospodarowali też na własnych 113 morgach (1 morga = 0,56 ha). Zabudowania folwarczne składały się aż z 17 obiektów (1 murowany i 16 drewnianych). W okolicach były obfite **pokłady torfu**. Właściciele dworu w Dłużniewicach słynęli z **patriotyzmu**, zasłużyli się w czasach **Powstania Styczniowego** (1863/1864), prowadząc „**kasę prowiantową**” powstańców. W XIX i XX wieku dwór należał do **rodziny Rudzkich herbu Prawdzic**. Za swoją postawę, miejscowi ziemianie byli przez władze carskie **represjonowani**.

Z kart interesujących dziejów wsi Marcinków...

Marcinków jest **miejsowością solecką** w gminie Żarnów, położoną przy drogach powiatowych nr 1504E Żarnów - Skórkowice, nr 3125E Marcinków - Grębenice, nr 3124E Tomaszów - Rudzisko i drogach gminnych. W skład sołectwa wchodzi miejscowości **Tomaszów i Kamieniec**. W 2013 roku w Marcinkowie mieszkało 88 osób (w 1998 roku - 122 mieszkańców), w Tomaszowie - 22 osoby, a w Kamieńcu - 3 osoby. Od czasów zaborów do 1954 roku, wieś należała do **gminy Machory** z siedzibą w Marcinkowie, gdzie znajdował się urząd gminny. W latach 1954 - 1972 miejscowość stała się siedzibą **gromady Marcinków**, a w wyniku reformy 1973 roku została włączona do **gminy Żarnów**. Wieś od wieków wchodziła w skład **parafii św. Mikołaja w Żarnowie**, a obecnie - do **parafii Miłosierdzia Bożego w Chełstach** w dekanacie żarnowskim i diecezji radomskiej. Dzieje Marcinkowa sięgają **XVIII wieku**. Nazwa miejscowości pochodzi od założyciela **Marcina Dołęgi**. Około 1775 roku utworzył na terenie wsi Chełsty **kolonię Marcinków**, zwaną „**Pieńkami**”. Marcin Dołęga był kalwinem i oficerem wojsk koronnych, posiadaczem wielkiego **majątku**, w skład którego wchodziły Adamów, Chełsty, Machory, Młynek, Myślębórz, Sulborowice i Wesola (Tresta).

Skupiał się na produkcji surówki wielkopieczowej, bo okolice obfitowały w złoża **rud żelaza i glin**. Na początku XIX wieku wieś należała do **Ignacego i Katarzyny Dembińskich**, a w 1814 roku nabył ją przemysłowiec żydowskiego pochodzenia **Samuel Fraenkel**. W 1826 roku wieś kupił **Ludwik Łaski**. W końcu XIX wieku do gminy Machory należały: Adamów, Antoniów, Brzezie, Cegielnia, Chełsty, Czersko, Grębenice, Justynów, Jasion, Klew, Kuźminka, Malenie, Maleniec, Machory, Marcinków, Myślębórz, Młynek, Nowa Góra, Polesie, Poręba, Ruszenice, Siedłów, Sielec, Sergiejewek, Siucice, Skórkowice, Sosnowice, Sulborowice, Tama, Tomaszów, Widuch, Władysławów, Wolica, Wozniesieński, Zawada i Zdyszewice. W 1827 roku wieś liczyła 10 domów, w których mieszkało 69 włościan (w 1887 roku - 16 domów i 136 osób). W 1862 roku majątek ziemski Machory (z Marcinkowem) należał do **Antoniego Łaskiego i Ludwika z Łaskich**, żony **Rudolfa Beningsena**. Ostatnim właścicielem był spolszczony Niemiec, fabrykant i właściciel Machor, **Ludwik Bayer** (zasłużony dla rozbudowy kościoła w Żarnowie). W czasie II wojny światowej okolice były ostoją **Armii Krajowej**, ludność była represjonowana, a wsie były pacyfikowane przez hitlerowców.

Nad rzeką Wąglanką, w miejscowości Nadole...

Nadole to **miejsowość solecka** w gminie Żarnów, nad rzeką Wąglanką, zamieszkała przez 76 osób (w 2013 roku). Od czasów zaborów do 1954 roku wieś należała do **gminy Białaczów**. W 1954 roku Nadole weszło w skład **gromady Topolice**, a w 1959 roku w skład **gromady Żarnów**. W wyniku reformy administracyjnej od 1973 roku, należy do **gminy Żarnów**. Wieś wchodzi w skład **parafii św. Mikołaja w Żarnowie** w dekanacie żarnowskim. Parafia znajduje się w diecezji radomskiej. Odległości od ważnych dla mieszkańców wsi Nadole miast i miejscowości wynoszą: Żarnów - 5 km, Białaczów - 11 km, Paradyż - 10 km, Opoczno - 18 km, Końskie - 22 km, Sulejów - 26 km, Piotrków Trybunalski - 42 km, Tomaszów Mazowiecki - 43 km, Kielce - 65 km, Skarżysko-Kamienna - 62 km, Radom - 83 km, Łódź - 91 km, Częstochowa - 115 km, Warszawa - 146 km, Sandomierz - 150 km, Kraków - 162 km, Lublin - 202 km. Miejscowość Nadole jest położona **nad Wąglanką**, malowniczą rzeką z dorzecza Pilicy. Na północ od wsi Nadole znajduje się **zalew** na rzece Wąglance o powierzchni 175 ha. **Rzeka Wąglanka** ma długość 50,4 km, toczy swe wody z rejonu wsi Nowe Brody k. Końskich i uchodzi do rzeki **Drzewiczki** w Opocznie. Wieś ma bogatą historię, sięgającą **XVI wieku**. Znajdowała się w **kasztelanii żarnowskiej**.

O istnieniu Nadola pisał **Jan Łaski** w „**Liber Beneficiorum**”. Na południe od wsi, w dniu **16 września 1655 roku** odbyła się jedna z największych bitew podczas szwedzkiego „potopu”. Wojskami polskimi dowodził król Jan Kazimierz, a armią szwedzką - król Karol Gustaw. Bitwa zakończyła się klęską Polaków. Do historii Polski przeszła jako „**bitwa pod Żarnowem**”. Po bitwie okoliczne miejscowości zostały spalone, a ludność wymordowana. W czasach historycznych Nadole znane było z **młynów wodnych** nad Wąglanką. W 1827 roku w 11 domach żyło 74 włościan, a w 1880 roku w 12 domach - 106 mieszkańców. Grunty Nadola były podzielone na **ziemię folwarczną** (378 mórg) i **ziemię włościańską** o obszarze 171 mórg (1 morga = 0,56 ha). Wsie Nadole i Niemojowice w czasie II wojny światowej były bazą **25 pułku piechoty Armii Krajowej**. W Górkach Niemojowskich w dniu **9 listopada 1944 roku** rozwiązano 25 pp AK. Ludność okolicznych wiosek ucierpiała w czasie okupacji hitlerowskiej. W okolicach wsi, stacjonował słynny partyzant, ułan **por. Adolf Pilch „Dolina”** z „Grupy Kampinos” AK, który podporządkował się dowódcy 25 pp AK. Miejscowości Nadole, Niemojowice, Miedzna Murwana i Ossa są obecnie terenem **zabudowy lotniskowej** i miejscem wypoczynku, do czego przyczynia się **atrakcyjne położenie wsi**.

O innych miejscowościach Ziemi Żarnowskiej...

W najbliższych numerach naszego pisma, przeczytacie Państwo ciekawe informacje na temat pozostałych, niewielkich miejscowości, znajdujących się na Ziemi Żarnowskiej. A są nimi: **Adamów, Młynek, Skumros, Ławki, Siedłów, Malenie, Tomaszów, Poręba, Jasion, Afryka, Dąbie i Kamieniec**.

Z dumą należy stwierdzić, iż nasz żarnowski „**Nicolaus**” jest ewenementem na rynku wydawniczym. **Prasoznawcy** twierdzą, iż nie ma takiego pisma, dostarczanego do wszystkich mieszkańców, w którym tak szczegółowo opisywana jest **przeszłość**, jak i gospodarcza **teraźniejszość** jednej gminy.

Projekt okładki: Konrad Zwierzyński

GRZEGORZ!
Jesteśmy
z Tobą!

GMINA ŻARNÓW

**GMINNY PORTAL
INFORMACYJNY**

www.zarnow.eu

Wydanie specjalne
NICOLAUS Nr 20 **GMINA ŻARNÓW**

tel. (44)757-70-55; e-mail: nicolaus@zarnow.eu